

ESTRANGERIA I SERVEIS SOCIALS

EN L'ÀMBIT PENITENCIARI

Treball encarregat per l'Àrea de Serveis Socials de la
Diputació de Barcelona.

Marc Dueñas

Barcelona, 3 d'abril de 1996

Agraïments: Andreu Pagès, així com les persones que han llegit
i comentat alguna part del text original: Jaume Martín, Àlex
Masllorens, Andreu Oliveras, Mercè Ramírez, Alicia Sánchez
Masip i Julio Zino.

SUMARI

- 1. Introducció, 1**
 - 1.1. Justificació, 2
 - 1.2. Dades bàsiques de la població encarcerada a Catalunya, 2
 - 1.3. Els serveis socials en l'àmbit penitenciari, 4
 - 1.4. De què estem parlant quan parlem de presos estrangers?, 5
- 2. Situació de menors i joves estrangers, 6**
 - 2.1. Els menors d'edat penal, 6
 - 2.2. Els joves, 8
- 3. Les expulsions i els espais de detenció no penitenciaris, 9**
 - 3.1. Dipòsits municipals de detinguts, 13
 - 3.2. Centres d'internament per a estrangers, 15
- 4. Situació dels estrangers a les presons de Catalunya, 17**
 - 4.1. Marc jurídic, 17
 - 4.2. Número, 18
 - 4.3. Proporció en relació als autòctons, 20
 - 4.4. Perfil, 20
 - 4.4.1. Sexe, 20
 - 4.4.2. Edat, 21
 - 4.4.3. Situació processal-penal, 21
 - 4.4.4. Origen geogràfic, 21
 - 4.4.5. Lloc de residència, 21
 - 4.4.6. Salut, 22
 - 4.4.7. Llengua materna, 22
 - 4.5. Causes, 22
 - 4.5.1. Dones, 22
 - 4.5.2. Homes, 23
 - 4.6. Els drets i la discriminació, 23
- 5. Treball social amb presos estrangers, 28**

5.1.	treball social dins la presó,	28
5.1.1.	Principals problemes,	28
5.1.2.	Treball social: els Serveis Socials penitenciaris i les ONG o entitats sense afany de lucre,	29
5.1.3.	Permisos i sortides,	31
5.1.4.	Serveis específics i serveis normalitzats,	31
5.1.5.	Programes de formació,	32
5.1.6.	Els programes de les ONG,	32
	(a) L'IRES	
	(b) Càritas	
5.2.	treball social fora de la presó,	35
5.2.1.	La reinserció: un objectiu inassolible?, L'Obra Mercedària	35
6.	Assistència jurídica,	38
6.1.	El fiscal i el jutge,	38
6.2.	L'advocat,	39
7.	Els límits de l'actuació policial,	41
8.	Observacions finals,	42
9.	Bibliografia,	44

ESTRANGERIA I SERVEIS SOCIALS EN L'ÀMBIT PENITENCIARI

1. Introducció

1.1. Justificació

Aquest capítol, que no era present a l'edició de 1992 d'aquest informe, té la seva principal raó de ser en l'**actualitat i gravetat del tema** que tracta: actualitat, perquè recentment s'ha detectat que en els últims anys ha crescut el percentatge de presos estrangers sobre el total de persones encarcerades a Catalunya; i gravetat, perquè la condició d'estrangeria endureix les condicions d'acompliment de la pena en un medi, el penitenciari, ja de per si prou dur.

El tema dels presos estrangers, a més, és **poc conegut** pels professionals dels Serveis Socials que treballen amb immigrants estrangers. Els llibres que descriuen o analitzen la situació d'aquest grup de població a Catalunya tampoc solen parlar-ne o, en tot cas, no hi aprofundeixen.

La situació dels presos estrangers es veu agreujada, respecte de la dels condemnats autòctons, per l'**aplicació de la Llei d'Estrangeria**, que en aquest àmbit mostra de manera brutal no només la seva manca de capacitat integradora del grup de població pel qual estava pensada (els estrangers), sinó que a més posa els no nacionals, un cop han sortit de la presó, davant d'una situació extrema: marxar del país o quedar-se, però en la il·legalitat, és a dir, sense la possibilitat de regularitzar la seva situació.

Però també tractarem d'abordar la situació d'aquells detinguts que no arriben a entrar en el sistema penitenciari. Així, l'objectiu general d'aquest text és descriure breument el **context legal i institucional** que afecta aquelles persones estrangeres que, per motius diversos, són detingudes a Catalunya, així com els diferents camins que segueixen aquells que són detinguts per haver comès una **infracció administrativa** (i que, per tant, en no ser delinqüents, no ingressen en un centre penitenciari), i aquells que són detinguts per haver comès -o ser sospitosos d'haver comès- algun delictes (i segueixen la **via judicial**). Donat

que l'aplicació de la llei als estrangers pot donar lloc a situacions de certa complexitat, la visió de conjunt que oferim a continuació pretèn aclarir els mecanismes bàsics que operen en les dues esferes esmentades (l'administrativa i la judicial).

L'objectiu més concret consisteix en fer un breu **repàs dels serveis socials (públics i privats)** que intenten atendre les necessitats específiques dels presos estrangers (aquells que han seguit la via judicial), tot emmarcant l'actuació d'aquests serveis en l'àmbit penitenciari general. D'aquesta manera, pretenem informar i orientar totes les persones interessades en el tema i, en especial, a aquells treballadors socials que, des dels serveis socials de zona i de forma puntual, atenen les famílies dels estrangers durant el temps que aquests passen encarcerats.

Les dades que s'ofereixen a continuació s'han obtingut, d'una banda, de les entrevistes en profunditat mantingudes amb professionals dels serveis socials de l'àmbit penitenciari (tant de les CTASP i de les presons, com de les entitats privades o ONG), amb advocats i amb tècnics de l'administració; i d'altra banda, de les fonts bibliogràfiques llistades al final del capítol.

1.2. Dades bàsiques de la població encarcerada a Catalunya

La capacitat d'execució de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària només ha estat prevista en els estatuts d'autonomia de quatre comunitats autònomes: Navarra, Andalusia, País Basc i Catalunya. Però només Catalunya va assumir aquest traspàs (1984), i actualment és l'única comunitat autònoma que té plenes competències en matèria d'administració penitenciària.

Això no obstant, les grans tendències de la població encarcerada a Catalunya en el període 1985-1994 són molt similars a les registrades a l'Estat espanyol:

(a) **el nombre total d'encarcerats es duplica.** Com que la població general creix a un ritme molt més lent, la ratio de població encarcerada per cada 100.000 habitants a l'Estat espanyol passa de 65 el 1986 a 121 el 1994, mentre que a Catalunya l'increment de la ratio és menor: 64 el 1986 i 109 el 1994 (de fet, en el context de la Unió Europea, **l'Estat espanyol i Catalunya són dels països amb una proporció més elevada de població empresonada**). Els factors que han incidit en aquest augment espectacular són

molt diversos: modificacions legals, alarma social i el consegüent augment del control, la importància creixent dels problemes derivats del narcotràfic, la crisi econòmica, etc.

(b) **augment del pes de les dones encarcerades en la població encarcerada total.** A l'Estat espanyol s'ha duplicat (del 4.5% al 9.5%) mentre que a Catalunya ha passat d'un 6.2 a un 8.7%.

(c) **disminució considerable del percentatge de presos preventius** (aquells que són en espera de judici) i, per tant, augment del percentatge de penats (aquells presos que ja han estat jutjats i que estan acomplint la sentència corresponent). El 1985, les persones en presó preventiva suposaven el 56% del total de població encarcerada de Catalunya; el 1994, era d'un 24.3%. Dins d'ambdues categories, presos preventius i presos penats, són les dones les que experimenten un creixement més pronunciat, especialment significatiu en la segona categoria.

Una foto fixa de la població interna als centres penitenciaris de Catalunya¹ (en data 1.01.95) podria oferir els trets següents:

- 6.662 persones empresonades:
- 6.082 homes (91.3%), 580 dones (8.7%)
- 5.797 adults (94.2%), 357 joves (5.8%) [dades de març 94]
- 5.120 penats (76.9%), 1.542 preventius (23.1%)
- 5.509 espanyols (82.7%), 1.153 estrangers (17.3%)
- **principals tipus de delicte** comesos (en general, tant per autòctons com per estrangers): entre els homes els delictes més freqüents són contra la propietat (3.235 persones, un 53.2%), seguit dels delictes contra la salut pública (1.476 persones, 24.3%), els delictes contra les persones (540, 8.9%) i els delictes contra la llibertat sexual (406, 6.7%). En canvi, entre les dones recluses, el grup de delictes contra la salut pública és el més freqüent (293 persones, 50.5%), seguit dels delictes contra la propietat (198, 34%) i, en tercer lloc, del grup de

¹ A Catalunya hi ha 9 centres penitenciaris: cinc a la província de Barcelona, tres dels quals són dins del nucli urbà de la capital (el Centre d'Homes o Model, el Centre de Dones o Wad Ras i el Centre de Joves o Trinitat), i dos a les rodalies: Quatre Camins (La Roca del Vallès) i Brians (a Martorell). A la província de Girona hi ha dos centres, un a Figueres i un altre a Girona capital; mentre que a la província de Lleida i a la de Tarragona només n'hi ha un a cada una, ambdós a la capital. Els cinc primers centres, els de la província de Barcelona, agrupen les tres quartes parts de la població reclusa de Catalunya.

delictes contra les persones (40, 6.9%)².

1.3. Els serveis socials en l'àmbit penitenciari

A Catalunya, l'assistència a les persones empresonades té una llarga tradició, protagonitzada bàsicament per organitzacions confessionals, la més coneguda i més antiga de les quals és la dels Pares Mercedaris.

Els serveis socials penitenciaris de caire públic, en canvi, es van posar en marxa molt recentment, el 1983. Estan integrats per assistents socials i educadors socials especialitzats en l'àmbit penitenciari. Depenen de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

Les funcions dels serveis socials penitenciaris són:

- (a) fer de pont entre l'intern a presó i el medi comunitari;
- (b) informar, assessorar i orientar els interns i les seves famílies;
- (c) col.laborar amb l'Equip d'Observació i Tractament del centre penitenciari;
- (d) preparar la sortida de l'intern en llibertat, juntament amb ell i la seva família;
- (e) informar els jutges.

Normalment, els serveis socials atenen als interns dels centres penitenciaris de Catalunya en les diferents etapes en què es poden trobar, a les persones en llibertat condicional, a les famílies d'interns i alliberats que tenen residència a Catalunya, i a les famílies d'interns amb residència a Catalunya i que compleixen fora del territori català.

Els professionals en treball social intervenen en dos nivells diferents: **polivalent**, que atenen els interns preventius i penats fins que gaudeixen de permís; i **reintegració**, que atenen els interns des de que comencen a sortir de permís fins a la llibertat definitiva. Tots dos equips fan una distribució dels casos per zona geogràfica de residència dels interns. Els serveis socials penitenciaris tenen competències a tot el territori

² Aquestes dades s'han extret de la memòria de l'any 1994 del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Cf. Departament de Justícia, 1995b: 111-118.

català mitjançant les quatre comissions territorials d'assistència social penitenciària (CTASP), una per província.

1.4. De què estem parlant quan parlem de presos estrangers?

Si es fa cas de les dades sobre el lloc de residència dels interns estrangers³, tenim que un 68% manifesta que viu a Catalunya, mentre que **quasi un 29% al·lega que viu a l'estranger o que no té domicili fix**. Per això, i a diferència d'altres apartats i capítols d'aquest llibre, en el context del sistema penitenciari català no sempre és equivalent parlar de persones de nacionalitat estrangera i d'immigrants estrangers. Normalment, s'entén per immigrant estranger una persona que marxa del seu país per buscar feina i així poder millorar les seves condicions de vida i les de la seva família, a la qual reclamarà quan compti amb uns mínims de supervivència (documentació, feina, habitatge). Aquest potser sigui el cas del 68% de reclusos no nacionals esmentats més amunt.

En canvi, en els centres penitenciaris de Catalunya trobem que hi ha un percentatge considerable de persones (el 29% esmentat més amunt) que no encaixen del tot amb aquesta definició estàndard, la major part de les quals han estat condemnades per algun delictes (generalment, contra la salut pública) que havien comès en entrar al país o poc després d'arribar al país; les circumstàncies d'aquestes persones no són comparables, doncs, a les dels immigrants que, tot i ser també estrangers, fa anys que resideixen a Catalunya (i potser hi tenen la família) i compten amb cert arrelament.

Pel que fa al treball social, aquesta distinció implica que en el segon cas (l'immigrant arrelat o amb anys d'estància al país) es pot contactar amb la seva família i es poden establir coordinacions amb els recursos comunitaris de la zona on resideix l'intern, coordinació que resulta gairebé impossible en el cas dels nouvinguts o transeünts (especialment en el cas dels estrangers procedents de països del Tercer Món). D'altra banda, l'estranger que té família a Catalunya té més facilitats per poder gaudir de beneficis penitenciaris (sortides, permisos, llibertat condicional).

³ VEGI'S L'APARTAT 3.3 D'AQUEST CAPÍTOL.

2. Situació de menors i joves estrangers

2.1. Els menors d'edat penal (12-16 anys)

La Llei orgànica 4/1992 (sobre reforma de la Llei reguladora de la competència i el procediment dels jutjats de menors) ha introduït canvis importants en els processos als menors d'edat penal i atribueix funcions més rellevants a les entitats públiques competents en matèria de menors.

El Departament de Justícia de la Generalitat, a través de la Direcció General de Justícia Juvenil, dona el preceptiu assessorament tècnic a l'autoritat judicial, abans que el jutge de menors prengui qualsevol decisió; executa els programes de conciliació-reparació extrajudicials; i també dona compliment a les mesures que s'imposin als menors i joves infractors d'entre 12 i 16 anys.

Precisament, la nova legislació va ampliar de forma considerable les mesures a imposar, amb l'objectiu de donar una resposta més adequada a les circumstàncies personals de cada menor. En general, aquestes mesures són procediments (penals) amb una doble finalitat educadora i responsabilitzadora: que l'individu processat es faci responsable, a través de l'aplicació de la legislació especial de menors, de les conseqüències dels seus actes.

Els menors d'edat per sota de 12 anys són posats a disposició de la Direcció General d'Atenció a la Infància (DGAI), del Departament de Benestar Social, que opera amb procediments administratius específics per a infants.

Durant l'any 1994, 2.520 menors (de 12 a 16 anys) van ser atesos pels programes que porta a terme la Direcció General de Justícia Juvenil (sense tenir en compte l'any d'obertura de l'expedient). D'aquestes 2.520 persones, 110 eren estrangers⁴. Per **sexe**: 89 nois (81%) i 21 noies (19%). Per **nacionalitat o àrea d'origen**:

Marroc	39
Llatinoamèrica	17

⁴ En aquest cas, la categoria "estrangers" inclou els nois i noies nascuts fora del territori de l'Estat espanyol; no queden inclosos, doncs, els fills d'estrangers (sense nacionalitat espanyola) nascuts a l'Estat espanyol.

Bòsnia	10
Portugal	4
Guinea Equatorial	3
No Consta	14
Altres països	23
 TOTAL	 110

NOTES:

- Dins la categoria "Llatinoamèrica" s'inclouen dades de quatre països: Argentina, Perú, Uruguai i Xile.
- La majoria dels menors de la categoria "No Consta" són d'origen àrab.
- La categoria "Altres països" inclou 16 països, cada un dels quals compta amb menys de 3 individus.

Per lloc de residència:

BCN ciutat	39 (17 del Districte I)
BCN resta prov.	39 (10 del Maresme i 13 del Baix Llobregat)
Resta Catalunya	19
No consta	13
TOTAL	110

Per tipus de delictes:

- Contra la propietat (112 delictes): principalment furt (44), robatori amb força de les coses (23) i robatori amb violència (20);
- Danys (28 delictes): danys (23) i incendi (5);
- Contra les persones (26 delictes): sobretot lesions (20);
- Altres (11 delictes).

Dels 110 menors estrangers, 41 són **reincidents** (37.3%).
També durant l'any 1994, els jutjats de menors de Catalunya van dictar 149 resolucions adreçades als menors estrangers:

sobreseïments	57
arxiu de diligències	12
derivació a la DGAI	1
absolució.....	1

programes de mediació ⁵	19
llibertat vigilada.....	16
serveis en benefici de la comunitat....	12
internament:	
. centre d'observació ⁶	14
. centre semi-obert.....	5
. centre tancat.....	3

És important remarcar que de les 149 resolucions adoptades, són majoria els casos en què no es requereix internament del menor.

Problemàtiques més rellevants: del contingut de 87 informes d'observació elaborats amb antelació a les resolucions dels diferents jutjats de menors, es desprèn que les característiques més freqüents detectades entre els menors estrangers són:

Àmbit familiar:

- familiars usuaris de serveis socials (29 casos)
- separació dels progenitors (28)
- dificultats econòmiques (27)
- absència de relació entre menor i progenitor/a (26)

Àmbit escolar:

- situació escolar normalitzada (32 casos)
- no matriculats (19)
- retard escolar (12)
- absentisme (7)

Situació del menor:

- relació amb grups disocials (23 casos)
- contactes del menor amb recursos comunitaris (10)

2.2. Els joves (16-18 anys)

L'article 65 del Codi Penal (antic) permet al jutge o tribunal ordinari substituir les penes de privació de llibertat imposades a joves d'entre 16-18 anys, que s'haurien de complir en un centre

⁵ Els programes de mediació entre l'autor i la víctima finalitzen, en cas d'èxit, amb una resolució de sobreseïment per part dels jutges a proposta del fiscal.

⁶ L'internament en el centre d'observació és una mesura cautelar abans de prendre una resolució definitiva.

penitenciari, per les **mesures de caire formatiu** que es duen a terme en els centres de Justícia Juvenil (en aquest sentit, el programa de formació i inserció laboral es considera prioritari). Els joves d'aquestes edat en llibertat provisional també poden rebre el suport educatiu d'un delegat d'assistència al menor (DAM), quan així ho autoritza el jutge d'instrucció.

Per dur a terme els més de 20 programes que cada any permeten atendre a més de 3.000 menors i joves de 12 a 18 anys, la Direcció General de Justícia Juvenil compta amb la seva xarxa de recursos propis, la participació d'altres departaments de la Generalitat (Benestar Social, Ensenyament, Treball, Sanitat i Seguretat Social), i els recursos que ofereixen 35 ajuntaments i 15 entitats del sector associatiu, amb els quals se signen anualment convenis i acords de col.laboració.

El nou Codi Penal (aprovat el novembre de 1995 i que entrarà en vigor a partir del maig de 1996) preveu que la majoria d'edat penal passi dels 16 als 18 anys, però aquest canvi no es reflexarà a la pràctica fins que el Parlament espanyol no elabori i aprovi una "Ley Penal Juvenil y del Menor".

Finalment, els menors de 18 anys no poden ser retinguts en un centre d'internament per a estrangers. A Catalunya, si els pares d'una família hi són ingressats, als menors de la mateixa se'ls condueix a un centre d'acolliment de la DGAI. Els menors no poden ser expulsats sols, però si juntament amb els seus pares (això és així tant segons l'antic com segons el nou Reglament d'execució de la Llei d'Estrangeria).

3. Les expulsions i els espais de detenció no penitenciaris

En molts països, l'estranger que comet un delictes és expulsat, ja sigui de forma immediata, durant o després d'acomplir la pena que li hagi estat imposada. A l'Estat espanyol, la Llei d'Estrangeria estableix una sèrie de supòsits en els que el jutge podrà expulsar als estrangers del territori nacional (art. 21.2). L'article 26.1 apartat d) disposa a més que podran ser expulsats quan hagin estat condemnats a més d'un any.

El nou Codi Penal preveu que les penes inferiors a sis anys imposades a un estranger no resident legalment a Espanya podran ser substituïdes per la seva expulsió, i que també podran ser

expulsats els condemnats a penes de presó igual o superior a sis anys, sempre que hagi complert les tres quartes parts de la condemna. També preveu que es pugui expulsar els estrangers il·legals.

Tot i que l'expulsió és un recurs extraordinari, la Policia Nacional s'ha acostumat a fer-lo servir com a recurs ordinari, tant en casos de delinqüents com de persones sense historial delictiu. Per això és important distingir entre l'expulsió d'estrangers que han comès delictes (o que estan encartats en procediments penals), de l'expulsió per altres motius. Per això comentarem amb cert detall les dues formes de tramitació de l'expedient d'expulsió:

- (a) el procediment administratiu o governatiu
- (b) el procediment judicial o penal

(a) El **procediment administratiu o governatiu** s'aplica en casos en què l'estranger ha infringit alguna norma que la Llei d'Estrangeria considera causa d'expulsió (tot i que no sigui un delictes), com l'**entrada, permanència i treball il·legals** en el territori de l'Estat espanyol. En aquests casos, l'expulsió és una **sanció administrativa** en la que no hi ha autorització judicial; el jutge no controla el procediment, ja que l'expulsió no depèn d'ell: només autoritza l'internament o el deixa sense efecte. En aquesta procediment la policia juga el paper preponderant.

Les persones que es troben en aquesta situació, doncs, no han d'esperar que la seva expulsió es faci efectiva (que a vegades no arriba a produir-se) en centres penitenciaris: l'article 26 de la Llei d'Estrangeria estableix que la detenció prèvia a l'expulsió ha de tenir lloc en **centres que no siguin de caràcter penitenciari**. Per això, als estrangers als que s'obria un expedient d'expulsió per la via administrativa o governativa, se'ls mantenia detinguts en dipòsits municipals, primer i, des de fa pocs anys, en els **centres d'internament per a estrangers**, creats amb aquesta finalitat a finals dels anys 80 i començaments dels 90.

La gran majoria d'expulsions d'estrangers practicades corresponen a persones indocumentades: segons dades del Ministeri de l'Interior, dels 4.739 estrangers expulsats de l'Estat espanyol

el 1989, només 14 havien comès algun delicte, 449 van ser expulsats per "indesitjables" i 4.275 (el 90%) per manca de documentació⁷. Tanmateix, no tots els expedients d'expulsió oberts (o incoats) s'acaben materialitzant: segons dades del Govern Civil de Barcelona, dels 2.607 expedients d'expulsió tramitats el 1991, se'n van acabar executant 742 (un 28.5%). Aquesta proporció d'expulsions reals s'ha anat reduint en el decurs dels últims anys, de manera que al 1994 dels 2.553 expedients d'expulsió oberts, se'n van executar 353 (el 13.8%)⁸.

(b) El **tràmit judicial o penal**. Aquest s'aplica a les **persones que han comès algun delicte** (és a dir, la infracció d'algun article del Codi Penal), i la figura del jutge és imprescindible per determinar i practicar l'expulsió. El tràmit administratiu dóna lloc a la detenció de l'estranger en un Centre d'Internament per a Estrangers (dependència policial), mentre que el tràmit judicial dóna lloc a la detenció de l'estranger en una presó (sistema penitenciari).

Els estrangers encarcerats, tot i patir la duresa del món penitenciari, gaudeixen de certs drets (garantits a la Constitució i a la Llei Orgànica General Penitenciària), entre els quals figura el de entrar en programes de treball social, opció a la que no té dret l'estranger detingut en un centre d'internament. És per aquesta raó que, en aquest capítol, hem separat en dos apartats diferents els estrangers que passen pels espais no penitenciaris (l'apartat present, el 3) i els que passen pel sistema penitenciari (l'apartat següent, el 4).

S'ha assenyalat sovint que la llei, indirectament, afavoreix els delinqüents (tràmit judicial) davant de les persones que no han delinquit (tràmit administratiu, que produeix més expulsions i de manera més ràpida), ja que els primers disposen de més llocs d'on agafar-se: poden quedar en llibertat provisional, poden esperar al judici en un centre penitenciari (amb uns drets i unes garanties), poden recórrer la sentència, poden decidir acomplir a Catalunya la pena de presó que els ha estat imposada, etc. Aquests avantatges pràctics dels estrangers encartats en procediments penals han provocat casos de persones que, en no

⁷ Citat per Varona, 1994: 73, nota 10.

⁸ Dades estadístiques facilitades pel Servei d'Estrangers del Govern Civil de Barcelona, a 27 de febrer de 1996.

poder obtenir el permís de residència (o la prorroga d'estada), han comès un petit delicte per evitar ser detinguts i expulsats. A més, cal recordar que les persones efectivament expulsades tenen prohibit tornar a entrar al país durant un període de tres anys.

[Aquí anirien els dos gràfics que il·lustrarien cada una de les dues formes de tramitació]

Si seguim el recorregut il·lustrat en aquests gràfics, veurem que en el mateix moment en què un estranger és detingut pel fet d'haver comès (presumptament) un delicte, el tràmit d'expulsió es posa immediatament en marxa (segons art. 26 de la Llei 7/1985). Si aquest estranger residia de forma legal al país, ben aviat passarà a la situació d'irregularitat ja que l'expedient d'expulsió es tramita de forma molt més ràpida que el procediment penal, i "deixa sense efecte totes les garanties jurídiques que estableixen els tractats per als estrangers que es troben en situació de legalitat en qualsevol Estat"⁹.

Si la primera detenció té per motiu la manca de documentació, l'estranger pot quedar en llibertat després de 72 hores, però la proposta d'expulsió segueix el seu curs. En cas que es produeixi una segona detenció, la situació esdevé més conflictiva: a l'estranger se li obra un nou expedient, però en aquest mateix moment se li notifica que, a més, ja té una resolució en què es decideix la seva expulsió del país.

Una vegada estesa l'ordre d'expulsió, els estrangers poden ser repatriats en qualsevol moment, encara que tinguin recursos pendents. És així com en els centres d'internament hi van a parar els estrangers en espera de ser expulsats de l'Estat espanyol. La llei estableix que l'internament pot durar un màxim de 40 dies, mentre es documenta l'estranger (que normalment no té papers) i es tramita el seu retorn al país d'origen. La detenció en un centre d'internament és la mesura que preveu la llei per assegurar que l'expulsió es farà efectiva, i és sol·licitada per la policia al jutge d'instrucció local.

⁹ Alicia Sánchez Masip, 1994.

3.1. Dipòsits municipals de detinguts¹⁰.

La disposició final cinquena de la Llei 7/1985, de 2 d'abril, Reguladora de les Bases de Règim Local, estableix que "els municipis cap de partit judicial en què no hi hagi cap establiment penitenciari assumiran, en règim de competència delegada, l'execució del servei de dipòsit de detinguts a disposició judicial, i la custòdia d'aquests detinguts correspondrà a la policia municipal en funcions de policia judicial".

A Catalunya, dels 49 municipis cap de partit judicial, n'hi ha 43 que estan obligats a assumir, per delegació del Ministeri de Justícia, el servei de dipòsit de detinguts. D'aquestes 43 poblacions, però, el 1991 només n'hi havia 31 que disposessin de dipòsit, amb un total de 251 places teòriques; els 12 municipis restants incomplien l'obligació establerta a la disposició final 5a abans esmentada.

L'administració que delega l'execució del servei (el Ministeri de Justícia del govern central) no es fa càrrec de les despeses dels dipòsits, ni assumeix tampoc el cost real del manteniment, ni tan sols indica les condicions mínimes que han de complir els dipòsits. Les administracions municipals no solen disposar dels mitjans que assegurin un manteniment adequat de les instal·lacions, i la policia municipal (que molts municipis petits no tenen) sovint no està capacitada per actuar amb eficàcia com a servei de vigilància dels detinguts.

Aquesta realitat pot ajudar a explicar perquè hi ha 12 municipis cap de partit judicial que no compten amb cap establiment penitenciari i que tampoc tenen dipòsit de detinguts, així com també explicaria la deplorable situació material dels dipòsits existents (assignació inferior al cost real del servei), l'heterogeneïtat de solucions constructives (manca de directrius) i, consegüentment, aquest buit estructural i legal en el

¹⁰ Aquest apartat està basat en l'informe extraordinari Dipòsits municipals de detinguts a Catalunya (cf. especialment pp. 41-50 i 292-315), elaborat i publicat el 1991 pel Síndic de Greuges de Catalunya. Aquesta institució, dependent del Parlament de Catalunya, és l'equivalent del Defensor del Pueblo espanyol, i remet a la cambra un informe anyal detallant les queixes i reclamacions que ha rebut dels ciutadans i les mesures que la institució ha adoptat al respecte.

funcionament dels dipòsits municipals de detinguts ha provocat una situació totalment carent de garanties pel ciutadà.

Està en discussió si els dipòsits tenen o no caràcter penitenciari (hi ha arguments per a mantenir ambdues posicions), però a la pràctica, la Generalitat no se'n pot fer càrrec i, per tant, els dipòsits no són tutelats per l'administració penitenciària; això implica, entre altres coses, que no hi intervé la inspecció corresponent, que els dipòsits no són objecte de l'atenció dels jutges de vigilància penitenciària, i que els drets reconeguts per la legislació penitenciària a les persones internades en establiments penitenciaris, no són aplicables a les persones ingressades en els dipòsits de detinguts.

Els ingressats en els dipòsits són persones privades de llibertat (detinguts) i que es troben a disposició judicial. Així, els dipòsits són concebuts com a dependències que permeten la presència de l'afectat davant el jutge que instrueix la causa. Tot i que el temps de permanència màxima en els dipòsits municipals és de 72 hores (tres dies), hi ha casos de detinguts que hi han passat 120 dies; d'aquesta manera la seva detenció ha estat una manera irregular de complir part de la seva condemna.

Durant els anys 80, no era infreqüent l'**ingrés d'immigrants estrangers en aquests dipòsits municipals** mentre es portava a terme la tramitació del seu expedient d'expulsió del país.

Davant de les múltiples queixes rebudes sobre el seu funcionament intern, el Síndic de Greuges va editar el 1991 un informe monogràfic sobre els dipòsits municipals de detinguts de Catalunya. Les seves conclusions posen de relleu que l'estructura i les normes dels dipòsits municipals no han estat ni definides ni resoltes, i moltes vegades atempten contra els drets fonamentals de la persona. Aquest buit reglamentari afecta qüestions tan transcendents com la classificació dels dipòsits per categories en funció de la població que atenen, les condicions materials i funcionals que han de complir, o el límit màxim de permanència dels detinguts, i dificulta enormement la tasca de les administracions que en són responsables¹¹.

¹¹ En el decurs de 1994 i 1995 el Síndic de Greuges va fer noves inspeccions als dipòsits municipals per tal de conèixer l'estat de les instal·lacions, per comprovar el grau de

Tanmateix, és possible que el panorama descrit passi per una transformació important a curt-mig termini: davant l'entrada en vigor del nou Codi Penal (el 24 de maig de 1996), és possible que el Departament de Justícia de la Generalitat demani als municipis i als consells comarcals la cessió dels dipòsits de detinguts, ja que serien útils (prèvia reforma i adequació) per al compliment dels arrestos de cap de setmana, pena prevista en el nou codi per a la sanció de les infraccions menys greus¹².

3.2. Centres d'internament per a estrangers.

Aquestes dependències policials han vingut a substituir als dipòsits municipals en la funció de sala d'espera prèvia a l'expulsió de persones estrangeres. Van ser creats a finals dels anys 80 i començaments dels 90 a instàncies del Defensor del Pueblo i de la mateixa Llei d'Estrangeria, que en el seu article 26 especifica que les persones estrangeres que tenen obert un expedient d'expulsió han d'esperar que aquesta es faci efectiva en un centre de detenció que no tingui caràcter penitenciari. Actualment, a l'Estat espanyol hi ha centres d'internament d'estrangers a Madrid, Saragossa, Barcelona, València¹³, Murcia, Tarifa (Cadis) i Las Palmas.

En no tenir caire penitenciari, als centres d'internament no se'ls pot aplicar legislació vigent en aquests centres. Per tant, "no hi ha premsa, biblioteca, tallers. Tampoc assistents socials. Els centres s'assemblen a sales d'espera on les úniques distraccions possibles són la televisió i les passejades"¹⁴.

No es té constància que hi hagi un reglament intern que reguli les condicions en què s'ha de desenvolupar l'estada de l'estranger en el centre d'internament. Aquesta manca de

compliment de les recomanacions fetes en l'informe extraordinari de 1991, i per actualitzar el contingut d'aquest informe. En general, el Síndic ha constatat una "millora substancial" en l'estat d'aquestes dependències. Cf. Síndic de Greuges, 1995: 214-8 i 279-84.

¹² Cf. Blanca Cía, El País, 07.02.96.

¹³ Per a una avaluació crítica del funcionament del centre d'internament d'estrangers de València, vegeu SOS Racisme, 1996: 92-4. També hi ha un parell de notes breus sobre el centre de Moratalaz (Madrid), pp. 94-5.

¹⁴ Elena Gonzáles, 1995.

regulació pot provocar actuacions arbitràries de les autoritats, tant governatives com policials¹⁵. De fet, el Defensor del Poble ha denunciat algunes **situacions anòmales**: internaments en centres penitenciaris o comissaries de policia; internaments successius per períodes de 40 dies perquè no s'ha pogut fer la tramitació de l'expedient d'expulsió en els 40 dies previstos (per falta de coordinació entre les autoritats administratives i les judicials); internaments que exhaureixen el termini de 40 dies, sense que sigui imprescindible¹⁶. Un fet que han denunciat repetidament els fiscals del Servei d'Estrangeria del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya és que en el centre d'internament s'hi barregin persones amb un historial delictiu i persones que no han tingut previament cap contacte amb la policia i amb la justícia.

El Centre d'Internament per a Estrangers de Barcelona està situat als sotans de la comissaria de la Policia Nacional del barri de La Verneda, i va ser inaugurat el maig de 1989. És l'únic de Catalunya. Disposa d'unes 100 places, distribuïdes en cel·les per a 6 persones. En tractar-se d'una dependència policial, l'accés a les instal·lacions és molt restringit, però sembla ser que s'hi estan produint "situacions d'amuntegament, mala alimentació, manca de condicions de salubritat i condicions sanitàries mínimes"¹⁷.

El nou Reglament d'aplicació de la Llei d'Estrangeria¹⁸ contempla la introducció d'una sèrie de millores en els centres d'internament: la redacció de reglaments interns, l'assignació de treballadors socials per atendre les necessitats bàsiques dels detinguts, etc. Pot dir-se, doncs, que a nivell oficial hi ha una consciència clara de que les condicions dels centres són insostenibles, però el temps dirà fins on arribaran aquests bons desitjos.

¹⁵ Alicia Sánchez Masip, 1994.

¹⁶ Fiscalía General del Estado, 1994.

¹⁷ Cf. Alicia Sánchez Masip, 1994.

¹⁸ Publicat al BOE amb data de 23.02.1996.

4. Situació dels estrangers a les presons de Catalunya

En el punt 1.2. d'aquest capítol s'han donat una sèrie de dades descriptives sobre la població reclusa a Catalunya (tant autòctons com estrangers). En aquest apartat ens fixarem només en la situació dels presos estrangers.

4.1. Marc jurídic. La situació dels estrangers als centres penitenciaris és regulada per la Llei orgànica 1/1979 general penitenciària (LOGP) i per la Llei orgànica 7/1985 sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya (o Llei d'Estrangeria)¹⁹.

L'article 3 de la LOGP estableix que, en els centres penitenciaris, es respectarà la personalitat humana dels interns i els seus drets, sense diferències de raça i de creences religioses. D'aquesta manera s'intenta assegurar la igualtat entre els interns nacionals i els estrangers, tant respecte a l'accés als serveis i recursos dels centres com als instruments de preparació per a la vida en llibertat (permisos ordinaris i llibertat condicional), la qual cosa és coherent amb el que disposa l'article 25.2 de la Constitució quan estableix que "les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat restaran orientades vers la reeducació i la reinserció social", i que el condemnat "tindrà dret a un treball remunerat, als beneficis corresponents de la Seguretat Social, i a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la personalitat".

Tanmateix, com ja s'ha assenyalat anteriorment (apartat 3 d'aquest capítol) la Llei d'Estrangeria preveu una sèrie de límits als drets dels interns estrangers, que afecten la manera de complir la condemna. Així, l'article 21.2 d'aquesta llei estableix les situacions en què el jutge podrà autoritzar la sortida o l'expulsió d'estrangers d'Espanya. A més, l'article 26.1, apartat d), disposa que els estrangers podran ser expulsats quan hagin estat condemnats a més d'un any.

¹⁹ En la breu exposició del marc jurídic que es fa a continuació, s'ha seguit el preàmbul de l'Informe sobre la situació dels interns estrangers als centres penitenciaris de Catalunya. Barcelona: Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, Departament de Justícia, 1995. Aquest breu document, elaborat a petició del Parlament de Catalunya, potser sigui el primer informe oficial sobre la situació específica dels estrangers encarcerats a Catalunya.

4.2. Número.

La població reclusa al conjunt dels centres penitenciaris de Catalunya era, en data 1.01.95, de 6.662 persones, de les que 1.153 eren estrangeres (17.3% del total). Així, **en el decurs dels últims onze anys (de 1984 a 1995), la població reclusa d'origen estranger ha passat de 141 a 1.153 persones, és a dir, del 8.7 al 17.3% del total de població reclusa de Catalunya**²⁰. Pel que fa als centres penitenciaris de la ciutat de Barcelona (Model, Wad Ras i la Trinitat) aglutinaven, també el 1.01.95, a 2.622 persones, de les que 532 no tenien nacionalitat espanyola (un 20.3%).

Així, el nombre de presos estrangers ha augmentat en números absoluts (com també ho ha fet la població encarcerada autòctona), però **sobretot ha augmentat en números relatius**, ja que el seu ritme de creixement és més ràpid que el dels presos de nacionalitat espanyola.

Alguns factors que haurien pogut condicionar aquesta duplicació del percentatge de presos estrangers podrien ser:

(1) Com recorda un informe recent, la major part dels estrangers que entren en contacte amb el sistema penal es troben en situació il·legal²¹. Ja s'ha vist en un capítol anterior que la legislació d'estrangeria vigent a l'Estat espanyol (Llei 7/1985 i el seu Reglament) posa diverses **restriccions importants als estrangers que volen regularitzar la seva situació**. Malgrat la convocatòria del procés extraordinari de regularització de 1991, i malgrat els contingents laborals anuals, el nombre d'estrangers indocumentats segueix sent important. Així doncs, els estrangers que no poden regularitzar la seva situació (o que no han aconseguit renovar els permisos ja caducats) es veuen obligats a viure en un món clandestí, exposats als abusos d'empresaris i propietaris d'habitatges, i amb la por constant de ser detinguts per la policia i expulsats del país. En aquestes circumstàncies de marginalitat social, la **petita delinqüència** (tràfic de drogues a petita escala i robatoris) pot ser una estratègia de supervivència: aquest seria el cas de part dels presos magrebins i subsaharians.

²⁰ Cf. Departament de Justícia, 1995b: 117-118.

²¹ Cf. Departament de Justícia, 1995a: 3.

(2) L'àrea de Barcelona, com altres de l'Estat espanyol, és una porta d'entrada a Europa de determinades drogues il·legals (la coca d'Amèrica Llatina i el haixix del Magreb). I el tràfic i contraban de drogues són, en gran part, en mans de professionals estrangers. No resulta estranya, doncs, la **preponderància de delictes contra la salut pública** (tràfic de drogues) entre els presos estrangers, especialment entre els llatinoamericans i els europeus (inclosos ciutadans de països de l'Europa de l'Est), molts dels quals són detinguts en accedir al territori espanyol (a les estacions de tren, als aeroports).

(3) La **pressió i el control policial** sobre els estrangers és més estricta i constant que sobre els autòctons²². Si deixem de banda els estrangers als que s'impedeix l'entrada al país a la mateixa frontera, els objectius de la policia en l'àmbit d'estrangeria són, bàsicament, tres: (a) els estrangers amb antecedents penals (o que la policia considera sospitosos per algun motiu²³) que provenen d'altres països europeus i que ara circulen més lliurament gràcies a la supressió de molts passos fronterers entre països membres de la UE; (b) els petits "camells" o persones que trafiquen amb drogues il·legals a petita escala, que sovint són d'origen magrebí o subsaharià (en canvi, el gran narcotràfic, en mans de grups internacionals que organitzen l'entrada de drogues al país per a la seva posterior distribució

²² "(...) la justicia es con ellos [los extranjeros] más selectiva, o interviene en mayor grado, al ser más fácilmente controlables. Esta afirmación también se recogió por la IV Conferencia de Ministros Europeos responsables de asuntos de migración, reunidos en Luxemburgo en septiembre de 1991, indicando que: "(...) las investigaciones muestran que el peligro de ser detenido por la policía es más grande para los inmigrados que para los autóctonos, de forma que hay que interpretar las estadísticas [sobre el aumento porcentual de extranjeros en las cárceles europeas] con mucha prudencia" (Fundación Encuentro, 1991: 83)". Cf. Varona, 1994: 65-6.

²³ A l'últim trimestre de 1995, grups de joves d'origen magrebí residents a França van aterrir a les comarques gironines tot fugint de la pressió de la policia francesa, que escorcollava les associacions integristes i els seus voltants en busca d'una "pista islàmica" que pogués portar a la detenció dels autors dels atemptats al metro de París. El governador civil de Girona va demanar ajuda als seus superiors del Ministeri de Justícia i de l'Interior: calia tornar a posar controls policials a la frontera de La Junquera (que s'havien eliminat a començaments d'any per acomplir els acords de Schengen).

continental, són un objectiu policial més teòric que real, ja que molt rarament arriben a ser detinguts); i (c) les persones indocumentades, o immigració il·legal, que són detinguts i expulsats en aplicació de la Llei d'Estrangeria. Alguns cometen petits delictes per tenir una causa pendent en algun jutjat i evitar així l'expulsió.

4.3. Proporció en relació als autòctons.

El 17.3% dels presos de Catalunya són estrangers. En els centres penitenciaris de la ciutat de Barcelona la proporció puja fins al 20.3%. Es tracta de **percentatges molt elevats** si es té en compte que la proporció de població d'origen estranger a Catalunya no supera el 2% de la població total. Tanmateix, cal tenir en compte que els estrangers estan sobrerepresentats en el sector de població més precaritzada i marginalitzada de la societat, el qual té més probabilitats de contacte amb el sistema penitenciari que altres grups socials. La migradesa de mecanismes d'integració sociolaboral en la Llei d'Estrangeria fomenta, precisament, la sobrerepresentació esmentada.

4.4. Perfil.

En data 31.10.95, la població estrangera encarcerada en els centres penitenciaris de Catalunya, és de 1.162 persones (el 17.7% sobre el total). Les persones que ingressen a aquests centres responen als trets següents²⁴:

4.4.1. **Sexe**: El 1.01.1995 hi havia 81 dones estrangeres als centres penitenciaris de Catalunya, un 14% del total de dones internes²⁵; hi havia, en canvi, 1.072 homes estrangers, un 17.6% del total d'homes interns. El percentatge de dones estrangeres (7%) és molt inferior al dels homes (93%). Aquestes xifres són similars a les que es donen entre interns espanyols: un 8% de

²⁴ Si no s'assenyala el contrari, les dades d'aquest apartat es basen en les que aporta l'informe citat anteriorment: Cf. Departament de Justícia, 1995a.

²⁵ Entre març 1990 i novembre 1994, el percentatge de dones estrangeres respecte del total de la població d'estrangers encarcerats ha oscil·lat entre un mínim del 5.3% (al novembre 1990) i un màxim del 9.3% (al març 1992, pocs mesos abans dels Jocs Olímpics de Barcelona). En canvi, pel mateix període, el percentatge de dones encarcerades respecte al total de la població penitenciària, és molt més constant (es mou entre el 8 i el 9.2%). Cf. Departament de Justícia, 1996: 8.

dones per un 92% d'homes. A 31.10.95, les dones estrangeres suposen el 15.4% del total de dones recluses, mentre que els homes estrangers són el 18% del total d'homes.

4.4.2. **Edat:** la gran majoria són adults, sobretot del grup de 26-40 anys (65%). El 17% tenen entre 40 i 60 anys, i un altre 17% tenen entre 18 i 25 anys. Entre els interns espanyols, la distribució per grups d'edat no és marcadament diferent, tot i que tendeixen a tenir més pes els joves: el 59% dels presos espanyols té entre 26 i 40 anys, el 15.5% entre 40 i 60, i el 24% entre 16 i 25 anys.

4.4.3. **Situació processal-penal:** a 12 de gener de 1995, el 64.2% dels presos estrangers eren penats, mentre que el 35.8% eren preventius²⁶. En canvi, entre la població encarcerada nacional, els percentatges eren, respectivament, 76.9 i 23.1 (cf. punt 1.2. d'aquest capítol).

4.4.4. **Origen geogràfic:** l'any 1995 (dades del 31 d'octubre) el 48% dels interns estrangers dels centres penitenciaris de Catalunya procedien de l'Àfrica (la majoria dels quals són magrebins²⁷: marroquins i algerians). Un 26% són europeus (la majoria són de països membres de la Unió Europea), un 21% del continent americà (gairebé tots procedents de països d'Amèrica Llatina) i un 5% de països d'Àsia i Orient Mitjà.

Per **països**, els més representats són el Marroc (191 interns), Algèria (131), Colòmbia (98) i França (82). Aquests quatre països representen el 48.2% del total de la població encarcerada estrangera. La resta de presos està molt atomitzada, ja que es reparteix en 76 nacionalitats.

4.4.5. **Lloc de residència:** la major part dels interns estrangers manifesta que, abans de ser detingut, vivia a Catalunya (un 68%), mentre un 14% diu que vivia a l'estranger, un altre 14% al.llega que no té un domicili fix, i un 4% viu normalment a la resta de l'Estat espanyol.

²⁶ Cf. Ángel Gómez Muñoz, 1995: 68.

²⁷ Així com els homes magrebins eren, al novembre 1994, un 30% sobre el total d'homes estrangers encarcerats, les dones magrebines només eren el 7% del total de dones estrangeres. Cf. Departament de Justícia: 1996: 2-5.

4.4.6. **Salut:** els hàbits de salut dels estrangers, en general, són millors que els dels interns autòctons; p.e. no són tan presents en programes de tractament (toxicomanies, malalties infeccioses, etc.). Els estrangers també presenten menys consum parenteral de drogues i uns nivells inferiors tant d'incidència de la SIDA com de prevalença de VIH.

4.4.7. **Llengua materna:** el 19.7% dels presos estrangers són de parla castellana.

4.5. Causes.

La major part de les causes (tant entre els homes com entre les dones estrangeres) són per dos tipus de delictes: contra la salut pública i contra la propietat, en proporcions similars a les dels reclusos autòctons.

4.5.1. **Dones.** El novembre 1994, el 68.2% de les 88 dones estrangeres empresonades era d'origen llatinoamericà. Es tractava de ciutadanes de Colòmbia, Bolívia i Perú (principals països productors de coca)²⁸, la major part de les quals han estat detingudes per **atemptat contra la salut pública (tràfic de drogues)**. Tot i que no disposem de dades sobre tipus de delictes per a tots els centres penitenciaris de Catalunya, hem pres com a referència la presó de dones de Barcelona (Wad Ras), ja que es tracta del centre que acull a quasi la meitat de les dones estrangeres. En aquest centre, la majoria de les causes de les dones estrangeres són contra la salut pública, especialment en els casos de llatinoamericanes i subsaharianes, i coincideix que les autores d'aquest delicte estaven a Catalunya com a transeünts²⁹.

²⁸ Aquesta xifra contrasta amb la d'homes llatinoamericans que, al novembre 1994, era del 16.4% respecte del total d'homes estrangers empresonats. Cf. Departament de Justícia, 1996: 2-5.

²⁹ Altres dades referents a les internes de Wad Ras (al mes de novembre de 1995). **Origen geogràfic:** en aquest centre hi havia unes 260 internes, de les quals 42 eren estrangeres: 30 eren procedents de països d'Amèrica Llatina, 8 d'Àfrica, 3 d'Europa i 1 d'Orient Mitjà (al contrari del que passa amb els homes, quasi no hi ha dones magrebines a les presons catalanes). **Lloc residència:** Només 8 d'aquestes persones tenien un mínim arrelament a Catalunya (i només 3 estaven en una situació regular abans d'entrar a la presó). De les 42 dones, 17 són **penades** i 25 **preventives**. La mitjana d'**edat** està entre els 25 i els 30 anys.

4.5.2. **Homes:** El tipus de delicte més freqüent és l'**atemptat contra la salut pública (tràfic de drogues) i tinença de drogues** (ambdós delictes van junts, normalment: els interns poden haver comès més d'un delicte). El segon delicte en importància és el **robatori amb intimidació**, que es dona en un percentatge més elevat que entre els interns espanyols.

Les persones que han estat detingudes per atemptat contra la salut pública, concretament per contraban de drogues, solen ser "**correus**" que proven d'entrar quantitats importants de drogues il·legals al país. Alguns d'aquests "correus" són persones (tant homes com dones) procedents d'Amèrica Llatina, dels països productors de coca (Colòmbia, Bolívia, Perú); en principi, són persones alienes al negoci del tràfic i que han estat reclutades amb procediments diversos (endeutament induït, amenaces als familiars, etc.); malgrat les promeses que els van fer aquells que els van captar, els "correus" no tenien cap opció de sortir-se'n: sense ells saber-ho estaven fent d'esquer, ja que el principal introductor de droga no era ell, sinó un professional que la majoria de les vegades passa tranquil·lament les aduanes perquè previament ha desviat l'atenció de la policia vers la persona del "correu".

4.6. Els drets i la discriminació³⁰

Segons la Constitució de 1978, els estrangers tenen els mateixos drets fonamentals que els espanyols, excepte pel que fa a la participació en la vida pública. Tot i així, l'advocada Elvira Posada exposava en un article recent³¹ que, en matèria de respecte dels drets fonamentals dels estrangers, hi ha una gran distància entre els pronunciaments del Tribunal Constitucional i la pràctica. En efecte, des de 1985 el Tribunal Constitucional ha anat remarcant que en un estat de dret no és possible concebir unes normes d'estrangeria al marge dels mandats constitucionals. Per això, una interpretació restrictiva dels drets fonamentals de la persona (en aquest cas, dels estrangers) seria contrari a la Constitució, que prohibeix qualsevol discriminació (entre

La major part de les **condemnes** són de més de 4 anys.

³⁰ Aquest apartat segueix de prop el plantejament que d'aquesta qüestió fa Varona, 1994: 68-73.

³¹ "Derechos básicos de los extranjeros", dins SOS Racisme, 1996: 75-7.

altres, per raons de raça i origen).

Tanmateix, a la pràctica, la igualtat en matèria de drets fonamentals entre autòctons i estrangers encara no gaudeix d'un reconeixement efectiu i generalitzat. L'estranger veu sovint com els seus drets són violats i com és objecte de discriminació, unes vegades per part de la mateixa Administració, i altres vegades pels abusos arbitraris d'un funcionari concret. Posada denuncia que les normes espanyoles d'estrangeria (des de la llei orgànica fins a les circulars) estan redactades en un doble llenguatge que permet a l'Administració aplicar-les a la seva conveniència, "en funció de criteris d'oportunitat política i en detriment dels drets de la persona i dels principis bàsics de l'Estat de Dret"³².

L'actuació institucional, doncs, acaba considerant l'estranger més un objecte de decisions administratives que no pas un subjecte de drets. Per acabar amb les restriccions dels drets fonamentals dels estrangers, Posada proposa, en primer lloc, una reforma a fons de les normes d'estrangeria, que estableixin clarament (sense ambigüitats ni imprecisions) el contingut dels drets dels estrangers en funció dels principis constitucionals i, en segon lloc, que les administracions públiques "acompleixin un altre mandat constitucional, posant realment a l'abast de totes les persones -sigui quina sigui la seva situació administrativa- els instruments que garanteixin el seu dret bàsic a la tutela dels tribunals"³³.

Segons la Constitució, doncs, els estrangers presos tenen els mateixos drets i obligacions que els presos espanyols, però l'especificitat de la seva situació (desconeixement de la llengua, desconeixement de les lleis i dels procediments penals, separació de la família, diferències culturals) facilita la possibilitat que siguin objecte d'un tracte discriminatori en els centres penitenciaris on són internats.

A més, tot i que a la majoria de països europeus es reconeix formalment la igualtat de drets entre reclusos nacionals i estrangers, la pràctica judicial pot discriminar els presos estrangers quan vulnera algun dels drets següents:

³² SOS Racisme, 1996: 76.

³³ SOS Racisme, 1996: 77.

(1) **dret a la concessió de la llibertat provisional:** l'encarcerament provisional és, o hauria de ser, una mesura cautelar excepcional. Tanmateix, és molt probable que si el presumpte delinqüent no té domicili conegut o es troba indocumentat, l'autoritat judicial es basi només en la condició d'estranger d'aquell i li imposi presó preventiva davant la possibilitat que pugui eludir l'acció de la justícia.

(2) **dret a l'aplicació d'alternatives a la presó:** aquestes mesures substitutòries són especialment indicades i aplicades en el cas dels joves delinqüents³⁴. En aquesta línia, el nou Codi Penal preveu, per a les infraccions menys greus, **mesures al marge del sistema penitenciari**, com arrestos de cap de setmana i serveis a la comunitat. D'altra banda, en cas de **trasllat del detingut**, aquestes alternatives es poden portar a terme en el país d'origen o de residència d'aquest. De fet, el 1983 Espanya va firmar el Conveni d'Estrasburg de trasllat de persones condemnades que permet, en determinades condicions, que els condemnats a penes privatives de llibertat en un país diferent del seu puguin ser traslladats al seu país d'origen per tal de complir la condemna. No obstant, molt poques persones afectades per aquest conveni sol·liciten el trasllat ja que, en termes generals, la legislació de l'Estat espanyol en matèria penitenciària no és tan dura com la de la resta de països europeus³⁵.

(3) **dret a la informació:** els acords europeus i internacionals (recollits en l'art. 149 de la Llei Orgànica General Penitenciària, i en els arts. 17 i 133 del seu Reglament) aconsellen que els estrangers siguin informats immediatament per escrit (o, si no pogués ser, oralment) sobre tot el que faci referència al règim penitenciari i a l'exercici dels seus drets (principals característiques del règim, del tractament i de les possibilitats de sol·licitar l'assistència d'un intèrpret). També és molt important que l'intern estigui al corrent de la possibilitat de recórrer, de les normes del centre penitenciari, del procediment de queixa, i de tot allò que l'afecti: qui és el seu advocat, si ja li ha estat designat; quin tribunal o jutjat porta la seva causa; quin és el curs del procediment, i quan se

³⁴ Cf. APARTAT 2 D'AQUEST CAPÍTOL.

³⁵ Cf. Ángel Gómez Muñoz, 1995: 69.

celebrarà el judici. Si bé és cert que les administracions penitenciàries han de fer un esforç important, tant a nivell humà com a nivell material, per garantir aquest dret (especialment en un moment en què comença a augmentar la diversitat d'idiomes a les presons), també és cert que els centres poden recórrer als consolats, a les associacions d'ajuda a l'intern i als mateixos reclusos i funcionaris, i a vegades ja ho fan.

(4) **dret a la llibertat religiosa i a l'educació:** no es tracta només de no interferir en la vida religiosa dels interns, sinó que d'acord amb la Llei 24/1992, de 10 de novembre³⁶, es respecti el dret a l'assistència religiosa a petició del pres, a càrrec de ministres de culte que designin les respectives comunitats³⁷. Els acords sobre cooperació religiosa que recull aquesta llei, que també inclouen els interns dels hospitals i d'altres centres del sector públic, garanteixen el respecte dels rites religiosos (Ramadà, en el cas dels musulmans) i el proveïment d'una dieta alimentària especial. Pel que fa al dret a l'educació, és fonamental en el cas d'aquells reclusos estrangers que desconeixen l'idioma i/o la cultura, que són la gran majoria.

(5) **dret a comunicar-se amb l'exterior i a rebre visites:** les comunicacions i visites s'han d'organitzar de manera que satisfacin les necessitats especials que presenten els presos estrangers. Normalment aquests mantenen contacte amb tres grups de persones: a) **autoritats consulars**, que haurien de fer d'enllaç entre l'intern de la seva nacionalitat i l'administració penitenciària, tot informant, assessorant i protegint els drets de l'intern, així com facilitant intèrprets i la visita de familiars i amics³⁸. b) **Familiars i amics**, que són fonamentals

³⁶ VEGI'S EL CAPÍTULO REFERENT AL MARC JURÍDIC.

³⁷ Les confessions religioses acreditades a les presons de Catalunya són: la catòlica (SEPAP, Càritas, Obra Mercedària, OBINSO i una sèrie de comunitats religioses i parròquies), la protestant (evangèlics), Testimonis de Jehovà, la musulmana (Comunitat Religiosa Islàmica "Annur") i la jueva (Comunitat jueva). Cf. Departament de Justícia, 1995, annex 4.

³⁸ La Regla 38 de les Nacions Unides disposa que si l'intern estranger no disposa de representació diplomàtica o consular, podrà comunicar-se amb qualsevol altra autoritat nacional o internacional, que tingui la missió de protegir-lo. Cf. Varona, 1994: 71.

per ajudar a superar el gran aïllament que pateixen els reclusos no nacionals; però si l'intern no disposa de recursos econòmics, li pot resultar molt difícil parlar amb ells per telèfon, i als parents i amics els pot resultar difícil aconseguir la documentació necessària per entrar al país. c) **Advocats, intèrprets, assistents socials, ministres religiosos** i altres professionals.

(6) **dret a la concessió de permisos penitenciaris:** la freqüent vulneració d'aquest dret se sol justificar argumentant el gran risc que el pres abandoni el país o eludeixi la justícia, pel fet que sovint no tingui domicili conegut, ni arrelament familiar o laboral. Aquesta justificació acostuma a desembocar en la denegació automàtica dels permisos, sense fer cas de les circumstàncies particulars de cada intern³⁹. A més, els interns estrangers han de presentar més papers que els altres interns. En alguns casos, les associacions i entitats acreditades actuen com a substituïts de la família del pres (en cas que aquest no en tingui o la tingui al país d'origen), i responen del mateix en el decurs del temps que dura el permís. La tendència a no retornar a la presó després d'un permís sembla més acusada entre els presos europeus i llatinoamericans que entre els magrebins i subsaharians.

(7) **dret a la concessió de llibertat condicional:** els presos estrangers tenen difícil poder accedir a la llibertat condicional (després d'haver acomplert tres quartes parts de la condemna), ja que cal acreditar un cert arrelament i un lloc de treball, treball legal que no poden aconseguir davant la impossibilitat d'obtenir a curt termini els permisos de residència i treball. Normalment, el jutge proposa al pres d'acomplir el període de llibertat condicional al seu país d'origen. Si aquest s'hi nega, i ningú no el reclama des de fora, l'estranger haurà d'acomplir la condemna íntegra, cosa que passa sovint.

Per tot això, és gairebé inevitable que -sota l'ordenament jurídic vigent- la presó ressalti la condició de no nacional com a factor discriminatori.

Finalment, cal recordar que, amb l'aprovació del nou Codi Penal, queda suprimida la redempció de penes pel treball, i les

³⁹ VEGI'S APARTAT 5.1.3. D'AQUEST CAPÍTOL.

condemnes s'acompliran de manera substancial; d'aquesta manera, les penes fixades pels tribunals i les penes efectivament acomplertes tendeixen a aproximar-se. Amb aquesta innovació, el nou codi vol trencar amb el sistema penal i penitenciari vigent, que tendeix a establir penes teòricament elevades, molt desproporcionades en alguns delictes menors, per anar-les reduint a la pràctica de manera mecànica i, en molts casos, sense relació amb un objectiu de reinserció.

5. Treball social amb presos estrangers

Després d'haver abordat superficialment (en el punt 1.3. d'aquest capítol) l'organització dels serveis socials en l'àmbit penitenciari, en aquest apartat ens ocuparem de la relació dels serveis socials amb els estrangers encarcerats.

5.1. treball social dins la presó

5.1.1. Principals problemes detectats a l'interior dels centres penitenciaris:

(a) El **xoc psicològico-cultural** que té lloc en ingressar al centre penitenciari, basat sobretot en el desconeixement dels seus drets i del funcionament del sistema penitenciari i judicial, en general.

(b) Una de les dificultats més greus dels interns estrangers és el **desconeixement de l'idioma** (només un 20% dels presos té el castellà com a llengua materna), que agreuja encara més el xoc esmentat en el punt anterior. Tot i que, pel fet d'haver delinquit i tenir por de la possible sentència (que pot incloure l'expulsió de l'Estat espanyol), l'intern amaga d'entrada dades sobre la seva identitat i trajectòria, molta informació que facilitaria la feina dels professionals dels SS es perd pel desconeixement de l'idioma que tenen molts interns.

(c) Tot i les activitats (dins dels programes de formació i de treball social) que es fan en els centres penitenciaris, la **soledat i l'aïllament** són també importants, molt més que en els presos autòctons: els presos estrangers rarament reben visites, ja sigui perquè són transeünts i no coneixen a ningú al país, o perquè els seus amics i familiars tenen por del control policial. Aquesta soledat i aïllament també reforcen, durant les primeres setmanes, el xoc psicològico-cultural esmentat més amunt.

(d) També és un aspecte important la **manca d'atenció i dedicació**

dels advocats del torn d'ofici als presos estrangers⁴⁰.

(e) Els estrangers, sobretot els procedents del Tercer Món, disposen de **pocs diners**. Per accedir als tallers hi ha un criteri de discriminació positiva: tenen prioritat les persones amb menys recursos, per això els tallers són plens d'estrangers; però hi ha poca feina i la retribució és més aviat baixa⁴¹.

A part d'aquests problemes genèrics, les dones estrangeres (almenys, és el cas de moltes de les internes de Wad Ras) pateixen un problema específic: l'**angoixa pels fills** que han deixat al país d'origen (als que potser han dit que anaven de vacances i que potser són atesos per uns amics en condicions precàries); en els casos en què els fills eren aquí en el moment de la detenció, queden en un centre tutelat de la DGAI i són repatriats al país d'origen, d'acord amb altres familiars.

5.1.2. Treball social: els SS penitenciaris i les ONG o entitats sense afany de lucre⁴². Per tal de millorar l'aproximació entre la presó i la comunitat (afavorir la interacció entre els grups socials i les institucions normalitzades, d'una banda, i el medi penitenciari, d'una altra), i pel fet de no disposar de recursos propis, les CTASP de Catalunya estableixen **actuacions de col.laboració** amb ajuntaments, amb la Direcció General d'Institucions Penitenciàries (Ministeri de Justícia), amb altres departaments de la Generalitat (Ensenyament, Treball, Benestar Social) i amb institucions públiques i privades.

Al mateix temps, la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació té **convenis** establerts amb algunes entitats sense afany de lucre (o ONG), que col.laboren en la reeducació o la reinserció social dels interns i alliberats. Aquí ens centrarem en les entitats més representatives: l'Institut de Reinserció Social (IRES), l'Obra Mercedària dels Pares Mercedaris i Càritas. Més endavant farem una breu descripció de les

⁴⁰ Cf. APARTAT 5.2. D'AQUEST CAPÍTOL.

⁴¹ Més endavant, quan es parli del SASPE (programa de l'IRES per a estrangers encarcerats), es veurà que aquests problemes afecten de manera diferent als estrangers en funció del seu país de procedència: la diferència ve marcada normalment pel fet de pertànyer a un país de la Unió Europea.

⁴² VEGI'S EL PUNT 1.3. D'AQUEST CAPÍTOL.

activitats (específique i/o normalitzades) d'aquestes tres entitats privades que tenen més incidència en la situació dels reclusos estrangers.

La situació dels interns estrangers és complicada, ja que el criteri territorial (lloc de residència de l'intern) sovint no pot aplicar-se: com en el cas de les detencions als aeroports o al carrer de transeünts o de persones sense arrelament a cap població de Catalunya⁴³. És precisament en aquests casos que la intervenció de les **entitats sense afany de lucre o privades** resulta més decisiva.

Pel que fa al treball social propiament dit, les possibilitats d'intervenir des de dins del centre penitenciari són bastant limitades: els **programes de treball social** més habituals són la **implicació i potenciació de recursos** (assessorar a l'intern, a la família o al consolat del país d'origen⁴⁴, alhora que posar-lo en contacte amb els recursos disponibles que resultin adequats al seu cas) i l'**atenció a fills d'interns** i alliberats en edat escolar.

Per exemple, a la presó de dones de Barcelona (Wad Ras), els voluntaris que envia la Direcció General per atendre a totes les internes (tant autòctones com estrangeres) són coordinats per les assistents socials del centre penitenciari, i fan la seva

⁴³ VEGI'S EL PUNT 3.3.4. D'AQUEST CAPÍTOL.

⁴⁴ Els **consolats** dels diferents països a Barcelona poden ser un punt de suport important per als presos estrangers. Però les respostes que adopten davant de l'encarcerament d'un dels seus ciutadans poden ser molt variades. Per exemple, els consolats dels països membres de la Unió Europea solen disposar de mitjans per atendre aquests casos i col·laboren obertament amb els Serveis Socials locals, públics i privats. Hi ha consolats d'altres països que, tot i no disposar de recursos per atendre aquestes eventualitats, fan els possibles per ajudar (és el cas de Colòmbia), mentre d'altres prefereixen desentendre-se'n (com el Consolat de Bolívia). Finalment, hi ha països -com els de l'àrea subsahariana- que ni tan sols tenen consolat a Barcelona, i l'ambaixada més propera (amb seu a París o a Londres, en general) rarament arriba a assabentar-se de la detenció d'un dels seus ciutadans; i quan se n'assabenten (la policia té l'obligació d'informar el consolat o l'ambaixada quan deté algun dels seus nacionals), poca cosa poden fer, per la manca de mitjans i per la distància.

contribució en activitats diverses: oferir suport personal (contenció en casos d'angoixa, sobretot), fan el seguiment dels advocats (orientar-lo i trucar-lo per a què es desplaci), classes d'artesanía, participen en la revista de les internes, ajuden a contactar recursos residencials per als permisos, etc. Els voluntaris de l'IRES també col·laboren en alguna d'aquestes tasques, actuant sobretot com a intèrprets. Algunes de les recluses estrangeres ja han decidit que quan quedin en llibertat es quedaran al país. Quan surten en llibertat definitiva, els professionals orienten a les usuàries vers els recursos pertinents (Càritas, ACSAR, IRES, etc.).

Quan l'intern pot començar a sortir de permís o queda en llibertat, òbviament la intervenció es pot fer més a fons.

5.1.3. Permisos i sortides. Fins que un intern no està penat i té assignat el segon grau de tractament, no pot sortir de permís. Quan l'intern és en tercer grau entra al Centre Obert, on només hi va a dormir; també s'hi pot estar durant el dia fent activitats diverses. En realitat, hi ha molts presos estrangers en tercer grau (article 43), que surten únicament els caps de setmana. Actualment l'accés dels estrangers als permisos i sortides és major que fa dos anys; potser per l'existència de més recursos comunitaris, els equips de tractament poden trobar algú que respongui per l'intern.

Quan surt de permís, l'intern ha d'estar localitzable en tot moment, per això els SS s'encarreguen de contactar amb la família, i si no n'hi ha (i normalment, en el cas dels interns estrangers, no n'hi sol haver) busquen un recurs on l'intern pugui passar el cap de setmana (una pensió conveniada). No sol haver-hi casos de discriminació per part del centre (a l'hora de proposar algun intern per a que pugui sortir de permís), però el jutge (de vigilància penitenciària, a cada centre penitenciari li'n pertoca un) pot negar o endarrerir la concessió del permís a un intern pel sol fet de ser estranger; aquesta actitud té certa lògica: alguns interns han sortit de permís i ja no han tornat més. Els interns més afectats per aquestes restriccions en els permisos penitenciaris són els europeus i els llatinoamericans; en canvi, els africans és poc probable que deixin el país.

5.1.4. Serveis específics i serveis normalitzats: Es té la intenció de no fer programes específics per a estrangers, a part

del d'ensenyament de castellà (llengua oral), seguint la línia d'actuació del Departament de Benestar Social. Aquesta activitat específica la van demanar els mateixos interns i l'equip de mestres van procurar donar-hi resposta. Un cop l'estranger ha fet aquest curs bàsic, ja pot incorporar-se a cursos normalitzats, si així ho desitja.

5.1.5. Programes de formació (diferents dels programes de treball social): Els interns estrangers també tenen garantit l'accés als programes de formació, que inclou ensenyaments reglats, castellà per a estrangers (únic programa específic), normalització lingüística, animació sociocultural, activitats esportives i formació ocupacional. El **nivell de participació** dels presos estrangers en aquestes activitats és més elevat que el dels espanyols. El percentatge d'estrangers que participen en activitats organitzades pel centre penitenciari (escola, tallers, esports) és superior al percentatge total d'estrangers interns en el centre.

5.1.6. Els programes de les ONG. Bona part de la intervenció (tant dins com fora del centre penitenciari) es fa en col.laboració amb ONG: principalment l'IRES i l'Obra Mercedària, però també amb Càritas, ACSAR, i Creu Roja, entre d'altres. En aquest apartat, es descriuen dos programes específics per a presos estrangers de dues entitats que també treballen amb presos autòctons i que tenen una llarga experiència en altres àmbits del treball social: l'IRES i Càritas Diocesana de Barcelona. En el pròxim apartat, "Treball social fora de la presó", descriurem breument les activitats (no específiques, en aquest cas) de l'Obra Mercedària.

(a) L'IRES. L'Institut de Reinserció Social (IRES) té, des de 1991, un conveni amb la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació per atendre, a través del **Servei d'Assistència Social per a Presos Estrangers (SASPE)**, un mínim de 150 persones a l'any. El 1994, les principals vies d'arribada d'usuaris (tant preventius com penats) a aquest recurs específic eren les derivacions dels consolats (en un 34% del total de casos atesos), les peticions del propi interessat (un 25%), i les derivacions de les CTASP (excepte la de Tarragona), en un 21% dels casos.

Els tècnics del SASPE només tracten amb persones ja encarcerades, i no arriben a veure mai als estrangers que són expulsats sense

haver entrat al sistema penitenciari. No obstant, el SASPE té els seus propis criteris d'acceptació de casos, p.e. que el pres en qüestió tingui dificultats idiomàtiques (aquesta és la raó per la que s'atèn a un número tan reduït de presos llatinoamericans). El interns toxicòmans i els que pateixen alguna mena de malaltia mental també queden fora del conveni. De fet, la gran majoria dels usuaris del SASPE procedeixen de països europeus (un 70%), mentre que els africans (magrebins inclosos) només representen el 15% del total i els llatinoamericans no arriben al 10%⁴⁵.

Aquestes xifres contrasten amb les de les nacionalitats més freqüents a les presons de Catalunya, que es distribuïen així a començaments de 1995: presos procedents d'Àfrica (48%), europeus (26%), americans (21%, la quasi totalitat dels quals són llatinoamericans), i un 5% de persones procedents d'Àsia i d'Orient Mig. Un dels motius d'aquesta desproporció és que els consolatats que dediquen més temps i recursos a aquest tema són els dels països europeus. Els interns europeus atesos pel SASPE reben, a més, un tractament més complet (durant i després de la seva estada a la presó), ja que aquest servei ha establert acords de cooperació amb els serveis socials de 8 països europeus (Alemanya, Bèlgica, França, Gran Bretanya, Irlanda, Països Baixos, Portugal i Suïssa).

Els casos que porta el SASPE són normalment de persones que han estat detingudes a l'aeroport del Prat o a l'estació de Sants: és a dir, són **transeünts**, no pas immigrants amb arrelament al país. Un 80% dels usuaris del SASPE estan presos per **delictes contra la salut pública**: traficants (o suposats traficants) de drogues. Les penes més freqüents són de presó major (més de 6 anys), i normalment no se'ls expulsa, com sol passar amb els estrangers que han comès delictes que causen alarma social (terrorisme, violació, tràfic de drogues). El nou Codi Penal permet expulsar a presos estrangers amb penes de més de 6 anys, però ja es veurà si realment es farà quan entri en vigor. En tot cas, aquesta mesura no afectarà als interns europeus, ja que hi ha acords entre els diferents països europeus que ho impedirien.

La tasca del SASPE consisteix en donar resposta a les peticions que li fan els usuaris, les famílies d'aquests i altres professionals, peticions que generalment tenen a veure amb la

⁴⁵ IRES, 1995: 6.

realització de gestions amb l'administració judicial-penitenciària, contactes i coordinació amb la família de l'intern, gestions amb altres professionals o serveis, informació general, gestions amb organitzacions internacionals, obtenció d'ajudes econòmiques, localització i/o recuperació de documents i efectes personals, obtenció de permisos de sortida, etc.

El SASPE tendeix a potenciar de manera especial les **relacions pres-família**, ja que es considera que la família és el recurs més valuós per a la futura inserció social del pres. Les relacions amb professionals dels serveis socials de diferents països permeten oferir als usuaris un complement a l'ajut de la família (o una alternativa, en cas que no es pugui recórrer a la família). Així, doncs, per tal d'acomplir els objectius del pla de treball previst amb cada usuari, l'equip del SASPE col.labora estretament amb les assistents socials de les CTASP, i sempre que és possible, amb la família de l'intern, amb professionals dels serveis socials del seu país d'origen i, sobretot, amb el propi usuari, a qui es procura despertar "l'interès per col.laborar en el seu procés de futura rehabilitació"⁴⁶. Els voluntaris amb què treballa el SASPE solen ser estudiants d'idiomes (per a tasques d'interpretació) i, per tant, la seva relació amb el programa és poc estable.

(b) Càritas. El Secretariat Diocesà de Pastoral Penitenciària (SEPAP) és un organisme diocesà que coordina les institucions, serveis i persones que treballen amb reclusos des del camp pastoral: centres penitenciaris, reinserció social, rehabilitació, prevenció, atenció als alliberats, recolzament als familiars dels presos, etc. El SEPAP té un acord de col.laboració (no un conveni) amb la Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació per, entre d'altres coses, oferir atenció social als presos en general, tant autòctons com estrangers. Per tal d'aprofitar una organització que ja existia i que havia mostrat la seva validesa, el Departament de Migracions de Càritas va incorporar-se al SEPAP tot aportant els seus propis voluntaris i el **projecte "Atenció a presos estrangers"**, que va iniciar-se al setembre 1994.

A través d'aquest projecte, els voluntaris de Càritas treballen amb **presos procedents de països del Tercer Món** (magrebins i

⁴⁶ IRES, 1995: 2.

subсахarians, sobretot, però també amb llatinoamericans). Tal com passava amb els usuaris del servei específic de l'IRES (descriu més amunt), molts dels reclusos estrangers atesos per Càritas són **estrangers nouvinguts** que han estat detinguts quan intentaven entrar un carregament de droga al país, i quan van a parar a un centre penitenciari es troben totalment sols i aïllats.

Les visites del voluntari provoquen en el pres una sèrie de demandes que, en la mesura del possible, es procuren satisfer: sol·licitud de documentació, ja que molts no en tenen (o no la tenien en entrar al centre penitenciari, o la tenien però els ha caducat); pressió als advocats del torn d'ofici per evitar el seu absentisme, o intentar canviar d'advocat; contactar amb la família quan encara desconeix que l'usuari està pres (a vegades la situació de la família és dramàtica, fins i tot pitjor que la del propi intern; si la família té necessitat d'atenció social, és derivada a un servei públic o privat); contactar amb l'Obra Mercedària que, en fer-se càrrec del pres, li facilitarà que pugui sortir de permís quan li pertoqui.

A més, a part del projecte "Atenció a presos estrangers", Càritas té un conveni amb la DG de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació pel qual reserva 10 places de cursos de formació ocupacional a interns estrangers. Es tracta de cursos per aprendre o millorar un ofici, d'uns 9 mesos de durada. Una junta de centre decideix quins són els presos que s'hi poden incorporar. El curs 95-96 és el segon curs que s'ha signat aquest conveni, però rarament s'ocupen totes les places disponibles. És cert que falten recursos, però també ho és que la manca de planificació fa que els recursos existents estiguin infrautilitzats. Com també sol passar amb els pisos d'acollida que fan servir els mercedaris i mercedàries, o la parròquia de Sant Jordi (Sabadell): en no estar programades les sortides, alguns dies hi ha usuaris que es queden sense plaça pel superàvit de demandes, mentre que en altres ocasions el nombre de demandes és molt reduït i queden places buides.

5.2. Treball social fora de la presó

5.2.1. La reinserció: un objectiu inassolible? Es dona una contradicció entre allò que estipulen, d'una banda, la Constitució (igualtat de drets entre nacionals i estrangers) i la Llei Orgànica penitenciària (els objectius de l'internament són la rehabilitació i la reinserció social de l'individu), i les disposicions de la Llei d'Estrangeria, que impedeixen que

l'estranger, quan surt de la presó, pugui obtenir els **permisos de residència i de treball** i pugui refer la seva vida: un dels requisits que calen per tramitar aquests permisos és no tenir **antecedents penals**⁴⁷, que poden tardar un mínim de tres anys a extingir-se (la cancel.lació dels antecedents penals -regulada pel Codi Penal- és variable, depenent del tipus de condemna). Mentrestant, l'ex-pres no pot sortir de la seva situació d'irregularitat.

Tant dins la presó com en la fase de règim obert, el treball és una de les formes de reinserció social previstes. Però si l'immigrant estranger que es troba en aquesta situació no pot aconseguir el permís de residència i treball pel fet que encara té vigents els antecedents penals (que no s'extingiran abans de tres anys, com a mínim), només pot accedir a treballs de l'economia submergida o implicar-se en activitats il.legals. El problema és el Reglament de la Llei d'Estrangeria, que s'encarrega de posar traves de tota mena quant a l'obtenció del permís de residència i de treball. Actualment ja no se solen demanar els antecedents penals a la gent que busca feina, però als estrangers els és necessari per sol.licitar el permís de residència.

Un dels recursos utilitzats en l'ajuda dels ex-presos i les seves famílies és el **subsidi d'excarceració**. Però per obtenir-lo és necessari, entre d'altres requisits, presentar el DNI; per tant, els ex-presos estrangers no poden accedir-hi, cosa que encara complica més la seva sortida de la presó.

Tot i que Càritas i l'IRES també fan una petita part de la seva tasca fora dels centres penitenciaris, en aquest apartat ens centrarem bàsicament amb el treball social de l'Obra Mercedària.

L'Obra Mercedària. La finalitat de l'Orde de la Mercè, fundada al segle XIII, era la redempció dels captius, a vegades fins al punt que un membre de l'orde havia de substituir personalment un captiu en perill de perdre la fe. Malgrat el seu origen català,

⁴⁷ No confondre els antecedents penals (quan hom està condemnat i la sentència condemnatòria és ferma) amb els antecedents policials: quan la policia deté algú i el porta a comissaria li obre una fitxa. Si una persona ha estat absolta d'un procediment penal, els antecedents policials no queden anul.lats d'ofici, però es poden anul.lar portant la sentència absolutòria a l'arxiu de la policia.

actualment l'orde és més present a l'Estat espanyol i a Llatinoamèrica que als Països Catalans.

L'àmbit d'actuació del centre de suport de l'Obra Mercedària abasta tot Catalunya, i està adreçat a **persones amb problemes amb la justícia i els seus familiars**, en general, ja siguin autòctons o estrangers. Es tracta de **persones que no disposen de suficients recursos econòmics** per cobrir les seves necessitats bàsiques i són a l'espera de trobar una feina o cobrar el subsidi d'excarceració (aquesta prestació només tenen dret a percebre-la els ex-presos de nacionalitat espanyola). L'Obra Mercedària centra la major part de la seva feina amb **individus que ja han sortit de la presó**, ja sigui de permís o de manera definitiva; no obstant, l'Obra també compta amb capellans que treballen dins dels centres penitenciaris i que, amb el seu coneixement personal dels interns, fan de pont entre aquests i les assistents socials de l'Obra quan arriba el moment de preparar els permisos o la sortida definitiva.

L'objectiu de l'entitat respecte de la població atesa és **cobrir les necessitats bàsiques**, d'habitatge i manutenció per poder iniciar la seva reinserció social, intentant donar suport a tots els nivells. Quan es tracta d'atendre un usuari que arriba per passar uns dies de permís, la intervenció es limita a obrir-li fitxa i fer-li vals de pensió i/o menjador. Quan l'usuari està en llibertat, en canvi, es pot realitzar una intervenció més completa: per a dur-la a terme, l'Obra Mercedària posa en funcionament **recursos propis** (tècnics, residència per joves, rober, borsa de treball) i **recursos institucionals**: menjadors socials, assistència sanitària, drogodependències, resolució de tràmits judicials i documentació, habitatge o residències, granges i un centre de dia.

A través del conveni que tenen amb el Departament de Justícia (DG de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació), els assistents socials de les CTASP deriven casos de llibertat definitiva i permisos de sortida a l'Obra Mercedària. Aquesta també treballa conjuntament amb l'IRES, on deriva els casos de persones que encara tenen causes pendents amb la justícia, per tal que aquesta entitat els assessori i puguin evitar ser detinguts per una "busca i captura".

De les 129 persones que van passar pel despatx de l'assistent

social durant l'any 1994, aproximadament un 30% eren estrangeres; per origen, la major part dels usuaris eren colombians i magrebins (tant algerians com marroquins). Bona part dels estrangers atesos porten anys al país, entrant i sortint de la presó, sempre en situació il·legal, sense família ni amics, i amb moltes possibilitats de ser novament detinguts per la policia, ja sigui per no tenir documentació o per tornar-se a enredar en activitats delictives.

6. L'assistència jurídica

6.1. El fiscal i el jutge.

Pel que fa a l'actuació dels jutges, vegi's també l'apartat 3 d'aquest capítol. Quant als fiscals, en la Circular núm. 1/1994, de 15 de febrer, la Fiscalia General de l'Estat estableix una sèrie de normes generals d'actuació per tal d'agilitzar els procediments d'expulsió d'estrangers⁴⁸, fins i tot en aquells casos en què l'estranger tingui obert un procediment judicial per haver comès delictes menors (condemnes de menys de 6 anys). Amb aquesta finalitat es va crear un **Servei d'Estrangeria** a determinades fiscalies, les funcions del qual inclouen: (a) sol·licitar (al jutge) l'expulsió de l'estranger, tant preventiu com penat, com a forma substitutòria de les penes aplicables; (b) vigilar de forma individualitzada que la mesura d'internament és procedent; i (c) visitar periòdicament els centres d'internament per a estrangers, per mirar de corregir les situacions anòmales⁴⁹.

L'anunci d'aquestes mesures va causar polèmica (sobretot pel que fa a les expulsions), i mentre la Fiscalia del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya declarava que "l'esmentada Circular s'ha d'aplicar amb precaució i amb un criteri cautelós"⁵⁰, algunes ONG van assenyalar: (a) la relació de la mesura (l'expulsió) amb l'aplicació de la Llei d'Estrangeria; (b) els pocs recursos

⁴⁸ VEGI'S CAPÍTOL DEDICAT A L'ADMINISTRACIÓ CENTRAL.

⁴⁹ Això no obstant, la Fiscalia de Barcelona ja feia visites regulars d'inspecció al Centre d'Internament d'Estrangers de La Verneda abans de la publicació de la circular esmentada, ja que hi havia una circular anterior (23 d'octubre de 1991) amb instruccions precises en aquest sentit.

⁵⁰ IRES, 1994a: 1.

socials i econòmics de la població a la què s'aplica la mesura; (c) els greus perjudicis que podria reportar als estrangers de determinades nacionalitats la seva expulsió al seu país d'origen: com ara pitjor condicions de vida a les presons, o l'acompliment de penes més rigoroses que les previstes en l'ordre jurídic espanyol, sovint desproporcionades respecte del fet delictiu.

Tanmateix, sembla que en molts casos els expedients d'expulsió que obren els jutges són normalment arxivats i no se solen aplicar les mesures previstes pel Ministeri Fiscal per fer més operatius els procediments d'expulsió⁵¹.

6.2 L'advocat.

Tothom té dret a que se li designi un advocat d'ofici, però només tenen dret a la defensa gratuïta aquelles persones que puguin acreditar una manca de mitjans econòmics per defensar-se (i que el tribunal així ho accepti). Les persones encausades que poden pagar els honoraris d'un advocat, poden escollir-ne lliurament un, mentre que les que no tenen mitjans econòmics poden demanar que li sigui designat d'ofici. Els advocats d'ofici són nomenats -a petició de l'autoritat judicial- pel Col·legi d'Advocats del territori on es tramita la causa penal.

La gran majoria de casos d'estrangers encarcerats (o detinguts en el centre d'internament per a estrangers) són defensats, de manera gratuïta, per **advocats del torn d'ofici**. La manca d'interès i de dedicació dels advocats del torn d'ofici als casos dels interns estrangers és un dels principals problemes amb què aquests es troben en el seu pas pel sistema penitenciari. Els interns de la presó Model, per exemple, han enviat (sovint a través dels SS del centre) repetidament queixes al Col·legi d'Advocats, notificant que els advocats no visitaven els clients que els havien estat assignats. Però res no ha canviat. De fet, aquesta manca d'atenció també afecta als interns autòctons, però aquests tenen familiars que persegueixen als advocats i els pressionen, però en el cas dels estrangers, es difícil trobar qui doni la cara per ells, si no és alguna monja o capellà o, últimament, els voluntaris de diferents entitats (IRES, SEPAP).

S'han donat casos en què determinats advocats han presentat recurs (que poden fer sense autorització expressa de l'intern)

⁵¹ Alegria Borràs, 1995; Fiscalía General del Estado, 1994.

per obtenir una compensació econòmica, fins i tot en casos en què el recurs no pot suposar cap benefici per a l'intern: presentar recurs implica allargar la seva situació de preventiu, posposant així el moment en què, un cop dictada la sentència, l'estranger pot començar a reduir la pena que li ha estat imposada i pot anar reduint la distància respecte del moment en què podrà començar a sortir de permís al carrer.

Això no obstant, la situació dels advocats del torn d'ofici no és tampoc envejable. Quan el Col·legi d'Advocats assigna un cas a un advocat, aquest l'ha d'acceptar, tot i que hi ha una sèrie de raons reglamentades per renunciar a un cas. El primer gran problema del torn d'ofici és que està **molt mal retribuit**: el Departament de Justícia paga 25.000 ptes. brutes (menys un 15% d'IRPF) per cas, faci el que faci l'advocat, duri el que duri el cas. Ara fa uns deu anys que la inscripció al torn d'ofici va deixar de ser obligatòria per a tots els advocats col·legiats, i ara és voluntària. Els advocats que s'inscriuen al torn d'ofici ho fan per tenir uns ingressos mensuals mínims assegurats o per raons socials, o per ambdós motius.

El segon gran problema és que en el camp penal hi ha **molt poc control del nivell d'ingressos de les persones que sol·liciten un advocat d'ofici**, i moltes d'aquestes persones podrien pagar-se perfectament un advocat particular. Aquest abús massifica la demanda d'advocats del torn d'ofici, perjudica la qualitat de la feina que poden desenvolupar els advocats (els serveis jurídics del torn d'ofici s'haurien de prestar amb la mateixa eficàcia que qualsevol altre) i desvirtua la intenció amb què va crear-se aquest servei de justícia gratuïta (fer possible el principi d'igualtat davant la llei).

Les acusacions d'**absentisme i despreocupació** que reben els advocats d'ofici per part dels seus clients interns en un centre penitenciari (situació especialment greu en el cas dels presos estrangers per l'extrem aïllament que han d'afrontar), estan posant de manifest que aquest servei públic està arribant a un punt d'anquilosament preocupant. Potser per aquest motiu, actualment, els advocats d'ofici, el Col·legi d'Advocats de Barcelona i el Departament de Justícia de la Generalitat han començat a buscar sortides a aquesta situació (massificació, remuneració insuficient, poca especialització, manca de control de l'actuació dels professionals) i a proposar canvis per

millorar l'eficàcia del torn d'ofici⁵².

7. Els límits de l'actuació policial

Sempre que entra en joc la mobilitat interestatal de les persones ens topem amb les forces policials, encarregades de vetllar per la inviolabilitat de les fronteres de l'estat⁵³. És per això que la legislació sobre estrangeria es posa normalment en el mateix paquet que les mesures contra el terrorisme, el narcotràfic i altres activitats penalitzades pels diferents països (el Grup de Schengen ens té molt avesats a aquesta pràctica). Aquesta és una de les raons que justificaria la tendència social a la criminalització dels immigrants i dels estrangers en general.

A l'Estat espanyol, la Llei d'Estrangeria és un clar exemple de l'efecte estigmatitzador que poden tenir les lleis quan són pensades per protegir l'estat d'una suposada amenaça i no per oferir instruments d'integració social a les persones que volen residir en aquest estat. Per això no és estrany comprovar una vegada i una altra que la Policia Nacional és un dels protagonistes principals del quadre que, fins aquí, hem intentat esbossar.

Ja fa temps que s'ha denunciat el fet que les diferents forces policials (tant agents del Cuerpo Superior de Policia com agents de les policies locals) detenen pel carrer a immigrants i estrangers pel seu aspecte, en un acte clar de conducta racista. Però és que últimament han començat a ser freqüents els maltractes i les agressions a estrangers per part de membres dels diferents cossos policials. Fa poc, un immigrant estranger proclamava: "En els últims cinc anys hem rebut més agressions de la policia que dels skins i feixistes"⁵⁴. No és casual que en el seu Informe 1995, l'ONG SOS Racisme dediqui un capítol sencer als "Abusos de poder i agressions policials" (pp. 97-114), on les

⁵² Cf. Elvira Posada, 1996b.

⁵³ En aquest sentit, cal celebrar la progressiva supressió de les fronteres entre els estats membres de la Unió Europea; malauradament, el control policial s'està traslladant a les fronteres exteriors de la UE, tot creant l'anomenada "fortalesa europea".

⁵⁴ Cf. Francesc Arroyo, 1996.

actuacions xenofòbiques dels agents de la Policia Nacional i de la Policia Local de diferents municipis de l'Estat espanyol queden perfectament retratades. Per la seva banda, el Defensor del Pueblo, en el seu Informe de 1994 també dedicava especial atenció al predomini del criteri policial en les expulsions (per sobre de qualsevol altre) i a l'augment de les queixes rebudes pels maltractaments de les forces de seguretat estatals, autonòmiques, municipals i privades, així com per part de funcionaris penitenciaris.

Davant d'aquest panorama, resulta crucial posar límits a les actuacions policials, tot reclamant transparència, reduint al mínim els espais d'arbitrarietat i exigint responsabilitats sempre que sigui necessari.

8. Observacions finals

- Una vegada més queda palesa l'**orientació repressiva i no integradora de la Llei d'Estrangeria**. Pels molts obstacles que posa a l'hora d'aconseguir els permisos de residència, de treball o el reagrupament familiar, cosa prou sabuda. Però també per la utilització de les expulsions com un recurs ordinari, i sobretot perquè en impedir l'accés a la regularització de les persones amb antecedents penals, impossibilita l'obtenció de feina als estrangers (tant als que arriben al tercer grau de tractament, com als que surten en llibertat provisional o definitiva), impedit així la seva reinserció social.

- **Els presos europeus gaudeixen d'una situació més favorable que els estrangers procedents de països del Tercer Món**. Els acords existents entre països de la Unió Europea protegeixen els presos ciutadans d'aquests països de l'acció de la Llei d'Estrangeria: des de començaments de 1994 ja no s'expulsa a presos de la UE, gaudeixen de més assistència i recolzament (consolats i ONG), aconseguixen permisos amb més facilitat, tenen dret al subsidi d'excarceració, etc. L'IRES tracta principalment amb estrangers europeus que, pel fet de provenir de països rics, tenen més avantatges (a més dels esmentats més amunt): poden disposar de consolats dotats de professionals, temps i recursos; tenen uns serveis socials, al seu país d'origen, que es preocupen per la seva situació; tenen la família i/o els amics més propers geogràficament, etc.

Els reclusos que reben menys atenció són els que procedeixen de països pobres, principalment els presos magrebins i subsaharians: són majoria a les presons catalanes, procedeixen de països pobres, i reben -si és que el reben- l'ajut de voluntaris. No critiquem les intencions, sinó els resultats: amb aquesta exposició no pretenem criticar els "privilegis" dels presos europeus, sinó posar de manifest la desprotecció dels presos procedents de països del Tercer Món.

Passa el mateix amb l'aplicació de la Llei d'Estrangeria en els casos d'expulsió: se segueixi el conducte administratiu o el conducte judicial, no importa la intencionalitat, sinó els resultats, i els resultats són que els delinqüents, en passar pel conducte judicial, aconseguen quedar-se presos al país, mentre que persones que no han delinquit (i que sovint tenen familiars aquí) són expulsades, per la via administrativa, pel sol fet de no tenir papers o de tenir-los caducats.

- És necessari impulsar de manera decidida (des de tots els nivells de l'administració pública) la equiparació efectiva dels **drets fonamentals** entre autòctons i estrangers. I exigir transparència i respecte a la llei a les forces de seguretat en el seu tracte amb els ciutadans (especialment amb els estrangers).

- Les dades disponibles no justifiquen de cap manera l'estereotip **xenòfob que identifica "(tota) la delinqüència amb (tota) la immigració"**⁵⁵:

- (a) quasi un terç dels estrangers empresonats no són allò que normalment s'entén per immigrants, sinó més aviat transeünts;
- (b) part dels detinguts no arriben a entrar al sistema penitenciari, ja que són deixats en llibertat immediatament (per manca d'antecedents penals, per la poca importància del delictes comès, etc.), o bé són expulsats del país, però el seu "delictes" era no tenir la documentació en regla, o simplement no tenir-la;
- (c) la major part dels delictes comesos per estrangers són considerats lleus;
- (d) per raons diverses, els immigrants estrangers estan sobrerrepresentats en aquells sectors més marginalitzats de la societat; potser per això també estan sobrerrepresentats a les

⁵⁵ Per una discussió *in extenso* sobre aquest tema, vegeu R.I. Mawby i I.D. Batta, 1980. Cf. especialment les pp.4-32.

presons;

(e) en sortir de la presó, l'estranger no té cap manera d'aconseguir regularitzar la seva situació. Per tant, no només difícilment podrà protagonitzar un procés de reinserció, sinó que quasi se'l força a integrar-se a un tipus de vida clandestí, lligat a treballs submergits i/o a activitats delictives. Per això es produeix, en alguns casos, un alt nivell de reincidència.

- En un futur proper, és possible que la realitat descrita pugui experimentar alguns canvis. D'una banda, està per veure com afectarà l'aplicació del nou Codi Penal (que entrarà en vigor el maig 1996) als casos de persones estrangeres, sobretot si es té en compte que s'introdueixen formes d'acompliment de les penes alternatives a la d'internament. D'altra banda, i de manera més directa, també caldrà veure com afectaran a la situació penal i penitenciària dels estrangers les reformes introduïdes en el nou Reglament de la Llei d'Estrangeria (publicat en el BOE el 23.02.1996).

9. Bibliografia

A part de les entrevistes esmentades en la "Justificació" inicial d'aquest capítol, la informació necessària per a la redacció d'aquest text ha estat obtinguda de les fonts següents:

ARROYO, Francesc (1996) "Paella, gazpacho y 'cus-cus'", El País, 25.02.96, suplement Catalunya.

BORRÀS, Alegría i GONZÁLEZ BEILFUSS, Cristina (1995) Els drets dels estrangers. Barcelona: Universitat de Barcelona.

CÍA, Blanca (1996) "Un máximo de 600 presos saldrán libres por el nuevo Código Penal", El País, 07.02.96, suplement Catalunya, p. 1.

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1993) "Evolució de la població penitenciària a Catalunya, novembre 1991-març 1993", Justidata. Estadística bàsica de la Justícia a Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia. Núm. 5, juliol. Cf. també els núms. 9 ("Evo penitenciària a les diferents comunitats autònomes, 1985-1994") i 10 ("Evolució de la població

penitenciària a Catalunya i al conjunt de l'Estat espanyol, 1985-1994").

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1994) Memòria 1993. Barcelona: Secretaria General, Departament de Justícia, G. de C.

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1995a) Informe sobre la situació dels interns estrangers als centres penitenciaris de Catalunya. Barcelona: Direcció General de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació, Departament de Justícia.

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1995b) Memòria 1994. Barcelona: Secretaria General, Departament de Justícia, G. de C.

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1996) "Els estrangers a les presons de Catalunya, 1990-1994", Justidata. Estadística bàsica de la Justícia a Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia. Núm. 12, gener.

FISCALIA GENERAL DEL ESTADO (1994) Intervención del Ministerio Fiscal en relación a determinadas situaciones de los extranjeros en España. Circular núm. 1/1994. Madrid.

GÓMEZ MUÑOZ, Àngel (1995) "Procesos actuales de cambio en el sistema penal en España. Su incidencia en la ejecución penitenciaria. Necesidad de medidas alternativas a la pena de prisión". Ponència presentada a la Séptima Conferencia Internacional de Abolicionismo Penal, ICOPA VII, Barcelona, 19 de maig.

GONZÁLES, Elena (1995) "Entre murs", Etnópolis, segona època, núm. 0: 14-15.

IRES, Institut de Reinserció Social (1994a) "Els presos estrangers en situació d'incertesa entre la rigorosa mesura d'expulsió i la seva cautelosa aplicació". IRESFLASH. Butlletí informatiu de l'Institut de Reinserció Social(edició catalana), 4: 1-2.

IRES, Institut de Reinserció Social (1994b) "Justícia i Pau i l'IRES organitzen un debat sobre els drets de les minories: 'Llei d'estrangeria i presos estrangers'". IRESFLASH. Butlletí informatiu de l'Institut de Reinserció Social(edició catalana), 4: 6-7.

- IRES, Institut de Reinserció Social (1995) Servei d'Assistència Social per a presos estrangers (SASPE). Memòria d'activitats 1994. Barcelona.
- MANZANOS, César (1994) "Contribución de la política carcelaria estatal a la marginación racial". Dins Extranjeros en el paraíso. Barcelona: Virus.
- MAWBY, R.I. i I.D. BATTA (1980) Asians and Crime. The Bradford Experience. Southall, Middlessex: National Association for Asian Youth. Pròleg de Bhikhu Parekh.
- OBRA MERCEDÀRIA (1995) Memòria 1994. Barcelona.
- POSADA, Elvira (1996a) "Derechos básicos de los extranjeros". Dins SOS Racismo (1996) El racismo en el Estado Español, Donostia, Tercera Prensa/SOS Racisme, pp. 75-77.
- POSADA, Elvira (1996b) "Turno de oficio", El Periódico de Catalunya, secció d'opinió, 19.02.1996.
- SÁNCHEZ MASIP, Alicia (1994) "Breve aproximación a los centros de Internamiento de extranjeros. La experiencia de Barcelona". Dins Extranjeros en el paraíso. Barcelona: Virus.
- SINDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (1991) Els dipòsits de detinguts a Catalunya: entre la imprevisió i la omisió, informe monogràfic, edició provisional. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (1995) Informe al Parlament 1994. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.
- SOS RACISMO (1996) El racismo en el Estado Español. Donostia: Tercera Prensa/SOS Racisme.
- VARONA MARTÍNEZ, Gema (1994) "Extranjería y prisión: ¿igualdad material en un sistema penitenciario intercultural?", Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología, Donosti, 8: 63-87.

Barcelona, 18 d'abril de 1997

Benvolgut Jordi:

Tot i el considerable retard, aquesta carta és una resposta a la teva de 14 de novembre de 1996. En ella deies que entenies els meus motius per no tirar endavant el projecte de tesina (sobre els immigrants subsaharians del Maresme), alhora que em demanaves que fes arribar a la Fundació el "material i primeres interpretacions" acumulat en el decurs de la recerca.

Les primeres interpretacions ja us les vaig entregar en el seu moment, juntament amb una avaluació no massa realista de l'estat en què, aleshores (el 1993?), es trobava el projecte d'investigació esmentat. Pel que fa al material, et faig a mans un parell de textos d'origen divers:

- un és una ponència presentada, l'abril de 1993, al IV Col·loqui de l'Institut Català d'Antropologia (ICA),

 - i l'altre és un assaig encarregat per l'Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona, i que formarà part d'un llibre (en premsa) sobre la situació dels immigrants estrangers a la província de Barcelona.

A part d'això, no dispo de més material que us pugui fer arribar. Tanmateix, hi ha dues coses més que poden ser d'utilitat per a d'altres investigadors:

- un llistat de persones i entitats relacionades -en sentit ampli- amb el món de la immigració estrangera,

- un grapat de llibres i revistes sobre el mateix tema, que faran més servei a la biblioteca de la Fundació que no pas als prestatges de casa meua.

Us les portaré personalment abans de final de mes i, de pas, m'agradaria parlar una breu estona amb tu per agrair-te la teua comprensió i la de la Fundació.

Ben cordialment,

Marc Dueñas

P.S. Espero, com preveies en la teua carta de novembre passat, que aviat estiguis en plena forma.

M E M O R I A

Titol del projecte de tesi doctoral:

TREBALLADORS AFRICANS A CATALUNYA.

Estudi etnogràfic de les condicions de vida i de treball dels
immigrants subsaharians de Mataró.

Marc Dueñas i Sucrana
Barcelona, juliol 1992

I N D E X

1. Introducció.....	1
2. Resum de l'estudi i situació actual de la recerca.....	5
3. La immigració subsahariana a Catalunya.....	7
4. El municipi de Mataró.....	8
4.1. Dades generals.....	8
4.2 L'economia submergida.....	9
4.3 L'assentament africà i la qüestió ètnica.....	13
4.4 L'accés als serveis sanitaris.....	17
4.5 Habitatge.....	21
5. Esmenes al projecte de tesi.....	23

1. Introducció

Aquesta memòria és un resum de la recerca portada a terme durant el curs 1991-92 a Mataró gràcies a la concessió d'una "beca d'investigació per a tesis de doctorat" de la Fundació Jaume Bofill (atorgada el juny de 1991).

Tal com vaig indicar en el calendari presentat l'abril passat per tal d'optar a la renovació de la beca, el treball de camp realitzat en el decurs dels últims mesos tenia per objectiu recollir dades que permetessin la descripció de la comunitat subsahariana de Mataró (és a dir, aquella mena de dades que caldria incloure en el punt 0 ó Introducció de la Part II de l'esquema del projecte, pp. 4-5).

Això no obstant, també he anat treballant de forma paral·lela els dos capítols previs (els corresponents a la Part I del projecte, pàg. 4): "Context demogràfic, econòmic i social de la immigració subsahariana a Mataró" i el "Marc teòric". Tanmateix, el material que forma aquests dos capítols encara està molt verd i incomplet. Es tracta de temes molt diversos: demogràfics (moviments migratoris a Europa, l'immigració estrangera a l'Estat espanyol), jurídics (Llei d'Estrangeria, procés de regularització de 1991), econòmics (situació de l'agricultura i del tèxtil al Maresme, activitats submergides), socials (integració, racisme), etc.

El fet que la Fundació Jaume Bofill hagi decidit (juny 1992) renovar per deu mesos més (setembre 92-juny 93) la concessió de la beca anterior, m'ha decidit a deixar fora d'aquest informe aquells capítols que no estan prou desenvolupats.

D'aquesta manera, el juny de 1993, quan presenti la "versió definitiva" de la memòria (que abarcarà la feina feta al llarg de 22 mesos), hom podrà trobar-hi aquests capítols en una fase d'elaboració molt més avançada. Així, el present informe es centra en el material general i descriptiu abans esmentat.

També s'ha deixat per l'any vinent la inclusió d'una ampla bibliografia sobre els temes que toca el projecte de recerca, la exposició detallada del nombre d'entrevistes fetes i dels informants contactats, així com els aspectes més teòrics, com la discussió del concepte de comunitat o l'elaboració d'una tipologia dels immigrants en funció de diverses variables (documentació, anys d'estada al país, tipus d'habitatge, qualificació professional).

Finalment, m'agradaria suggerir que aquesta memòria sigui llegida conjuntament amb el material lliurat previament a la Fundació, a saber, el projecte de recerca i altres informacions addicionals (abril 1991), el breu informe de la reunió de seguiment (febrer 1992) i el calendari actualitzat de les fases de la investigació (abril 1992).

2. Resum de l'estudi i situació actual de la recerca

A tall de recordatori, m'agradaria insistir en el fet que el meu projecte de tesi té per objecte descriure i analitzar l'organització de la subsistència material d'un grup immigrat en la societat receptora. Aquesta base econòmica és representada per dos conceptes clau: condicions de vida i condicions de treball. La unitat d'anàlisi triada és la comunitat subsahariana que resideix en el terme municipal de Mataró.

El fet que les estructures organitzatives dels immigrants de Mataró estiguin més consolidades que a d'altres localitats catalanes (els primers africans van començar a aparèixer a finals dels anys 60), justifica l'elecció de Mataró per a la recollida de dades.

Aquest projecte d'investigació encara està en les seves fases inicials. Actualment (juliol 1992) s'està perllongant el treball de camp a Mataró més enllà del que estava previst: hauria d'acabar actualment, però he decidit que val la pena fer-lo durar fins a finals de 1992. He estat visquent a Mataró 8 mesos (de novembre 1991 a maig 1992), experiència que considero positiva, doncs m'ha servit per a familiaritzar-me amb la vida de la ciutat i prendre part en les activitats relacionades amb la comunitat subsahariana que s'hi duen a terme.

Les tècniques de recollida de dades emprades han estat l'observació participant en diversos actes organitzats pels immigrants (festes, batejos, assemblees, funerals), diferents tipus d'entrevista (informal, no estructurada, semi-estructurada) i buidats de fonts primàries i secundàries. D'entre les qüestions que m'ocupen ara mateix, les més rellevants són:

- l'operacionalització dels dos conceptes clau de l'estudi (condicions de vida i condicions de treball), tot estudiant quines són les variables que els han de configurar.

- la descripció de l'heterogeneïtat interna de la comunitat subsahariana de Mataró (en termes ètnics, de nivell d'instrucció, d'integració social, de qualificació professional, d'estat civil, de renda econòmica, etc.).

- l'avaluació de la relació existent entre les causes de la migració (i la forma en què aquesta va ser duta a terme) i les condicions de vida i de treball de l'immigrant en la societat receptora.

- l'abast de la influència dels estrictes requisits per a l'adquisició del permís de residència en les possibilitats d'accedir al mercat de treball oficial.

- la importància de l'economia submergida, tradicional en la comarca que, si bé d'una banda ofereix als immigrants la possibilitat de trobar un lloc de treball (altrament improbable, donada la condició d'indocumentats d'un gran nombre d'africans), d'altra banda fa possible la persistència d'unes condicions de treball decimonòniques.

- l'elevada mobilitat geogràfica de gran part dels individus del col·lectiu africà, que dificulta la delimitació de l'objecte d'estudi però que aporta una dimensió territorial inesperada.

Aquest primer treball de camp a Mataró, de caire descriptiu, serà completat amb un treball de camp complementari posterior, que estarà guiat per les hipòtesis extretes del primer. Finalment, per tal de contextualitzar i de tenir una visió global del procés migratori, hom preveu fer un tercer treball de camp, bàsicament contrastador, a Gàmbia, país d'origen de la majoria d'africans de Mataró.

Tot i haver centrat la realització del projecte en el municipi de Mataró, es pretén arribar a formular algunes generalitzacions per a comprendre el procés migratori a través del qual un grup humà es trasllada d'un país a un altre.

3. La immigració subsahariana a Catalunya

A Catalunya, el nombre d'immigrants gambians i senegalesos a l'any 1986 era d'uns 11.000 (9.2% del total d'immigrants estrangers de Catalunya). Les localitats o zones que els acollien eren, per ordre de major a menor importància, Barcelona (uns 6.000 individus), El Maresme (2.500), Costa Brava (1.000) i Lleida (700). Aquestes xifres, (Colectivo IOE, 1987) com d'altres de fonts diverses que han estat igualment consultades (com les del Centre d'Informació per a Treballadors Estrangers, CITE, dependent de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya), són només aproximatives, ja que cap institució -pública o privada- ha fet cap cens rigorós de la població immigrada a cap població o comarca de Catalunya.

Els subsaharians que viuen habitualment al Maresme (majoritàriament gambians) eren, fa quatre anys, uns 2.500. Segons que assenyalen fonts diverses, la xifra actual no baixaria dels 4.000, dels quals la meitat viurien a Mataró i la resta quedarien repartits per la comarca (Premià de Mar seria el segon municipi en l'acollida de treballadors de l'Àfrica Negra). Segons el padró municipal de 1991, la població africana resident a Mataró és de 1.105 persones, tot i que aquesta xifra sigui només orientativa.

4. El municipi de Mataró

4.1 Dades generals

La ciutat de Mataró, a uns 30 Km. de Barcelona, és la capital de la comarca del Maresme. El municipi de Mataró està situat al litoral, entre els municipis de Cabrera de Mar (al SW) i Sant Andreu de Llavaneres (al NE) i compta actualment amb uns 100.000 habitants (99.642 segons el cens de 1986, l'últim cens publicat).

En el període 1900-1986, la població de Mataró va créixer en quasi 80.000 habitants, cosa que vol dir que va multiplicar-se per cinc. El ritme de creixement, però, no ha estat constant, sinó que ha passat per etapes ben diverses. En el període 1960-1975 es produí una fase de creixement demogràfic explosiu per raó de l'afluència d'immigrants procedents d'altres regions d'Espanya, fet que repercutí positivament en un augment del creixement natural i en un rejuveniment de l'estructura d'edats.

A partir de 1975, però, els augments demogràfics més importants que s'han produït a la comarca s'han desplaçat des del litoral cap al interior, i des dels municipis més grans i densos cap els menys poblats, en canvi, és molt notable l'esgotament del creixement de Mataró i dels municipis més poblats del Maresme sud. Segons la informació de que disposem, l'impacte demogràfic de les migracions estrangeres a la comarca (i, còcretament, a Mataró) encara no ha estat avaluat.

Mataró és una ciutat eminentment industrial, en la que la indústria tèxtil (de gènere de punt) és la més important i tradicional. Les altres indústries existents al municipi són la química, fusta, vidre, tints, maquinària tèxtil, etc. L'agricultura, dedicada bàsicament als productes d'horta (cols, mongetes, cebes, pebrots) i a la floricultura, juntament amb la funció comercial típica de la capçalera de comarca, complementen l'economia de la ciutat.

4.2 L'economia submergida

Mataró va patir-ne les conseqüències de la crisi econòmica de 1973 de forma dramàtica, sobretot al sector industrial: més del 40% de les empreses amb més de 100 treballadors existents el 1974, havien desaparegut a l'any 1980. Aquesta devallada fou compensada per un cert creixement de les empreses més reduïdes i per petits negocis familiars que formen part de l'economia submergida, molt desenvolupada per tot el Maresme i, principalment, a Mataró.

Hom entén per economia submergida (o amagada) aquella que escapa totalment o parcialment de la fiscalitat i de les percepcions sobre cotització social, a més que no està sotmesa a la legislació laboral vigent. En general, hom argumenta que les causes principals del floriment de l'economia amagada han estat la rigidesa de la política laboral i els elevats costos socials que incideixen sobre els salaris, així com la creixent incertesa econòmica i l'elevat nivell d'atur. Al Maresme, concretament, un altre factor que afavoreix la importància de l'economia submergida és l'estacionalitat d'una part important de l'estructura productiva: agricultura, construcció, turisme i fins i tot el gènere de punt.

L'agricultura és, doncs, un sector important d'ocupació semiclandestina. Davant el refús a les tasques agrícoles per part de la població assalariada del país, com a conseqüència de la duresa del treball i dels problemes administratius en relació a la percepció de l'assegurança d'atur, l'agricultura s'ha nodrit bàsicament de mà d'obra nord-africana (a finals dels 70) i subsahariana (a partir de començaments dels 80). La inexistència d'aquesta mà d'obra hauria comportat -segons tot sembla indicar- un accelerat abandonament del conreu agrícola a favor d'activitats econòmiques més rendibles, com és ara el negoci immobiliari.

El municipi de Mataró concentra, ell tot sol, entre el 10 i el 15% del valor de la producció agrícola del Maresme. Els conreus de les rodalies de la ciutat són dedicats, bàsicament, a l'horta (tomàquet, mongeta tendra, enciam, patata, ceba) i a la floricultura (clavell, gladiol i planta ornamental), és a dir, produccions de regadiu d'alta rendibilitat econòmica. Doncs bé, des de fa més d'una dècada, els petits propietaris d'aquests conreus (la propietat de la terra està molt repartida al Maresme) solen agafar immigrants subsaharians per a que treballin les seves terres. En un principi, es feia en condicions de clandestinitat i, des de 1985 (per tal d'evitar les fortes multes estipulades per la Llei d'Estrangeria; vegi's l'apartat 1.5 d'aquesta memòria), intentant fer contractes dins de la legalitat vigent.

En més d'una ocasió s'ha donat el cas del pagès mataroní que es presenta al despatx d'un advocat de la ciutat per regularitzar la situació laboral dels peons negres que feinegen en la seves terres (tot i així, aquesta legalització -tramitació del permís de treball- no sempre ha estat possible, donats els quasi inassolibles requisits que exigeix la llei).

És cert que s'han produït i es produeixen els abusos que permet tota activitat il·legal (en aquest cas la il·legalitat és per partida doble: l'immigrant indocumentat que, si és descobert per la policia, pot ser expulsat de forma immediata del país, i l'empresari que està cometent una falta tipificada com a molt greu i que pot ser sancionat amb una multa considerable), com les jornades de treball de sol a sol, sous de misèria, feinejar quasi sense interrupció en la calor asfixiant dels hivernacles, poguer ser acomiadat en qualsevol moment sense cap contrapartida, etc.

Tot amb tot, actualment les coses tendeixen a fer-se, cada cop més, dins de la legalitat (almenys en l'agricultura). Això no és degut a la hipotètica bona voluntat dels pagesos (que renunciarien així a disposar d'una mà d'obra barata que contribueix a mantenir els costos baixos i a fer més competitiu

els seus productes), ni a la por que els empresaris agrícoles puguin tenir a les multes gubernatives, sinó a la evidència que avui en dia els treballadors subsaharians resulten insubstituïbles. Així ho han manifestat en repetides ocasions representants de les cambres agràries i directius de l'INEM locals: no hi ha ningú, entre la població autòctona, que accepti de treballar al camp, pels motius que s'han esmentat més amunt. A més del retrocés de l'activitat agrícola al Maresme que hom ha observat en els últims decennis, el fet de no poder comptar amb el treball dels immigrants africans hauria abocat molts pagesos a un cul-de-sac: haurien hagut de cedir a la pressió del sector immobiliari, que ha anat absorbint les terres que han deixat de conrear-se.

A banda de l'agricultura, un sector econòmic que també dona feina submergida als subsaharians de Mataró és el tèxtil. A Mataró, quan es parla del tèxtil s'està fent referència al gènere de punt. De les diferents branques del tèxtil, el gènere de punt ha estat de les menys perjudicades per la crisi general del sector tèxtil català des de mitjan anys setanta, ja que el nombre d'assalariats i d'establiments ha disminuït en una proporció menor al de les altres branques. Segons fonts diverses, aquest fet pot ser degut a les economies d'aglomeració que genera aquest sector a la comarca i a la vitalitat amb què els seus productes es mouen dins els mercats interiors i exteriors.

Una altra explicació del fet que els efectes de la crisi no hagin estat gaire grans en l'àmbit del gènere de punt, pot ser el fet que una part important dels tallers hagin passat a l'economia amagada, millorant així la seva estructura de costos, sobretot amb l'evasió d'impostos. La reduïda dimensió de les empreses i el tradicional recurs al treball familiar feien molt temptador per a moltes empreses passar a l'economia oculta, sobretot en el cas de subcontractistes de la confecció que podien fer les seves activitats sense gaire projecció exterior.

Un cas paradigmàtic d'aquesta manera de fer és el del barri de Cirera, a la part alta de Mataró, en que immigrants subsaharians treballen en petits tallers de confecció clandestins. Cirera, antic terreny de vinyes, és un barri sorgit de l'assentament de l'allau immigratòria que va registrar-se a la ciutat al llarg dels anys 50 i 60. Els nouvinguts (procedents d'Extremadura, Andalusia, Múrcia i altres regions de l'Estat) van anar comprant paulatinament petits solars i s'hi van construir posteriorment les seves casetes. Tot i ser un barri marginal de Mataró, no és dels més degradats. Doncs bé, és en aquesta zona on els antics immigrants es dediquen actualment a explotar els nous immigrants procedents de l'Àfrica Occidental. Els primers han llogat les plantes baixes o els garatjos de les seves casetes als africans, i aquests viuen i treballen en el mateix espai: els serveix d'habitatge i de taller de confecció alhora. Mentre els negres han d'acceptar una feina de la que depèn el llit, i viceversa (i poden, per tant, perdre totes dues coses quan ja no siguin necessaris), els immigrants arribats del sud d'Espanya han esdevingut empresaris autònoms del ram de la confecció -donats d'alta o no- i s'ocupen del transport i de la part comercial del seu negoci.

Així, podem dir que l'economia amagada, tot i representar un cas de competència deslleial vers aquells que no hi recorren, ha contribuït a mantenir ocupats molts actius de la comarca, i per tant a mantenir a les seves famílies. Però també cal recordar que és un recurs que perjudica sobretot aquells grups de la població (els treballadors subsaharians, en aquest cas) que no tenen altre remei que acceptar aquesta mena de feines perquè no tenen recursos propis ni possibilitat de tenir-los, donada la seva situació de clandestinitat i/o de marginalitat.

4.3 L'assentament africà i la qüestió ètnica

La realitat ètnica present en el si de la comunitat africana de Mataró és un dels temes que he anant perfilant en el decurs dels últims mesos, ja que m'era quasi del tot desconegut en el moment d'iniciar el treball de camp el proppassat setembre.

En efecte, després de les repetides visites a Mataró del curs 1990-91 encara tenia una visió bastant monolítica dels immigrants subsaharians que hi vivien. Tot i que en aquest informe es parla sovint de la "comunitat" o del "col·lectiu" africà, com si d'un grup homogeni es tractés, a hores d'ara sé que no tots els negres que resideixen a la capital del Maresme tenen necessàriament un origen i uns trets culturals comuns.

Hom havia arribat a saber que la majoria de treballadors subsaharians provenien fonamentalment de Gàmbia i del Senegal, però tothom sap que les fronteres entre els diferents estats africans no indiquen l'existència de diferents unitats polítiques amb una història i una tradició cultural coherent, sinó que tan sols representen els interessos econòmics i estratègics de les grans potències colonials europees que van fixar-les durant el segle passat. Les fronteres africanes són, per tant, arbitràries pel que fa a la unitat socio-cultural dels diferents territoris. Així com el fet de tenir passaport d'un estat determinat no proporciona massa informació (o la que aporta no resulta del tot útil per a la identificació i coneixement dels individus), el fet de pertànyer a una determinada ètnia subministra tot un seguit de dades que permeten obtenir una idea més precisa de la identitat dels immigrants subsaharians.

Queda clar, aleshores, que el factor ètnic és un dels que més contribueix a reconèixer l'existència de diversos subgrups en el si de la comunitat africana de Mataró. La identitat ètnica també és un factor clau, no cal dir-ho, per entendre les relacions que aquests diferents subgrups mantenen entre ells.

Pel que fa a l'assentament (en alguns casos breu, en altres perllongat) d'immigrants africans a Mataró, cal dir ràpidament que comença a finals dels anys 70, que es produí -bàsicament- per causa de l'enduriment de les condicions d'entrada a França, que durant quasi 10 anys el gruix de la comunitat africana va estar formada per homes joves (de 18 a 30 anys) i solters, els quals s'han dedicat al peonatge (tant agrari com tèxtil), que les dones van començar a arribar a partir de 1988 (i amb elles, o després d'elles, els nens), que en la majoria dels casos la seva situació és irregular, que la majoria dels subsaharians provenen de Gàmbia, que la gran majoria són de religió musulmana, i que el seu nombre actual -només a la ciutat de Mataró- deu rondar els 1.500 individus. Una vegada ha quedat caracteritzada, a grans trets, la comunitat africana de Mataró, entrem en matèria.

Malgrat el lapse de temps d'aquesta beca ha estat massa breu per a poder aprofundir en un tema d'aquesta transcendència (i que no resulta fàcil d'escatir) a continuació segueixen els trets bàsics de les diferents ètnies subsaharianes presents a Mataró:

1. Els SONINKÉ (o SARA KOLE o SERAHULI) formen el grup majoritari a Mataró. En canvi, es tracta d'una ètnia minoritària al seus països emissors, tant al Senegal (on representen el 5% de la població, repartits al llarg del curs del riu Senegal) com a Gàmbia, on viuen a l'interior del país, a la part alta del riu. Procedents originàriament de Mali, professen la religió musulmana, parlen soninké (llengua del grup manding, de la branca nígero-congolesa) i es dediquen a l'agricultura (conreuen principalment mill), aprofitant l'aigua dels rius. Els Soninké de Mataró procedeixen de Gàmbia, de l'àrea rural de Basse i Fatoto, pobles situats terra endins, en una zona semidesèrtica on es cultiva el cacauet. La decisió d'emigrar s'acostuma a prendre en família, i aquesta financia les despeses del viatge. Un cop el primer representant de la família s'ha establert a Mataró, de seguida que pot envia diners a casa per a que un germà o parent pugui reunir-se-li. El pagès de Mataró s'ha adonat amb rapidesa que els Soninké tenen aptituds per a les feines del

camp, que són espavilats, treballadors i amb facilitat per als idiomes: quan han tingut un peó Soninké a les seves terres, no el deixen marxar i no tarden en preguntar-li si no tindria pas algun parent que també vulgués treballar per a ell. També és característica la seva rígida vivència de l'Islam, moltes vegades desaprovada per membres d'altres ètnies més tolerants, com els manding o els diola.

2. Els DIOLA (o DJOLA o JOLA), assentats actualment a la zona occidental de Gàmbia i a la Casamance (regió del sud del Senegal, fronterera amb Guinea-Bissau), representen el 15% de la població del seu país d'origen. Els Diola són una de les ètnies amb més presència a Mataró, sempre lluny però del predomini quantitatiu dels Soninké. Parlen el diola (una llengua del grup manding, de la branca nígero-congolesa) i, a diferència de la resta de la majoria d'ètnies de la regió, acostumen a ser catòlics o animistes (la costa de Senegal i de Gàmbia és potser l'única zona de l'Àfrica Occidental on el cristianisme ha pogut consolidar-se). Per bé que tenen una llarga tradició com a comerciants, a la Casamance es dediquen a l'agricultura, principalment a l'arròs. A Mataró, els Diola també tenen fama de treballadors: encara que pugui semblar reiteratiu, és molt important per a un immigrant -que només posseeix la seva força de treball- que la gent que li ha de donar feina el consideri esforçat i rendible. Tanmateix, els Diola tenen un tarannà més sedentari que els Soninké, grup que mostra una gran mobilitat. En Sheriff Jarju, el president de l'associació africana amb seu a Mataró "Jama Kafo", és un Diola. Els MANDJAK presents a Mataró (ètnia assentada al nord de Guinea-Bissau i, per tant, a tocar de la Casamance) són sovint assimilats als Diola, potser pel fet que també són cristians, que són uns treballadors incansables i que procedeixen originàriament de zones properes.

3. Els MANDING (o MANINKÁ o MALINKÉ) representen el 20% de la població de Gàmbia, on són l'ètnia majoritària. Són musulmans i la seva llengua, el malinké, forma part del grup manding (branca nígero-congolesa). Els seus aliments habituals són el mill, la

canyota i l'arròs, malgrat la varietat dels seus conreus sigui notable. També solen tenir bestiar, per bé que la seva importància cal medir-la més aviat en termes de prestigi i per al pagament de l'aixovar (o preu de la núvia). Nogensmenys, el comerç sempre ha tingut una gran importància econòmica, tant a nivell local com a llargues distàncies amb els àrabs o altres grups. Els Manding van tenir una presència important a Mataró en la primera meitat dels anys 80, on van arribar a ser el grup ètnic més important de la ciutat (a l'entorn del 40%, si cal atorgar certa simetria als historials clínics de l'Hospital de Mataró). Solen anar bastant amb els Diola, per això hi ha gent a la ciutat que confon ambdues ètnies. Actualment, els Manding han cedit el seu lloc hegemònic als Soninké, ja que la seva presència ha disminuït considerablement.

4. Els FULA (o FULANI o PEUL) que viuen a Mataró també són un grup de dimensió mitjana, com els Diola i els Manding, però a hores d'ara no pot precisar-se més la seva quantitat. Els Fula estan escampats per tota l'Àfrica Occidental, des de Nigèria i Camerún fins a la costa atlàntica. Al Senegal, també estan bastant distribuïts per tot el país, i a Gàmbia estan concentrats a la part oriental. Són musulmans, parlen el Fulfulde (o Fula, llengua del grup atlàntic, de la branca nígero-congolesa), ple de particularitats lingüístiques i amb una complexa gramàtica, i es dediquen principalment al pasturatge, cosa que els obliga a ser nòmades. En l'actualitat, molts Fula estan esdevenint agricultors sedentaris, sovint pel fet d'haver-se quedat sense bestiar (per epidèmies, sequera, etc.). A Mataró, els Fula estan molt tancats en el propi grup i tenen certes dificultats per entendre's amb la resta de grups immigrants. No cal dir que Jimmy Baa, ex-secretari de l'associació "Jama Kafo" i representant del CDS a Mataró, és una excepció a aquesta conducta.

5. Tot i que a Mataró n'hi ha pocs, els WOLOF són l'ètnia més nombrosa del Senegal (35% de la població), on tenen un paper preponderant: hi controlen els càrrecs del govern, de l'administració i de l'exèrcit. Tant al Senegal com a Gàmbia, els

Wolof solen viure a la costa i a les ciutats (Dakar i Banjul), on es dediquen a oficis diversos (comerciants, joiers, fusters, mestres, funcionaris, etc.), però també n'hi ha molts que són pagesos (conreuen cacauets per a vendre'l, i mill i canyota per al seu consum). Són musulmans i parlen wolof (llengua del grup atlàntic, pertanyent a la branca nígero-congolesa), que és la llengua nacional del Senegal -tot i que la llengua oficial sigui el francès- i la llengua que acostumen a emprar els diferents grups ètnics de la regió per a entendre's entre ells. Els pocs Wolof que han emigrat al Maresme són, al contrari dels individus dels altres grups ètnics, de procedència urbana i es financien ells mateixos el viatge: treballen al seu país d'origen o en els països veïns fins que aconsegueixen reunir la quantitat necessària. A Mataró no tenen massa bona fama, doncs els pagesos que algun cop els han donat feina diuen que són massa senyors, poc treballadors i que gasten aires de superioritat.

A banda de les ètnies citades (Soninké, Diola, Manding, Fula i Wolof), a Mataró poden trobar-se individus pertanyents a d'altres grups (com els Bàmbara, de Mali; els Fang, de Gabón i Guinea Equatorial; els Lebu i Serer, del Senegal; etc.), però són casos aïllats i no resulta rellevant entrar en detalls.

4.4 L'accés als serveis sanitaris

Val la pena ressenyar la temptativa que ha portat a l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena de Mataró a crear un dispensari per a minories ètniques (de fet, per als negres de la ciutat i rodalies), en el qual tant l'atenció mèdica (visites) com el tractament (medecines) són de franc. Tant el plantejament que han fet els responsables d'aquesta unitat de l'Hospital, com els resultats que està obtenint, converteixen aquest servei en un experiment únic a l'Estat espanyol.

Aquest dispensari, coordinat pels doctors Balançó i Fernández Roura (i ajudats per algunes ATS i treballadors socials), s'ocupa

bàsicament de malalties d'origen tropical i importades. Va sorgir en embrió l'any 1977, per tal d'atendre les diferents patologies que presentaven els primers immigrants subsaharians arribats a la ciutat. Aquests nous i inesperats pacients no podien ser atesos a l'Hospital per cap dels conductes reglamentaris (cartilla de la Seguretat Social, pertanyença a una mútua, o beneficència pública municipal) doncs estaven en situació il·legal al país, i gràcies a un fons destinat a eventualitats de què disposa l'Hospital es va poder atendre els africans a través del servei d'urgències.

Després de gestions intenses per a aconseguir financiació complementària (a través de reunions amb les institucions implicades, premsa i partits polítics), des de 1989, l'Institut Català de la Salut de la Generalitat de Catalunya aporta una subvenció que cobreix el 60% de les despeses realitzades.

El període 1977-1983 fou dedicat a atendre l'impacte del nou fenomen el millor que es va poder, reciclant fins i tot el personal de la nova unitat, doncs moltes de les malalties que es presentaven els eren desconegudes o bé remotes. L'any 1983 es féu una primera avaluació de la feina feta en el decurs dels primers set anys de vida del servei, i hom considerà que tot i que l'atenció al pacient era més o menys satisfactòria (donada la precarietat de mitjans i de coneixements), calia millorar el tractament vers el grup subsaharià entès com un tot.

A continuació, doncs, el període 1983-1987 va veure com el dispensari començava a funcionar de forma més eficient. S'havien vençut les primeres dificultats (de caire idiomàtic, d'hàbits culturals, de discerniment entre patologia comú i específica, etc.), s'havien començat a redactar els primers protocols, s'estimulà l'especialització del personal del servei i es creà un espai assistencial propi, separat de la resta de serveis de l'Hospital.

El 1987, després de 10 anys de funcionament, va poder-se

comprovar que les malalties més freqüents dels pacients africans eren les de transmissió sexual, l'hepatitis, la toxoplasmosi i la tuberculosi. Aquesta última malaltia la contreuen quan arriben a Europa; es tracta d'una malaltia que es troba present a tots els processos migratoris internacionals. Durant els últims anys, africans que viuen a la resta de Catalunya, també han fet la seva aparició a l'Hospital de Mataró, senyal que el "boca-orella" funciona entre els treballadors immigrants i que la unitat de malalties tropical i importades de Mataró gaudeix de bona fama entre el col·lectiu subsaharià.

La relació metge-pacient ha arribat a ser fluïda, gràcies sobretot a la tolerància i flexibilitat que han après a mostrar els professionals d'aquí: respecte pels amulets dels africans, comprensió de la seva diferent concepció del temps (que permet als negres entendre amb facilitat el concepte de malaltia aguda, però no el de malaltia crònica, ja que implica un tractament perllongat i de controls constants, als quals no semblen disposats a sotmetre's), acceptació de la situació d'equilibri a que s'ha arribat entre l'atenció mèdica occidental (per a problemes de salut concrets) i la pràctica del curanderisme vigent en la comunitat subsahariana (per a resoldre problemes d'un altra mena), etc.

Finalment, el període 1988-1992 sembla que serà el de la consolidació del dispensari. De tota manera, ja s'estan preparant plans d'actuació per tal d'atendre les noves realitats que han anat apareixent: les dones (arribades a Mataró a partir de 1988), la segona generació i els magribins. Les dones, per exemple, constitueixen un grup en el que l'analfabetisme és altíssim i el desconeixement dels hàbits alimentaris i de la cura dels nens són molt acusats (en els seus països d'origen les àvies i altres parentes es fan càrrec de les criatures, ja que les mares joves tornen de seguida al camp a treballar). Per aquest motiu, està a punt d'obrir-se un dispensari de pediatria especialitzat en el nen africà, on col·laboraran membres de la comunitat negra local ja sensibilitzats, que ajudaran al bon enteniment amb les mares.

Potser calgui assenyalar, per acabar, que l'Hospital manté un arxiu amb les fitxes i els historials clínics dels pacients africans, i aquesta font d'informació -ben treballada- pot ajudar a donar una visió rica i ajustada d'un dels àmbits més importants de la vida dels immigrants subsaharians (i de la vida de qualsevol persona), l'àmbit de la salut i la malaltia, del naixement i la mort. I a partir d'aquí, també poden anar-se enlluernant altres aspectes de la vida d'aquest col·lectiu en el seu nou país de residència.

4.5 Habitatge

L'accés a l'habitatge sol ser un dels problemes fonamentals amb què topen els immigrants africans a l'hora de fixar la seva residència a Mataró. Les vivendes que ocupen són localitzades als barris perifèrics de la ciutat.

Pel que fa al tipus d'habitatge, la pauta general és el pis de lloguer habitat per un grup d'individus que comparteixen les despeses, cosa que els permet fer front als elevats lloguers. Tot i que els immigrants consideren que 4 és el nombre ideal de persones en un pis, en determinades circumstàncies, un pis de 90 m² pot arribar a servir de casa per a 10 individus, no perquè els agradi especialment viure amuntegats, sinó per la impossibilitat de trobar algú que accepti llogar-els-hi un altre pis.

Els subsaharians que viuen a Mataró són membres d'ètnies que, en el seu país d'origen, conviuen en un mateix territori. Entre molts dels individus hi ha una relació de parentiu o, amb més freqüència, un origen proper. Tot i així, la composició de les unitats domèstiques ha anat variant amb el pas del temps, a mesura que anaven arribant les dones a la ciutat.

Actualment, tot i que segueixen existint pisos formats per solters, també hi ha pisos on hi viuen conjuntament una família nuclear amb alguns parents solters. Algunes d'aquestes parelles desitjarien viure soles però, de moment, donat el costós lloguer dels pisos (a vegades més alt que no el que pagaria una família autòctona), no resulta factible.

Com calia esperar, la distribució dels pisos dels immigrants per Mataró no respon a pautes culturals pròpies de cap dels grups ètnics que hi resideixen, sinó que està condicionada per l'oferta de pisos existent i per la voluntat dels propietaris d'accedir a tenir-los com a llogaters.

Els africans intenten llogar pisos que siguin propers entre si, per tal de facilitar el contacte entre les seves dones, que sempre es desplacen a peu. Les dones es reuneixen entre elles durant el dia, doncs és l'única oportunitat que tenen de fer vida social, davant del fet que no coneixen la llengua i els costums de la població local i que estan la major part del dia tancades a casa.

A excepció feta dels casos de força major per part del propietari (necessitat de vendre'l, casament d'un fill, necessitat d'anar-hi a viure), és interessant assenyalar la tendència dels africans de Mataró a no deixar escapar pisos que hagin tingut llogats en alguna ocasió. Si l'inquilí que té el contracte de lloguer al seu nom decideix anar a viure a un altre pis, no ho anuncia al propietari, el pis segueix tenint oficialment el mateix llogater i els altres inquilins del pis segueixen mantenint de forma estricta la mateixa rutina administrativa d'abans (pagant el lloguer el mateix dia, de la mateixa manera, etc.). D'aquesta manera, el nombre de pisos ocupat per la comunitat subsahariana augmenta paulatinament, i a més assegura la mobilitat dels seus membres més antics i l'existència d'espai per als nouvinguts.

Quan un negre vol llogar un pis, el propietari s'hi nega de manera sistemàtica, al·legant quasi sempre que no vol buscar-se problemes amb els veïns o que no vol que l'excés de gent que viu als pisos provoqui desperfectes al seu habitatge. Aquesta actitud provocava que s'eternitzés el problema dels subsaharians per trobar pis i només els deixava dues sortides: o ocupar cases deshabitades (cas de Can Boada) o marxar a d'altres poblacions de Catalunya on hi hagués una major facilitat per a trobar pis.

L'actitud de l'administració local, en canvi, ha variat amb el temps: ha passat de no intervenir i de mostrar-se indiferent al problema a prendre una sèrie de mesures que demostrin la seva bona voluntat: creació de l'oficina d'informació per a immigrants, acord amb "SOS Racisme" per a trobar pis als africans que viuen a Can Boada o facilitar la seva inscripció en el padró.

5. Esmenes al projecte de tesi

En el decurs dels mesos que porto fent treball de camp a Mataró, he anat veient la necessitat de fer una revisió a fons de diversos aspectes importants del projecte d'investigació.

I.- D'entrada, crec que el projecte necessita algunes correccions formals. Per exemple:

1. Afegir un "estat de la qüestió", en el que s'argumentés la importància del tema abordat, es comentés la bibliografia bàsica que penso utilitzar, i es matisés la necessitat de l'estudi.

2. Explicitar les raons per les quals he escollit Mataró com a unitat d'anàlisi: quina és la seva especificitat?

3. Redactar un "pla de treball-calendari" més clar i detallat, tenint en compte també les fases posteriors a la contrastació d'hipòtesis obtingudes a partir del treball de camp de Mataró (p.e., l'anada a Gàmbia, d'on procedeixen la majoria de subsaharians de Mataró; l'anàlisi-comparació de les dades obtingudes en ambdós treballs de camp; l'última fase de redacció de la tesi, etc.).

4. Incorporar un altre apèndix: un llistat bibliogràfic amb els diferents aspectes temàtics que el projecte té previst tractar.

5. Eliminar la secció "Remarca final" (p. 10 del projecte), tot integrant-ne una part a la secció "Esquema del treball" i una altra part a la secció "Calendari". També seria necessari "anunciar" la realització del treball de camp a l'Àfrica al començament del projecte (a les seccions "Resum" i "Objectius"), per tal d'evitar sorpreses posteriors.

II.- D'altra banda, també caldrà reexaminar aspectes de contingut, *qüestions de fons*, com les que segueixen:

1. Per començar, començo a no tenir clara la pertinència dels dos termes clau de l'estudi ("condicions de vida" i "condicions de treball"). Tal com es diu en el "Resum" (p.1 del projecte), "aquest estudi té per objecte el coneixement de l'organització de la subsistència material d'un grup immigrant en la societat receptora". Aleshores, vaig adoptar aquests dos conceptes perquè pensava que podien ser-me útils per acotar l'abast del projecte (que podia haver estat inabastable) i per centrar els punts d'interès. Però actualment començo a sospitar que el projecte segueix sent massa ambiciós (potser encara hauria d'acotar-se més) i, al mateix temps, no estic segur que l'elecció de dos grans conceptes com els esmentats sigui la millor manera d'aconseguir l'objectiu assenyalat en el "Resum" del projecte. Tinc la sensació (de moment és només una sensació) que voler fer passar "l'organització de la subsistència material" a través de les condicions de vida i de treball m'estigués suposant una autolimitació que podria impedir-me obtenir la mena de dades que m'interessien. Estic segur que hi ha d'haver sistemes millors.

2. Suposant que finalment resultés apropiat i viable seguir amb els plans inicials, caldria definir conceptualment els termes "condicions de vida" i "condicions de treball". De fet, es tracta de variables complexes que podrien quedar conceptualment definides a base de reduir-les a unes quantes variables més simples (tal com es proposa en la p. 2 del projecte). Després, hom hauria d'operacionalitzar (o definir operacionalment) aquestes dues macro-variables, és a dir, oferir una sèrie d'instruccions per tal de poder-les mesurar. Sense mesurament no hi ha comparació estricta possible, i a nosaltres ens interessa comparar les condicions de vida i de treball dels immigrants subsaharians amb les dels habitants autòctons de Mataró (i, potser en un futur no gaire llunyà, comparar la situació dels primers amb la d'altres comunitats d'immigrants d'altres poblacions, ja siguin catalanes, espanyoles o europees).

3. Temes a tenir en compte: es tracta de temes que inicialment no vaig considerar rellevants i que per tant no vaig incloure en el projecte (o almenys de manera poc elaborada):

3.1 *La qüestió ètnica*: tot i que no dispo de xifres fiables, a hores d'ara està prou clara la composició multiètnica de la comunitat subsahariana de Mataró. També està clar que els dos grups ètnics més nombrosos -amb diferència- són el Soninké (o Sarakole) i el Manding. També comença a estar suficientment clar que la diversitat ètnica no és un factor neutre en les relacions personals entre els subsaharians de Mataró: per exemple, la pertinença a la mateixa ètnia és un criteri important a l'hora de compartir pis o treball amb algú. No resulta gratuït, doncs, preguntar-se: cal seguir operant a nivell general, en el si d'una comunitat heterogènia, o és preferible centrar-se en un sol grup ètnic? Totes dues opcions són lícites i factibles i totes dues tenen avantatges i inconvenients. Aparentment, però, sembla més interessant la segona opció: simplifica les coses de cara a l'aprenentatge d'una llengua i del treball de camp a Gàmbia; permet un major aprofundiment teòric (disponibilitat de bibliografia especialitzada); i facilita les coses a l'hora d'estudiar (i comparar) altres grups d'immigrants de la mateixa ètnia assentats en altres països.

3.2 *Elevada mobilitat geogràfica*: sovint es donen casos d'immigrants que segueixen desplaçant-se després d'haver arribat a Mataró (o a d'altres poblacions), buscant continuament millors habitatges i col·locacions més ben pagades o amb horaris més reduïts. La qüestió és: he de seguir restringint el treball als subsaharians que resideixen al terme municipal de Mataró (amb el risc de perdre de vista individus ja entrevistats), o cal buscar plantejaments alternatius? Una idea podria ser, per exemple, anar seguint la trajectòria d'alguns dels individus que es van desplaçant, per poder així conèixer quins factors els fan posar-se en moviment, com

aconsegueixen saber on hi ha disponibilitat de treball (com funciona la transmissió de la informació i a través de qui es produeix), quin tipus de feines estan disposats a acceptar i quines no, quina és la distància màxima a la qual estan disposats a traslladar-se, etc.

3.3 Un tema la importància del qual encara desconec: la *influència de l'Islam* en la forma de viure dels immigrants africans. La gran majoria són musulmans i a Mataró hi ha una mesquita, dirigida per un imam marroquí. Ara mateix, per exemple, estan en plena celebració del Ramadan. Per tant, hauré d'incloure alguna estratègia en el projecte que em permeti saber el pes específic de les creences religioses en les condicions de vida.

3.4 Intentar saber la *influència de la manca de papers* (il·legalitat) en el grau de mobilitat, en el tipus de feines que s'accepten, en la composició de la unitat domèstica, al grup ètnic al qual es pertany, etc.

3.5 Iniciar un *estudi comparatiu de casos propers* d'altres localitats, per tal de conèixer les causes de les similituds i de les divergències entre les diverses comunitats.

3.6 Escatir els *mecanismes que atorguen el liderat a un individu determinat del grup*, aparentment relacionats amb l'experiència, el prestigi, el matrimoni, el respecte a la tradició i l'honor.

3.7 Dilucidar el *paper que juguen els lligams de parentiu* (i més concretament els llinatges, si és el cas) en les diverses facetes de la vida quotidiana, especialment pel que fa a la territorialitat, l'accés al mercat de treball i a la formació de l'autoritat sobre la resta dels grups immigrants.

4. Disseny de la investigació:

4.1 Quina mena de formulació del(s) problema(es) a investigar és més apropiada? En el projecte actual he fet servir diversos enfocaments: des de la recerca de les "causes" (quins motius van provocar la migració?), fins a la clàssica descripció d'un o diversos dominis socioculturals (quins són els principals trets de les condicions de vida i de treball de la comunitat subsahariana de Mataró?), passant per l'avaluació de les conseqüències de certs esdeveniments o trets culturals (quins són els efectes que el procés migratori ha tingut sobre les condicions de vida i de treball dels africans de Mataró?). Es a dir, que d'una manera més aviat insatisfactòria he intentat fer un disseny complex que combini els tres tipus de formulacions esmentats més amunt. Però no sembla el més adequat. Estava considerant la possibilitat de seguir els consells de l'Aurora González i fer primer un estudi descriptiu del qual extreure una sèrie d'hipòtesis que s'haurien de posar a prova en un treball de camp posterior.

4.2 En el projecte actual hi ha 4 hipòtesis preliminars, que són més aviat decoratives. Si finalment decideixo fer un estudi bàsicament descriptiu, l'elaboració d'hipòtesis (tal com s'ha dit al punt anterior) es farà posteriorment i podria per tant prescindir d'aquestes hipòtesis inicials. No obstant, això no impedeix que ara estigui fent servir hipòtesis simples del tipus "la majoria dels immigrants subsaharians que viuen a Mataró són homes, joves i solters" per tal d'orientar la recerca en determinades direccions.

4.3 En canvi, si que resultaria adequat fer una sèrie d'hipòtesis sobre els dos conceptes clau que faig servir ("condicions de vida" i "condicions de treball"), per tal de mostrar per què són rellevants, quines són les relacions entre ells, com fluctuen aquestes relacions, etc.

5. Qüestions més concretes de disseny:

5.1 ¿Cal seguir entrevistant a tots els individus que pugui anar trobant a través de l'"snowball sampling" (i que quadrin dins els objectius de la recerca), o també valdria la pena fer un petit estudi sobre unitats de producció (tallers de confecció i explotacions agrícoles)? Es tractaria d'un treball exhaustiu però limitat, a l'estil dels treballs de curs de l'assignatura d'Antropologia Econòmica (Ramón Valdés).

5.2 En una comunitat com la de Mataró, en la que la població subsahariana està molt repartida per tota la localitat, ¿resulta realment prioritari anar a viure a casa d'alguna família africana? Obviament, pot tenir molt interès, però ¿fins a quin punt és imprescindible en funció dels objectius del projecte?

1015

R E U N I O D E S E G U I M E N T

Titol del projecte de tesi doctoral:

TREBALLADORS SUBSAHARIANS A CATALUNYA.

Estudi etnogràfic de les condicions de vida i de treball dels
immigrants africans de Mataró.

24-2-92

- que no es pot
- no es pot
- no es pot

Marc Dueñas i Sucrana
Mataró, febrer 1992

I N D E X

1. Objectius i resultats	3
2. Aspectes treballats	7
3. Qüestions a incorporar	11

Aquestes pàgines pretenen ser un repàs succint i ràpid de la feina realitzada fins el moment (13 de febrer de 1992). Hom entèn que aquest breu informe ha de servir de punt de partida de la reunió del dia 24 de febrer, on podran aportar-se més dades i més detalls de la marxa actual de la recerca.

1. Objectius i resultats

En aquest capítol inicial es tracten fonamentalment dos punts: el primer és discutir la relació entre allò que s'havia previst que es faria (objectius) i allò que finalment s'ha fet (realitzacions concretes). El segon punt consisteix en explicar el "décalage" existent entre ambdós termes.

El present projecte d'investigació, en la seva versió presentada l'abril passat, contenia un calendari en el que s'explicitaven les seves tres fases inicials (familiarització, treball de camp i contrastació d'hipòtesis) i quan serien dutes a terme. L'esmentat projecte no contenia, en canvi, cap periodització de les diferents etapes del treball de camp ni una previsió de les dades que podrien aconseguir-se en cada una d'elles.

No obstant, el proppassat juliol vaig elaborar el disseny de la recerca (comentat amb el professor Joan Estruch el 8 d'octubre), i un calendari del treball de camp, que vaig anar perfilant a mesura que vaig començar a treballar sobre el terreny (mitjan setembre).

A grans trets, el disseny de la recerca pretenia estudiar primer el món del treball (d'entrada en les explotacions agrícoles i més endavant en els tallers de confecció) i després les condicions de vida, doncs la dificultat d'accedir a les unitats domèstiques acostuma a ser major. De la mateixa manera, es pretenia començar per mantenir entrevistes amb africans legals per tal de seguir posteriorment, quan les condicions ho permetessin, amb africans il·legals.

La idea era aconseguir accés als membres de la comunitat subsahariana a partir dels diferents contactes que tenia amb institucions i entitats que s'hi relacionaven de forma habitual. Hom esperava que després de tres mesos, com a màxim, aquesta estratègia començaria a donar els seus fruits i que, després de les primeres entrevistes informals, la tècnica de la bola de neu em permetria anar ampliant el cercle d'entrevistats.

Fins i tot vaig preveure que si, passats aquests tres mesos, les coses no rutllaven, sempre seria a temps de començar l'estudi en altres llocs de menor dificultat que Mataró, com ara Premià de Mar i Calella.

Bé. Fins aquí els objectius o, millor encara, les intencions. En la realitat les coses han anat de manera força diferent. Abans que res, la via de les explotacions agrícoles ha demostrat no ser **del tot adequada**, doncs les entrevistes fetes als tres primers treballadors no van tenir continuïtat: tot i portar referències, quan arribava el moment que em parlessin de companys seus en una situació similar (mai ho vaig preguntar el primer dia!), no hi havia manera d'obtenir cap nom. Aquestes primeres entrevistes però van permetre'm d'anar acumulant les primeres dades.

Després d'aquest primer estancament (som a la primera setmana de novembre), vaig entrar en relació, a través d'uns amics comuns, amb en Joe Badiane, un dels 6 membres de la direcció de "Jama Kafo", l'associació d'africans de Mataró. Amb el temps, a mesura que la confiança va ser mútua, en Badiane (senegalès de l'ètnia diola) va posar-me en contacte amb altres dirigents de "Jama Kafo" que, ara fa tot just un mes, vaig començar a entrevistar. Així va ser com vaig aconseguir dades i noms alhora.

Tot sembla indicar que a partir d'aquestes entrevistes es podrà anar seguint el fil que condueix a la resta d'individus de la comunitat subsahariana, i d'aquesta manera es podran evitar més interrupcions en el fluxe d'informació a partir de fonts primàries.

De tota manera, hom podria preguntar-se: si et vas posar un límit de tres mesos per aconseguir accés a la comunitat subsahariana, com és que a començaments de gener, quan vas obtenir els primers resultats, encara eres a Mataró? No sabria contestar aquesta pregunta amb precisió, però crec que el doble fet d'haver-me instal·lat finalment a Mataró i, quasi al mateix temps (començaments de novembre), haver conegut en Joe Badiane, va fer-me sentir que estava en el camí correcte, per dir-ho així.

En poques paraules, que poder disposar d'un informant africà que m'ajudés a entrar en contacte amb altres africans, va ser una tasca més difícil i costosa del que havia previst (i això que ja suposava que no seria fàcil!). Per què vaig tardar tant en aconseguir-ho? O, més ben plantejat, quins han estat els principals obstacles?

Tres dels obstacles ja els havia previst en la prèvia que acompanyava al projecte presentat el passat abril: a) el fet que Mataró (com a lloc de residència d'africans) estigués molt "cremat", degut a les indiscriminades incursions dels diferents mitjans de comunicació; b) la tensió creixent que estaven creant les clares restriccions per poder accedir al procés de regularització endegat pel govern espanyol (tensió que arribà als seus límits més alts a començaments de desembre, just abans del tancament del procés); i c) el recel i les sospites que crea tot aquell que mostra interès per saber coses sobre persones (immigrants il·legals) i activitats (l'economia submergida) al marge de la llei.

A més, un cop a Mataró, vaig adonar-me d'una mancança bàsica però que fins aleshores no m'havia resultat evident: no podria fer observació participant, almenys en el sentit que aquest terme té habitualment per als antropòlegs. Es a dir, que la població subsahariana de Mataró està molt distribuïda per tota la vila i, per tant, no hi ha cap "barri negre" ni cap lloc on hom pugui anar i dedicar-se a observar i a prendre notes sobre la mena de vida que porten els africans.

Pot dir-se que, en termes generals, els subsaharians de Mataró fan molt poca vida de carrer. L'única observació participant possible, doncs, ha de limitar-se a ocasions esporàdiques (tals com reunions, manifestacions polítiques o celebracions diverses). Aquesta limitació, no cal dir-ho, complica encara més les coses.

2. Aspectes treballats

Paral·lelament a les entrevistes fetes als immigrants (12 en total), s'han realitzat entrevistes a individus autòctons de Mataró que treballen regularment amb africans, com és el cas de Pep Manté i Josep M. Gasch (del Col·lectiu Ronda), Francesc Colom (cap tècnic d'una explotació de planta ornamental), Marta Daví (del Centre d'Acollida Municipal), Isabel Tirado (de SOS Racisme de Mataró), Mn. Ignasi Marquès (organitzador del Centre d'Acolliment d'Africans, de la Parròquia de St. Pere i St. Pau), Josep Riera (secretari general de la Unió de Pagesos del Maresme) i Paco Miranda (director d'una de les dues oficines de l'INEM de Mataró).

A més, estan programades entrevistes amb representants de Caritas de Mataró, de la regidoria de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, amb els rectors d'altres parròquies mataronines que també han organitzat serveis pels africans (als barris de Cirera i La Llàntia), amb propietaris de tallers de confecció i d'explotacions agrícoles que donen feina a subsaharians, amb representants sindicals i d'institucions sanitàries i educatives.

Molt breument, es comenten a continuació els principals temes abordats en les entrevistes realitzades, tant amb membres del col·lectiu subsaharià com amb membres de la població autòctona:

a.- El **procés de regularització** de la situació dels immigrants il·legals (del 10 de juny al 10 de desembre de 1992) ha mostrat les xifres següents:

Persones ateses.....	447
Sol·licituds acceptades.....	341
Marroquins.....	143
Gambians.....	118
Senegalesos.....	49
Mali.....	28

Aquestes xifres són les aportades per l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant, dependent de l'Ajuntament de Mataró. Naturalment, altres immigrants han pogut regularitzar-se a través de gestors i de despatxos d'advocats. Les persones ateses són aquelles que només volien informació. Algunes d'elles procedien d'altres localitats del Maresme, algunes fins i tot ja eren legals. Els 341 expedients acceptats (i tramesos a la Delegació de Treball de Calella) són més o menys els mateixos que s'espera que Madrid accepti, donada la rigidesa dels requisits. Els individus procedents de diferents països (167 si sumem Senegal i Gàmbia) són "persones ateses" i no "sol·licituds acceptades"; aquells que provenen de països amb menys de 20 representants, no han estat considerats.

b.- En relació amb el punt anterior, cal esmentar que durant el període en què ha durat la regularització s'ha portat a terme a Mataró una important **experiència d'actuació conjunta entre diferents organitzacions locals**, per tal de simplificar la tramitació de les sol·licituds: hi han participat el Col·lectiu Ronda, la Unió de Pagesos (i el seu servei de gestoria), l'Ajuntament de Mataró (a través de l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant, oberta de manera provisional en el Centre d'Acollida Municipal) i "Jama Kafo". Segons les diferents parts, els resultats han estat satisfactoris. A partir d'ara, l'oficina municipal restarà oberta amb una caràcter informatiu més general, no només dedicat a l'assessorament sobre la regularització.

c.- L'**economia submergida**, està molt desenvolupada per tot el Maresme i, principalment, a Mataró, sobretot per l'estacionalitat d'una part important de l'estructura productiva: agricultura, construcció, turisme i fins i tot el gènere de punt. En el projecte de recerca s'havia posat l'accent sobre dos d'aquests sectors: l'agrícola i el tèxtil. En el primer, tot i que es mantenen certs abusos, sembla que la regla general és fer les coses dins la legalitat vigent, més que res perquè ha acabat sent evident que avui en dia els treballadors subsaharians resulten insubstituïbles. D'altra banda, pel que fa als tallers de gènere

de punt, la reduïda dimensió de les empreses i el tradicional recurs al treball familiar feien molt temptador per a moltes empreses passar a l'economia oculta, sobretot en el cas de subcontractistes de la confecció que podien fer les seves activitats sense gaire projecció exterior. Un cas paradigmàtic d'aquesta manera de fer és el dels tallers de confecció dels barris de Cirera i La Llàntia, a la part alta de Mataró, en que alguns ex-immigrants del sud d'Espanya es dediquen actualment a explotar els nous immigrants procedents de l'Àfrica Occidental. Els primers han llogat les plantes baixes o els garatjos de les seves casetes als africans, i aquests viuen i treballen en el mateix espai: els serveix d'habitatge i de taller de confecció alhora. Mentre els subsaharians han d'acceptar una feina de la qual en depèn el sostre, i viceversa (i poden, per tant, perdre totes dues coses quan ja no siguin necessaris), els ex-immigrants han esdevingut empresaris autònoms del ram de la confecció - donats d'alta o no- i s'ocupen del transport i de la part comercial del seu negoci.

d.- L'accés als serveis sanitaris. Es important ressenyar la temptativa que ha portat a l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena de Mataró a crear un dispensari per a minories ètniques (de fet, per als africans de la ciutat i rodalies), en el qual tant l'atenció mèdica (visites) com el tractament (medecines) són de franc. Tant el plantejament que han fet els responsables d'aquesta unitat de l'Hospital, com els resultats que està obtenint, converteixen aquest servei en un experiment únic a l'Estat espanyol. Aquest dispensari, nascut en embrió el 1977, i coordinat actualment pels doctors Balançó i Fernández Roura (ajudats per algunes ATS i treballadors socials), s'ocupa bàsicament de malalties d'origen tropical i importades. Des de 1989, l'Institut Català de la Salut de la Generalitat de Catalunya aporta una subvenció que cobreix el 60% de les despeses realitzades. Tot i que els aspectes sanitaris no són el principal centre d'interès d'aquest projecte d'investigació, hom pensa utilitzar l'arxiu que l'Hospital manté amb les fitxes i els historials clínics dels pacients africans, ja que les dades que

conté poden donar una visió ajustada d'algunes de les variables incloses en l'índex "condicions de vida".

e.- Quantificació del nombre de subsaharians residents a Mataró.

El nombre aproximat d'africans presents al Maresme era d'uns 2.500 l'any 1986 (segons fonts de Caritas). No deixa de resultar curiós el fet que els autòctons tendeixen a donar xifres superiors que els immigrants. Els primers assenyalen que la xifra actual no baixaria dels 4.000, dels quals la meitat viurien a Mataró i la resta quedarien repartits per la comarca (Premià de Mar seria el segon municipi en l'acollida de treballadors de l'Àfrica Negra). Diferents membres de "Jama Kafo", en canvi, estimen que el nombre de subsaharians que viuen al municipi de Mataró no sobrepassaria els 1.000 individus. Per tal d'aconseguir una xifra mínimament solvent, hom està contrastant les dades que ofereixen diferents fonts, com són les del Padró d'Habitants elaborat per l'Ajuntament de Mataró en el decurs de 1991, el nombre de socis de "Jama Kafo", les de les sol·licituds de regularització rebudes a l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant i les fitxes de l'arxiu de l'Hospital ja esmentades.

Finalment, m'agradaria acabar aquest apartat indicant l'existència de vies indirectes d'enriquir la present tasca de recerca. M'estic referint, per exemple, al fet de viure de rellogat a Mataró amb una família que està molt ben relacionada i que m'està ajudant a fer coneixences força útils. O les assignatures d'Antropologia Aplicada i d'Economia Submergida que estic fent en el curs de doctorat d'enguany. O el curs del CIDOB que vaig fer novembre passat sobre Migracions i Dret d'Estrangeria. O les lectures que vaig fent sobre temes relacionats amb el projecte. Totes elles són vies que aporten coneixements teòrics o relacions humanes que, quasi sense adonar-te'n, influeixen en el curs de la recerca.

Joan Carles M. 20-11-1991

3. Qüestions a incorporar

Els 5 mesos passats (la meitat de la durada de la beca) m'han fet prendre consciència de la importància de certs temes que, en el moment de redactar el projecte, no havia copsat.

a.- **La qüestió de la il·legalitat.** Tot i que encara cal esperar que el Ministeri de l'Interior doni resposta a les sol·licituds de regularització rebudes, diverses fonts consultades es mostren pessimistes i creuen que la il·legalitat d'una gran part dels subsaharians de Mataró es mantindrà. A partir d'aquí, doncs, hom preveu posar més èmfasi en la condició de marginalitat a que es veuen abocats els immigrants sense papers.

b.- **La qüestió ètnica.** No n'hi ha prou amb saber que la majoria de subsaharians provenen de Gàmbia i, en segon lloc, del Senegal. Donada la general arbitrarietat cultural de les fronteres africanes, es fa necessari conèixer el grup cultural o ètnic al qual pertanyen els immigrants subsaharians si hom vol entendre realment certes diferències de conducta (tot i que els africans entrevistats no semblen atorgar una especial significació a aquesta qüestió. Els africans de Mataró pertanyen principalment a les ètnies Soninké i Mandinga. Hi ha grups de tamany intermedi, com el Diola i el Fula, i molt pocs representants d'altres grups (els Wolof, els Bàmbara, els Fang, els Lebu i els Serer).

c.- **La qüestió del racisme.** Tot i que aquest és un tema malauradament recurrent, m'he adonat que no havia estat plantejat en el projecte de forma explícita i, menys encara, articulant-lo a aspectes concrets de la vida quotidiana. Per exemple, el fet que hi hagi propietaris que es neguin a llogar els seus pisos als africans. O aquells que els lloguen casetes d'eines, magatzems o pisos no habitables amb la sola finalitat de fer diners.

d.- **La qüestió de la mobilitat.** La mobilitat de la majoria del col·lectiu subsaharià és molt elevada. Cal tenir present que es tracta de treballadors joves, no qualificats, solters, i en

situació il·legal, la qual cosa vol dir que es veuen obligats a treballar en feines de temporada, i que quan s'acaba la feina en un lloc han de marxar a un altre. Aquesta mobilitat per causes laborals arriba al seu punt àlgid durant l'estiu, que és quan es fa la collita d'un important nombre de conreus. Normalment, l'àmbit de desplaçament és Catalunya, però pot arribar a abarcar el País Valencià i el sud de França. A més, es dona el cas de treballadors amb els papers en regla, que viuen tot l'any a Mataró i que tenen feines fixes, que després de sortir de la seva feina habitual practiquen la venda ambulant dins d'un radi d'acció limitat.

En definitiva, un cop passat l'equador de la durada de la beca, pot dir-se que s'ha tardat bastant temps per encarrilar la investigació vers els objectius previstos, però que finalment s'ha aconseguit. Encara és aviat per avançar dades globals sobre condicions de vida i de treball, però hom confia poder-ho fer en el pròxim informe del mes de juny de 1992.

1015

**IV Col·loqui de
l'Institut Català d'Antropologia (ICA)
"Migracions estrangeres i diversitat cultural"
Barcelona, 26 al 30 d'abril de 1993**

Immigrants subsaharians a Mataró: reflexions sobre l'accés a l'habitatge

Marc Dueñas (UAB)

Va ser a finals del segle XVIII quan van començar a produir-se al nord d'Europa els primers desplaçaments de població causats per l'emergència de la nova producció industrial, a saber, les migracions de treballadors assalariats (Cardelús i Pascual, 1979). Des d'aleshores, moltes ciutats del continent han viscut de forma habitual el conflicte que planteja la necessitat d'allotjar la població nouvinguda (procedent del mateix país o d'altres països) i la insuficiència del nombre d'habitatges disponibles o la inadequació dels mateixos. Les conseqüències generals que aquest procés comporta per als immigrants són prou conegudes: viure en cases o pisos que no reuneixen els requeriments mínims d'habitabilitat, haver de suportar lloguers abusius (moltes vegades sense contracte), convivència d'un elevat nombre de persones en espais molt reduïts, deficients condicions higièniques i alimentàries, absència dels serveis més elementals, etc. A nivell laboral, aquells immigrants que només poden accedir a feines de peonatge solen veure's abocats a entrar en competència directa amb els treballadors autòctons menys qualificats, per tal d'aconseguir uns recursos escassos (principalment treball i habitatge), amb totes les tensions socio-polítiques que això implica.

Les difícils condicions de vida provocades per aquesta situació aguditzen els problemes d'adaptació a l'entorn urbà, ja que en la majoria de casos es tracta de migracions camp-ciutat. Tot i que cada moviment migratori mostra trets que li són específics, tots els elements esmentats més amunt són aplicables a qualsevol assentament de població immigrada, i ja es troben clarament descrits i analitzats en *La situació de la classe obrera a Anglaterra*, publicat per Friedrich Engels a mitjan segle passat (1845). Aquesta obra ja clàssica fou pionera tant en l'estudi de les condicions de vida dels treballadors (tant migrants com autòctons) com en l'ús d'algunes tècniques de recollida de dades que avui qualificariem d'etnogràfiques. Per tant, pot dir-se que l'estudi de les migracions de treballadors assalariats té quasi un segle i mig d'existència.

Aquesta comunicació planteja algunes reflexions sobre els problemes d'accés a l'habitatge dels immigrants africans del municipi de Mataró i de la seva àrea d'influència (Cabrera de Mar, Argentona, Dosrius i St. Andreu de Llavaneres). La informació que presento es basa en un projecte d'investigació iniciat el 1991, que inclou un treball de camp ininterromput de vuit mesos a Mataró i rodalia, i que actualment estic prosseguint de forma intermitent. L'objectiu de l'estudi és conèixer en profunditat les condicions de vida i de treball dels immigrants subsaharians que

resideixen en la zona esmentada. En aquest text m'ocuparé bàsicament de situar l'accés d'aquests migrants al mercat immobiliari de Mataró en un context més ampli, que ajudi a fer més comprensibles les dificultats existents. Per tant, no incidiré en altres aspectes relacionats amb l'estudi de l'habitatge (estructura de la unitat domèstica, relacions entre els seus integrants, divisió del treball, etc.).

I.

Una descripció sumària dels principals trets de la població subsahariana de Mataró hauria d'incloure els següents: el nombre del col·lectiu és aproximadament d'un 2.500 persones, incloent homes (la majoria), dones i nens. Gran part dels membres del col·lectiu tenen edats compreses entre els 20 i 40 anys. Els inicis de l'assentament daten de finals dels anys setanta. Per països d'origen, la representació de subsaharians més nombrosa és la de Gàmbia, però també hi ha grups més reduïts originaris del Senegal i de Mali. Resulta molt més significatiu deixar de banda les fronteres polítiques i parlar de grups culturals: a Mataró els predominants semblen ser el sarakolé i el mandinga, tot i que també poden trobar-se fulas i diolas en menor proporció i, fins i tot, alguns individus d'altres grups procedents de l'àrea cultural de Senegàmbia i de Mali occidental (com els wolof, lebu i serer, del Senegal, i els bàmbara de Mali). La religió de la majoria és l'Islam. Solen treballar habitualment de peons en l'agricultura, en la indústria tèxtil, en la construcció i en els serveis (sobretot en el petit comerç, la venda ambulat i en llocs auxiliars de l'hosteleria i la restauració).

No es tracta en absolut d'una població homogènia, sinó que la diversitat interna del col·lectiu és considerable, tant pel que fa als anys d'estància a Catalunya i a la situació legal, la cultura i l'idioma d'origen, com per la qualificació laboral i la situació familiar, o el grau d'integració social en la societat receptora i les perspectives de futur. Aquesta diversitat interna hauria d'implicar, d'una banda, invalidar la imatge pública d'uniformitat socio-cultural dels immigrants de l'Àfrica Occidental i, d'altra banda, tenir clar que en el moment de la intervenció social, si arribés el cas, els diferents subgrups esmentats tenen plantejades necessitats específiques que requereixen solucions també específiques (al marge de l'actuació sobre les necessitats bàsiques compartides per tots els subgrups, com la reforma dels aspectes més restrictius de la normativa d'estrangeria).

II.

Tot moviment migratori comporta un impacte urbanístic en la societat receptora; aquest impacte tindrà major importància com més grans siguin les dimensions del contingent migrant (o com més durada en el temps tingui el flux d'arribada de migrants)¹. Per il·lustrar aquesta afirmació, només

¹ L'arribada de nous habitants a escala massiva i en un període curt de temps a una localitat determinada suposa la construcció de nous habitatges, l'obertura de nous carrers, l'extensió de noves infraestructures (clavaguera, enllumenat públic, transports, etc.) i nous equipaments de tota

cal fixar-se en el desmesurat creixement urbà de les principals ciutats catalanes a resultes de l'arribada d'immigrants del sud d'Espanya durant els anys 50 i 60. En el cas de Mataró, aquests moviments migratoris (formats primer per murcians i més endavant per andalusos i extremenys)² van donar lloc al creixement demogràfic explosiu del període 1956-1979, que quasi va quadruplicar el volum total de la població i que va provocar el naixement de les anomenades "barriades" de la ciutat (Rocafonda, Cirera, La Llàntia i Cerdanyola, etc.)³. Aquest moviment migratori intern va comptar amb dos factors que van afavorir de forma decisiva la integració, tant socio-cultural com econòmica, dels seus integrants: (a) es tractava de ciutadans espanyols, és a dir, no hi havia problemes legals a l'hora d'assentar-se a Mataró, i (b) la disponibilitat de feina: la conjuntura econòmica expansiva del moment va igualar considerablement la competència laboral entre immigrants i autòctons. De tota manera, cal recordar que en els seus primers moments, les condicions de vida (sobretot d'habitatge) dels immigrants espanyols del sud van ser molt dures, perfectament comparables a les de molts immigrants subsaharians d'avui. A més, actualment quasi ningú sembla recordar que, a nivell cultural, l'impacte d'aquella immigració interna sobre la població autòctona va ser més que considerable (malgrat la relativa proximitat cultural entre autòctons i nousvinguts). A vegades, llegint certs autors o certa premsa, sembla com si els africans estiguin arribant a un país totalment homogeni cultural i idiomàticament, quan només fa 30 anys a Catalunya molta gent també parlava d'"invasió" i tenia por de perdre la seva identitat cultural.

III.

El mercat immobiliari (tant el públic com el privat) sol anar per darrera de les necessitats d'habitatge de la població en general. No es tracta que sigui un mercat especialment ineficient, al contrari: es tracta de la mateixa lògica del mercat, ja que el fet que la demanda estigui per sobre

mena (sanitaris, educatius, assistencials, culturals). Quan el contingent migrant és reduït i arriba en un goteig continu, com és el cas dels subsaharians a Mataró, la realitat és una altra: s'adapten mínimament pisos del casc antic o de les rodalies de la ciutat que havien estat previamment abandonats pels seus antics ocupants (autòctons) per instal·lar-se en pisos millors. Aquí resultaria rellevant recordar la hipòtesi segons la qual l'ordenació de l'espai urbanístic reflexa l'estructura de classes socials vigent (cf. Cardelús i Pascual, 1979).

² La població total de Mataró, segons el cens de 1991, és de 101.510 habitants. Un 38% de la població actual ha nascut a l'Estat espanyol, sense comptar els nadius de la resta de Catalunya (11%). Per comunitats, i sobre el total d'habitants, la més nombrosa és l'andalusos (18.5%), seguida de lluny per l'extremenys (8%) i la murciana (3%) (Febrés, s.d.).

³ La causa immediata d'aquests vint-i-cinc anys de creixement constant és, com ja s'ha dit, el fort augment de població immigrada. De tota manera, el conseqüent increment de joves (entre 20 i 30 anys) va causar, més endavant, un creixement important de la taxa de natalitat. "Ambdós factors són el fonament del rejuveniment de la població de Mataró, però sobretot aquest darrer per haver generat els grups d'edat més nombrosos (els compresos entre els 15 i 25 anys) a la piràmide [de població] actual" (Tirado et al., s.d.).

de l'oferta permet mantenir alts els preus dels habitatges, optimitzar la inversió realitzada i maximitzar els beneficis. I si en algun moment es capgira la situació, i arriba a haver-hi més pisos dels que en aquell moment es vol contractar, se sol retirar els pisos "sobrants" fora del mercat en espera de temps millors: aquesta maniobra permet restablir el desequilibri "normal" favorable a les companyies immobiliàries.

Aquest esquema general afecta a tots els individus de baix poder adquisitiu que busquen pis, siguin autòctons o migrants, però aquests últims troben més obstacles, com es veurà més endavant. A aquesta situació cal afegir la tradicional insuficiència d'habitatge social disponible (pisos de Protecció Oficial), en l'accés al qual tenen prioritat els ciutadans espanyols. Actualment la cosa sembla més greu, ja que la construcció d'aquesta mena d'habitatge ha sofert, sobretot des de 1986, una forta caiguda, alhora que els pisos de lloguer de segona mà que no són de Protecció Oficial (el tipus d'habitatge que busquen preferentment els immigrants) ha experimentat en els darrers anys un espectacular increment dels preus (especialment en el període 1987-1990)⁴.

Suposant, doncs, que a Mataró hi hagi pisos disponibles, arriba aleshores un segon obstacle: la negativa habitual dels propietaris particulars a llogar pisos als immigrants subsaharians. Aquesta forma de racisme (entès de forma genèrica com a discriminació racial) és alhora poc aparent i molt persistent, i constitueix un important factor sociocultural de distorsió del mercat immobiliari⁵. Les raons que els propietaris addueixen solen ser que els subsaharians deterioren els habitatges pel fet de viure-hi massa gent (cosa que no passaria si hi hagués més habitatges disponibles)⁶, i que la seva presència provoca el rebuig i les queixes dels veïns, cosa no sempre certa. És interessant remarcar que, contra el que pensa molta gent, els propietaris de pisos que tenen

⁴ Per acabar d'adobar les coses, l'Estat espanyol (i Catalunya no escapa a aquesta tendència) és un dels països de la CE que compta amb un percentatge més baix d'habitatges de lloguer sobre el total d'habitatges principals. A Catalunya suposa un 29% del total i a l'Estat espanyol un 18,2%, mentre que a Alemanya (ex-RFA) el percentatge d'habitatges principals de lloguer és d'un 60,9%, un 56% als Països Baixos i un 43,2% a Dinamarca.

⁵ Aquesta actitud racista representa un element d'origen no econòmic (però amb clares repercussions a nivell econòmic) que il·lustra, una vegada més, la irrealitat del vell dogma liberal del "mercat lliure": una cosa que funciona sola, automàticament (tota intervenció queda, doncs, exclosa), en base a dues forces -l'oferta i la demanda- que es regulen mutuament en funció de criteris estrictament econòmics.

⁶ És evident que als immigrants els interessa viure en grup, almenys pel que fa als individus joves i solters (o casats però amb la dona a l'Àfrica), per tal de compartir despeses i poder així estalviar més ràpidament, que és el seu objectiu principal. Però la gran majoria dels entrevistats mostren el seu malestar per l'amuntegament en què es veuen obligats a viure: preferirien que cada individu pogués tenir la seva pròpia habitació, enlloc d'haver de conviure dos o tres persones en cada habitació.

llogaters subsaharians no s'han queixat mai de problemes en el pagament dels lloguers, i és lògic que així sigui doncs per al migrant l'habitatge té una importància estratègica, i és capaç de renunciar a altres necessitats (p.e., eliminar un àpat diari) per tal de mantenir una base estable en una localitat en què disposi de feina. Aquesta preeminència de l'habitatge per sobre d'altres inversions, transferències o despeses fetes pels migrants els pot portar a situacions en què experimenten els límits del sistema. Posaré dos exemples per a il·lustrar aquesta afirmació: (a) un propietari, per tal de treure's de sobre un africà que volia llogar-li un pis, va demanar-li sis mesos de dipòsit per avançat. Davant de la seva sorpresa, el negre va dir que li semblava abusiu però que s'hi avenia. El propietari va haver d'empescar-se altres excuses per justificar la seva negativa. (b) El Departament de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró s'ocupa d'atendre a diferents nivells als sectors més desfavorits de la població autòctona. Des de fa uns anys està intentant ocupar-se dels problemes més greus dels immigrants estrangers radicats a la ciutat, tot i que aquesta intervenció es fa de forma no planificada, buscant solucions als problemes a mesura que aquests van apareixent. Doncs bé, aquest departament ha hagut de reservar els pocs pisos de Protecció Oficial que existeixen a la ciutat per a la població autòctona més necessitada (que en molts casos no pot pagar els mòdics lloguers estipulats), i deixar de banda les peticions dels immigrants (legals) que no troben pis però que podrien pagar-lo.

Es important assenyalar, doncs, que la manca de mitjans econòmics no sol ser important en els problemes d'accés dels subsaharians de Mataró a l'habitatge. Una institució social que vetlla per la validesa d'aquesta afirmació són les xarxes de parentiu (que en determinades ocasions poden tenir un abast interètnic). Quan algun dels individus que la formen compta amb pocs mitjans materials (perque acaba d'arribar des del país d'origen, porque s'ha quedat a l'atur, porque està de baixa sense sou, etc.), rep la seva ajuda a tots nivells.

Finalment, si el propietari accedeix a llogar l'habitatge, hi ha un tercer obstacle a superar: la precària situació legal i laboral del migrant, que dificulta sovint l'establiment de contractes. Per aquest motiu, nombrosos immigrants -sobretot il·legals- han anat a viure en pisos que queden fora del mercat immobiliari porque no aconsegueixen les condicions mínimes d'habitabilitat que exigeix la llei. En aquest sentit, cal recordar que el fenomen del barraquisme, l'ocupació de cases abandonades o altres formes d'infrahabitatge és més degut a la manca de papers o a la manca de contacte amb una xarxa de parentiu, que a la manca de recursos econòmics per pagar dipòsits i lloguers.

IV.

Es cert que que a Mataró pot trobar-se el repertori habitual de problemes, esmentats més amunt: escassetat de pisos de lloguer de segona mà al mercat, negativa de la majoria de propietaris a

llogar pisos als africans (és del tot inútil parlar amb les immobiliàries)⁷, abús en l'import dels lloguers, lloguer de pisos que no aconsegueixen les normes bàsiques d'habitabilitat, lloguer de locals no aptes com a habitatge (com antics magatzems i garatges), barraquisme, massificació i amuntegament (com a conseqüència de la poca disponibilitat de pisos, no com a tret cultural específic), certa segregació espacial en unes escales de veïns determinades, etc. Tanmateix, Mataró potser sigui una de les ciutats de Catalunya on es donen més condicions per a que aquest problemàtic accés a l'habitatge no comporti, a llarg termini, situacions de marginació socio-econòmica de la majoria del col·lectiu migrant.

Primer, perquè la població immigrada es troba bastant repartida per tot el nucli urbà: no hi ha zones o barris d'immigrants subsaharians. Aquí hi ha una diferència molt clara amb els barris nascuts de la immigració procedent del sud d'Espanya (Cirera, La Llàntia) i la concentració de la majoria dels magrebins en un sol barri (Cerdanyola). Aquesta dispersió en l'espai és un element que pot afavorir la integració dels subsaharians en la societat receptora.

Segon, perquè hi ha una gran mobilitat en l'espai, i qui no troba lloc per viure a Mataró comença a buscar, com a segona opció, en les poblacions properes (sobretot Premià i Calella) o acaba marxant a altres indrets de Catalunya; de fet, molts dels immigrants que ara viuen a Sta. Coloma de Farners, Banyoles, Vic i Girona havien estat visquent anteriorment a Mataró (o a d'altres localitats del Maresme). No cal dir que aquesta mobilitat geogràfica es veu estimulada actualment per la crisi econòmica i per la davallada de l'oferta de llocs de treball que està suposant, especialment en alguns dels sectors d'ocupació tradicional dels immigrants subsaharians: agricultura, tèxtil-confecció i construcció.

Tercer, perquè en els darrers anys -sobretot des de l'aprobació de la Llei d'Estrangeria el 1985- s'ha anat formant una xarxa d'institucions públiques i d'associacions sense ànim de lucre que col·laboren estretament (encara que de forma bastant informal i no programàtica) en activitats concretes relacionades amb les condicions de vida de la comunitat migrant. Es tracta, principalment, de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, el Centre d'Acollida Municipal, l'Hospital de St. Jaume i Sta. Magdalena, Caritas, Jama Kafo, Musu Kafo, SOS Racisme-Mataró, el Col·lectiu Ronda, el Centre d'Acolliment de la Parròquia de St. Pau i del Grup del Tercer Món. El fet que a vegades les activitats d'algunes d'aquestes entitats tinguin un to clarament paternalista no ha de fer oblidar que estan cobrint una sèrie de necessitats que altrament ningú no cobriria. No tenen capacitat legal, econòmica i logística per endegar grans programes,

⁷ En un acord signat amb el departament de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, l'associació SOS Racisme de Mataró ha estat trucant -durant el període primavera 92-primavera 93- a propietaris particulars de pisos per tal de col·laborar en el reallotjament d'un grup d'africans que ocupaven Can Boada (una casa semiarruïnada del nord de la ciutat). Durant aquest any només va aconseguir-se una resposta favorable de dos propietaris.

però la seva acció fa de coixí entre migrants i autòctons i en facilita la convivència.

V.

De cara al futur, la problemàtica situació econòmica de la zona pot influir a la baixa en la demanda d'habitatge per part dels immigrants subsaharians. En efecte, dos dels sectors d'ocupació habitual dels subsaharians tenen un futur més aviat fosc: el tèxtil-confecció i l'agricultura intensiva (tant l'horta com la floricultura en hivernacle). En primer lloc, moltes empreses i tallers del sector del gènere de punt estan perdent competitivitat i tancant les seves portes (i per tant s'està produint una pèrdua important de llocs de treball) degut a l'impacte combinat de tres fenòmens estretament interrelacionats: la deslocalització, la subcontractació i la importació de productes molt barats de països del Tercer Món. La deslocalització consisteix en el trasllat de fases senceres del procés productiu a altres zones amb salaris més baixos (ja sigui dins o fora de la península) per tal d'abaratir els costos laborals, evitar pressions sindicals i aconseguir avantatges fiscals. La producció resultant -que després torna a Mataró per als acabats i per ser distribuïda- arriba al mercat a un preu que la indústria local no pot assumir. Contràriament a l'antiga fàbrica que controlava *in situ* totes les fases del procés productiu, la subcontractació és el procés a partir del qual es fracciona la producció en diferents parts que passen a ser realitzades per empreses externes super-especialitzades. Els dos fenòmens esmentats (deslocalització i subcontractació), als que cal afegir la importació de gènere barat del Sudest asiàtic, fa que bona part de la producció feta a Mataró (sobretot la més tradicional, la roba interior) no resulti rentable, ni tan sols la que es fa de forma semi-legal o submergida.

En segon lloc, l'agricultura, no ha deixat de renovar-se en els últims anys i s'ha anat especialitzant en productes que permeten múltiples collites a l'any i que en el mercat tenen un elevat preu per unitat. Des de començaments dels 70, però, els conreus del Maresme han anat perdent superfície cultivable en mans del continu creixement urbanístic (causat tant pel turisme com per la construcció de segones residències), que permet rendabilitzar millor i més ràpidament unes terres d'alt valor immobiliari. El futur dels pagesos del Maresme està, segons que admeten ells mateixos, amenaçat de liquidació a mig-llarg termini.

Per tant, en un futur no massa llunyà, bona part de la població subsahariana haurà de buscar noves ocupacions o, si vol continuar amb les mateixes, haurà de traslladar-se a d'altres zones. Una altra possibilitat seria la formació i l'especialització: que deixin les feines de peonatge i passin a ocupar càrrecs que requereixen unes majors qualificació i responsabilitat. Perque la hipotètica opció de quedar-se a Mataró sense feina (suposant que puguin acollir-se al subsidi d'atur i a d'altres prestacions) no sembla massa encertada: aplicant a Mataró una de les hipòtesis generals analitzades per Wieviorka (1992) -a saber, la correlació existent entre l'extensió del racisme i els processos de canvi socio-econòmic-, cal assenyalar que la desarticulació socio-econòmica causada per la desaparició o dràstica reducció de les fonts d'ingressos tradicionals (en aquest cas el tèxtil-

confecció i l'agricultura intensiva) no podria ser contrarrestada per la incipient articulació favorable de la societat civil abans descrita, i l'escenari per al sorgiment de conflictes interètnics estaria, així, servit.

VI.

S'ha dit moltes vegades que el nombre total d'immigrants estrangers (sobretot dels no comunitaris) a Catalunya i a Espanya és encara molt reduït⁸, si es prenen com a referència les xifres d'altres països de la CE de llarga tradició immigratòria, com Suïssa, Alemanya i França. Aquest avantatge temporal hauria de servir per a que tots aprenguessim dels errors comesos per aquests països, que durant molt temps (anys 50 i 60, especialment) no van planificar les necessitats dels immigrants perquè se suposava que aquests anaven i venien i no s'assentarien de forma definitiva al país receptor. Després, a partir dels anys 70, els diferents governs europeus van haver d'acceptar i mirar de posar remei a una situació de fet que no havien previst. Aquest antecedent històric hauria de decidir el govern espanyol a dissenyar una política activa i flexible d'immigració, alhora que hauria de donar instruments jurídics i recursos econòmics a les autoritats locals per a que puguin planificar les infraestructures i els serveis necessaris per a fomentar la integració dels immigrants (que no té perquè implicar forçosament la seva completa assimilació, és a dir, la pèrdua de la seva identitat ètnica)⁹.

Facilitar als immigrants l'accés a l'habitatge, doncs, és un element complementari d'un procés d'integració que hauria de tenir altres puntals bàsics, com ara la flexibilitat del marc legal, llocs de treball regular, respecte a les diferències culturals, i accés als serveis socials bàsics. Es a dir, un procés basat en la igualtat de drets amb els ciutadans espanyols i possibilitat real d'exercir aquests drets. Per tot això, i parafrasejant un informe recent (Colectivo Ioé, 1991: 17): qualsevol millora de les condicions de vida (dret a un habitatge digne, inclòs) dels immigrants estrangers ha de passar necessàriament per una millora general de les condicions de vida dels mateixos ciutadans espanyols en situació econòmica precària. No es pot donar una sense l'altra, si volem que el procés d'integració dels migrants no provoqui greuges comparatius per part d'aquests grups de població autòctona.

⁸ Segons un recompte relativament recent, la població total d'immigrants estrangers representa tot just un 2% de la població espanyola total. La proporció és encara més petita (0,7%) pel que fa al mercat de treball regular (Colectivo Ioé, 1991: 22).

⁹ En aquesta feina de planificació (o en la reflexió prèvia que hauria de configurar qualsevol programa d'intervenció social) els antropòlegs tenim un paper a jugar-hi. En aquest punt resulten pertinents les observacions de Teresa San Román (1985) sobre la importància de la participació dels antropòlegs en grups interdisciplinaris encarregats d'elaborar programes socials.

BIBLIOGRAFIA

- Bonfils, Claude (1992) "El escollo de la vivienda en la integración social de los inmigrantes". En: CITE (1993) *Recull anual sobre immigració 1992*. Barcelona: CITE-CONC.
- Cardelús, Jordi i Angels Pascual (1979) *Movimientos migratorios y organización social*. Barcelona: Península.
- Colectivo Ioé (1991) *Situación y problemática de los inmigrantes en España. Informe contextual 1991*. Madrid, 19 de maig.
- Diputació de Barcelona (1992) *Informe sobre el treball social amb immigrants estrangers a la província de Barcelona*. Barcelona: Servei de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona.
- Equip d'Assessorament per a la Rehabilitació d'Habitatges, EARHA (1993) *L'habitatge a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Febrés, Xavier (s.d.) *Estudi de la població. Mataró, 1 de març de 1991*. Mataró: Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Mataró.
- Marx, Karl i Friedrich Engels (1978) *La Sagrada Família. La situación de la clase obrera en Inglaterra. Otros escritos de 1845-1846*. Barcelona: Crítica. OME, vol. 6.
- San Román, Teresa (1985) "Interdisciplinarietà", *Revista de Treball Social*, 98: 84-9.
- Tirado, Isabel et al. (s.d.) *Estudi demogràfic de Mataró II*. Mataró: Ajuntament de Mataró.
- Wieviorka, Michel (1992) *El espacio del racismo*. Barcelona i Buenos Aires: Paidós.

1015

IV Col·loqui de
l'Institut Català d'Antropologia (ICA)
"Migracions estrangeres i diversitat cultural"
Barcelona, 26 al 30 d'abril de 1993

Immigrants subsaharians a Mataró: reflexions sobre l'accés a l'habitatge

Marc Dueñas (UAB)

Va ser a finals del segle XVIII quan van començar a produir-se al nord d'Europa els primers desplaçaments de població causats per l'emergència de la nova producció industrial, a saber, les migracions de treballadors assalariats (Cardelús i Pascual, 1979). Des d'aleshores, moltes ciutats del continent han viscut de forma habitual el conflicte que planteja la necessitat d'allotjar la població nouvinguda (procedent del mateix país o d'altres països) i la insuficiència del nombre d'habitatges disponibles o la inadequació dels mateixos. Les conseqüències generals que aquest procés comporta per als immigrants són prou conegudes: viure en cases o pisos que no reuneixen els requeriments mínims d'habitabilitat, haver de suportar lloguers abusius (moltes vegades sense contracte), convivència d'un elevat nombre de persones en espais molt reduïts, deficients condicions higièniques i alimentàries, absència dels serveis més elementals, etc. A nivell laboral, aquells immigrants que només poden accedir a feines de peonatge solen veure's abocats a entrar en competència directa amb els treballadors autòctons menys qualificats, per tal d'aconseguir uns recursos escassos (principalment treball i habitatge), amb totes les tensions socio-polítiques que això implica.

Les difícils condicions de vida provocades per aquesta situació aguditzen els problemes d'adaptació a l'entorn urbà, ja que en la majoria de casos es tracta de migracions camp-ciutat. Tot i que cada moviment migratori mostra trets que li són específics, tots els elements esmentats més amunt són aplicables a qualsevol assentament de població immigrada, i ja es troben clarament descrits i analitzats en *La situació de la classe obrera a Anglaterra*, publicat per Friedrich Engels a mitjan segle passat (1845). Aquesta obra ja clàssica fou pionera tant en l'estudi de les condicions de vida dels treballadors (tant migrants com autòctons) com en l'ús d'algunes tècniques de recollida de dades que avui qualificariem d'etnogràfiques. Per tant, pot dir-se que l'estudi de les migracions de treballadors assalariats té quasi un segle i mig d'existència.

Aquesta comunicació planteja algunes reflexions sobre els problemes d'accés a l'habitatge dels immigrants africans del municipi de Mataró i de la seva àrea d'influència (Cabrera de Mar, Argentona, Dosrius i St. Andreu de Llavaneres). La informació que presento es basa en un projecte d'investigació iniciat el 1991, que inclou un treball de camp ininterromput de vuit mesos a Mataró i rodalia, i que actualment estic prosseguint de forma intermitent. L'objectiu de l'estudi és conèixer en profunditat les condicions de vida i de treball dels immigrants subsaharians que

resideixen en la zona esmentada. En aquest text m'ocuparé bàsicament de situar l'accés d'aquests migrants al mercat immobiliari de Mataró en un context més ampli, que ajudi a fer més comprensibles les dificultats existents. Per tant, no incidiré en altres aspectes relacionats amb l'estudi de l'habitatge (estructura de la unitat domèstica, relacions entre els seus integrants, divisió del treball, etc.).

I.

Una descripció sumària dels principals trets de la població subsahariana de Mataró hauria d'incloure els següents: el nombre del col·lectiu és aproximadament d'unes 2.500 persones, incloent homes (la majoria), dones i nens. Gran part dels membres del col·lectiu tenen edats compreses entre els 20 i 40 anys. Els inicis de l'assentament daten de finals dels anys setanta. Per països d'origen, la representació de subsaharians més nombrosa és la de Gàmbia, però també hi ha grups més reduïts originaris del Senegal i de Mali. Resulta molt més significatiu deixar de banda les fronteres polítiques i parlar de grups culturals: a Mataró els predominants semblen ser el sarakolé i el mandinga, tot i que també poden trobar-se fulas i diolas en menor proporció i, fins i tot, alguns individus d'altres grups procedents de l'àrea cultural de Senegàmbia i de Mali occidental (com els wolof, lebu i serer, del Senegal, i els bàmbara de Mali). La religió de la majoria és l'Islam. Solen treballar habitualment de peons en l'agricultura, en la indústria tèxtil, en la construcció i en els serveis (sobretot en el petit comerç, la venda ambulant i en llocs auxiliars de l'hosteleria i la restauració).

No es tracta en absolut d'una població homogènia, sinó que la diversitat interna del col·lectiu és considerable, tant pel que fa als anys d'estància a Catalunya i a la situació legal, la cultura i l'idioma d'origen, com per la qualificació laboral i la situació familiar, o el grau d'integració social en la societat receptora i les perspectives de futur. Aquesta diversitat interna hauria d'implacar, d'una banda, invalidar la imatge pública d'uniformitat sòcio-cultural dels immigrants de l'Àfrica Occidental i, d'altra banda, tenir clar que en el moment de la intervenció social, si arribés el cas, els diferents subgrups esmentats tenen plantejades necessitats específiques que requereixen solucions també específiques (al marge de l'actuació sobre les necessitats bàsiques compartides per tots els subgrups, com la reforma dels aspectes més restrictius de la normativa d'estrangeria).

II.

Tot moviment migratori comporta un impacte urbanístic en la societat receptora; aquest impacte tindrà major importància com més grans siguin les dimensions del contingent migrant (o com més durada en el temps tingui el flux d'arribada de migrants)¹. Per il·lustrar aquesta afirmació, només

¹ L'arribada de nous habitants a escala massiva i en un període curt de temps a una localitat determinada suposa la construcció de nous habitatges, l'obertura de nous carrers, l'extensió de noves infraestructures (clavegueram, enllumenat públic, transports, etc.) i nous equiptaments de tota

cal fixar-se en el desmesurat creixement urbà de les principals ciutats catalanes a resultes de l'arribada d'immigrants del sud d'Espanya durant els anys 50 i 60. En el cas de Mataró, aquests moviments migratoris (formats primer per murcians i més endavant per andalusos i extremenys)² van donar lloc al creixement demogràfic explosiu del període 1956-1979, que quasi va quadruplicar el volum total de la població i que va provocar el naixement de les anomenades "barriades" de la ciutat (Rocafonda, Cirera, La Llàntia i Cerdanyola, etc.)³. Aquest moviment migratori intern va comptar amb dos factors que van afavorir de forma decisiva la integració, tant socio-cultural com econòmica, dels seus integrants: (a) es tractava de ciutadans espanyols, és a dir, no hi havia problemes legals a l'hora d'assentar-se a Mataró, i (b) la disponibilitat de feina: la conjuntura econòmica expansiva del moment va aigualir considerablement la competència laboral entre immigrants i autòctons. De tota manera, cal recordar que en els seus primers moments, les condicions de vida (sobretot d'habitatge) dels immigrants espanyols del sud van ser molt dures, perfectament comparables a les de molts immigrants subsaharians d'avui. A més, actualment quasi ningú sembla recordar que, a nivell cultural, l'impacte d'aquella immigració interna sobre la població autòctona va ser més que considerable (malgrat la relativa proximitat cultural entre autòctons i nousvinguts). A vegades, llegint certs autors o certa premsa, sembla com si els africans estiguin arribant a un país totalment homogeni cultural i idiomàticament, quan només fa 30 anys a Catalunya molta gent també parlava d'"invasió" i tenia por de perdre la seva identitat cultural.

III.

El mercat immobiliari (tant el públic com el privat) sol anar per darrera de les necessitats d'habitatge de la població en general. No es tracta que sigui un mercat especialment ineficient, al contrari: es tracta de la mateixa lògica del mercat, ja que el fet que la demanda estigui per sobre

mena (sanitaris, educatius, assistencials, culturals). Quan el contingent migrant és reduït i arriba en un goteig continu, com és el cas dels subsaharians a Mataró, la realitat és una altra: s'adapten mínimament pisos del casc antic o de les rodalies de la ciutat que havien estat previament abandonats pels seus antics ocupants (autòctons) per instal·lar-se en pisos millors. Aquí resultaria rellevant recordar la hipòtesi segons la qual l'ordenació de l'espai urbanístic reflexa l'estructura de classes socials vigent (cf. Cardelús i Pascual, 1979).

² La població total de Mataró, segons el cens de 1991, és de 101.510 habitants. Un 38% de la població actual ha nascut a l'Estat espanyol, sense comptar els nadius de la resta de Catalunya (11%). Per comunitats, i sobre el total d'habitants, la més nombrosa és l'andalusa (18.5%), seguida de lluny per l'extremenya (8%) i la murciana (3%) (Febrés, s.d.).

³ La causa immediata d'aquests vint-i-cinc anys de creixement constant és, com ja s'ha dit, el fort augment de població immigrada. De tota manera, el conseqüent increment de joves (entre 20 i 30 anys) va causar, més endavant, un creixement important de la taxa de natalitat. "Ambdós factors són el fonament del rejuveniment de la població de Mataró, però sobretot aquest darrer per haver generat els grups d'edat més nombrosos (els compresos entre els 15 i 25 anys) a la piràmide [de població] actual" (Tirado et al., s.d.).

de l'oferta permet mantenir alts els preus dels habitatges, optimitzar la inversió realitzada i maximitzar els beneficis. I si en algun moment es capgira la situació, i arriba a haver-hi més pisos dels que en aquell moment es vol contractar, se sol retirar els pisos "sobrants" fora del mercat en espera de temps millors: aquesta maniobra permet restablir el desequilibri "normal" favorable a les companyies immobiliàries.

Aquest esquema general afecta a tots els individus de baix poder adquisitiu que busquen pis, siguin autòctons o migrants, però aquests últims troben més obstacles, com es veurà més endavant. A aquesta situació cal afegir la tradicional insuficiència d'habitatge social disponible (pisos de Protecció Oficial), en l'accés al qual tenen prioritat els ciutadans espanyols. Actualment la cosa sembla més greu, ja que la construcció d'aquesta mena d'habitatge ha sofert, sobretot des de 1986, una forta caiguda, alhora que els pisos de lloguer de segona mà que no són de Protecció Oficial (el tipus d'habitatge que busquen preferentment els immigrants) ha experimentat en els darrers anys un espectacular increment dels preus (especialment en el període 1987-1990)⁴.

Suposant, doncs, que a Mataró hi hagi pisos disponibles, arriba aleshores un segon obstacle: la negativa habitual dels propietaris particulars a llogar pisos als immigrants subsaharians. Aquesta forma de racisme (entès de forma genèrica com a discriminació racial) és alhora poc aparent i molt persistent, i constitueix un important factor socio-cultural de distorsió del mercat immobiliari⁵. Les raons que els propietaris addueixen solen ser que els subsaharians deteriorenen els habitatges pel fet de viure-hi massa gent (cosa que no passaria si hi hagués més habitatges disponibles)⁶, i que la seva presència provoca el rebuig i les queixes dels veïns, cosa no sempre certa. És interessant remarcar que, contra el que pensa molta gent, els propietaris de pisos que tenen

⁴ Per acabar d'adobar les coses, l'Estat espanyol (i Catalunya no escapa a aquesta tendència) és un dels països de la CE que compta amb un percentatge més baix d'habitatges de lloguer sobre el total d'habitatges principals. A Catalunya suposa un 29% del total i a l'Estat espanyol un 18,2%, mentre que a Alemanya (ex-RFA) el percentatge d'habitatges principals de lloguer és d'un 60,9%, un 56% als Països Baixos i un 43,2% a Dinamarca.

⁵ Aquesta actitud racista representa un element d'origen no econòmic (però amb clares repercussions a nivell econòmic) que il·lustra, una vegada més, la irrealitat del vell dogma liberal del "mercat lliure": una cosa que funciona sola, automàticament (tota intervenció queda, doncs, exclosa), en base a dues forces -l'oferta i la demanda- que es regulen mutuament en funció de criteris estrictament econòmics.

⁶ És evident que als immigrants els interessa viure en grup, almenys pel que fa als individus joves i solters (o casats però amb la dona a l'Àfrica), per tal de compartir despeses i poder així estalviar més ràpidament, que és el seu objectiu principal. Però la gran majoria dels entrevistats mostren el seu malestar per l'amuntegament en què es veuen obligats a viure: preferirien que cada individu pogués tenir la seva pròpia habitació, enlloc d'haver de conviure dos o tres persones en cada habitació.

llogaters subsaharians no s'han queixat mai de problemes en el pagament dels lloguers, i és lògic que així sigui doncs per al migrant l'habitatge té una importància estratègica, i és capaç de renunciar a altres necessitats (p.e., eliminar un àpat diari) per tal de mantenir una base estable en una localitat en què disposi de feina. Aquesta preeminència de l'habitatge per sobre d'altres inversions, transferències o despeses fetes pels migrants els pot portar a situacions en què experimenten els límits del sistema. Posaré dos exemples per a il·lustrar aquesta afirmació: (a) un propietari, per tal de treure's de sobre un africà que volia llogar-li un pis, va demanar-li sis mesos de dipòsit per avançat. Davant de la seva sorpresa, el negre va dir que li semblava abusiu però que s'hi avenia. El propietari va haver d'empescar-se altres excuses per justificar la seva negativa. (b) El Departament de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró s'ocupa d'atendre a diferents nivells als sectors més desfavorits de la població autòctona. Des de fa uns anys està intentant ocupar-se dels problemes més greus dels immigrants estrangers radicats a la ciutat, tot i que aquesta intervenció es fa de forma no planificada, buscant solucions als problemes a mesura que aquests van apareixent. Doncs bé, aquest departament ha hagut de reservar els pocs pisos de Protecció Oficial que existeixen a la ciutat per a la població autòctona més necessitada (que en molts casos no pot pagar els mòdics lloguers estipulats), i deixar de banda les peticions dels immigrants (legals) que no troben pis però que podrien pagar-lo.

Es important assenyalar, doncs, que la manca de mitjans econòmics no sol ser important en els problemes d'accés dels subsaharians de Mataró a l'habitatge. Una institució social que vetlla per la validesa d'aquesta afirmació són les xarxes de parentiu (que en determinades ocasions poden tenir un abast interètnic). Quan algun dels individus que la formen compta amb pocs mitjans materials (perque acaba d'arribar des del país d'origen, perquè s'ha quedat a l'atur, perquè està de baixa sense sou, etc.), rep la seva ajuda a tots nivells.

Finalment, si el propietari accedeix a llogar l'habitatge, hi ha un tercer obstacle a superar: la precària situació legal i laboral del migrant, que dificulta sovint l'establiment de contractes. Per aquest motiu, nombrosos immigrants -sobretot il·legals- han anat a viure en pisos que queden fora del mercat immobiliari perquè no aconsegueixen les condicions mínimes d'habitabilitat que exigeix la llei. En aquest sentit, cal recordar que el fenomen del barraquisme, l'ocupació de cases abandonades o altres formes d'infrahabitatge és més degut a la manca de papers o a la manca de contacte amb una xarxa de parentiu, que a la manca de recursos econòmics per pagar dipòsits i lloguers.

IV.

Es cert que a Mataró pot trobar-se el repertori habitual de problemes, esmentats més amunt: escassetat de pisos de lloguer de segona mà al mercat, negativa de la majoria de propietaris a

llogar pisos als africans (és del tot inútil parlar amb les immobiliàries)⁷, abús en l'import dels lloguers, lloguer de pisos que no compleixen les normes bàsiques d'habitabilitat, lloguer de locals no aptes com a habitatge (com antics magatzems i garatges), barraquisme, massificació i amuntegament (com a conseqüència de la poca disponibilitat de pisos, no com a tret cultural específic), certa segregació espacial en unes escales de veïns determinades, etc. Tanmateix, Mataró potser sigui una de les ciutats de Catalunya on es donen més condicions per a que aquest problemàtic accés a l'habitatge no comporti, a llarg termini, situacions de marginació socio-econòmica de la majoria del col·lectiu migrant.

Primer, perquè la població immigrada es troba bastant repartida per tot el nucli urbà: no hi ha zones o barris d'immigrants subsaharians. Aquí hi ha una diferència molt clara amb els barris nascuts de la immigració procedent del sud d'Espanya (Cirera, La Llàntia) i la concentració de la majoria dels magrebins en un sol barri (Cerdanyola). Aquesta dispersió en l'espai és un element que pot afavorir la integració dels subsaharians en la societat receptora.

Segon, perquè hi ha una gran mobilitat en l'espai, i qui no troba lloc per viure a Mataró comença a buscar, com a segona opció, en les poblacions properes (sobretot Premià i Calella) o acaba marxant a altres indrets de Catalunya; de fet, molts dels immigrants que ara viuen a Sta. Coloma de Farners, Banyoles, Vic i Girona havien estat visquent anteriorment a Mataró (o a d'altres localitats del Maresme). No cal dir que aquesta mobilitat geogràfica es veu estimulada actualment per la crisi econòmica i per la davallada de l'oferta de llocs de treball que està suposant, especialment en alguns dels sectors d'ocupació tradicional dels immigrants subsaharians: agricultura, tèxtil-confecció i construcció.

Tercer, perquè en els darrers anys -sobretot des de l'aprobació de la Llei d'Estrangeria el 1985- s'ha anat formant una xarxa d'institucions públiques i d'associacions sense ànim de lucre que col·laboren estretament (encara que de forma bastant informal i no programàtica) en activitats concretes relacionades amb les condicions de vida de la comunitat migrant. Es tracta, principalment, de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, el Centre d'Acollida Municipal, l'Hospital de St. Jaume i Sta. Magdalena, Caritas, Jama Kafo, Musu Kafo, SOS Racisme-Mataró, el Col·lectiu Ronda, el Centre d'Acolliment de la Parròquia de St. Pau i del Grup del Tercer Món. El fet que a vegades les activitats d'algunes d'aquestes entitats tinguin un to clarament paternalista no ha de fer oblidar que estan cobrint una sèrie de necessitats que altrament ningú no cobriria. No tenen capacitat legal, econòmica i logística per endegar grans programes,

⁷ En un acord signat amb el departament de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, l'associació SOS Racisme de Mataró ha estat trucant -durant el període primavera 92-primavera 93- a propietaris particulars de pisos per tal de col·laborar en el real·lotjament d'un grup d'africans que ocupaven Can Boada (una casa semiarruïnada del nord de la ciutat). Durant aquest any només va aconseguir-se una resposta favorable de dos propietaris.

però la seva acció fa de coixí entre migrants i autòctons i en facilita la convivència.

V.

De cara al futur, la problemàtica situació econòmica de la zona pot influir a la baixa en la demanda d'habitatge per part dels immigrants subsaharians. En efecte, dos dels sectors d'ocupació habitual dels subsaharians tenen un futur més aviat fosc: el tèxtil-confecció i l'agricultura intensiva (tant l'horta com la floricultura en hivernacle). En primer lloc, moltes empreses i tallers del sector del gènere de punt estan perdent competitivitat i tancant les seves portes (i per tant s'està produint una pèrdua important de llocs de treball) degut a l'impacte combinat de tres fenòmens estretament interrelacionats: la deslocalització, la subcontractació i la importació de productes molt barats de països del Tercer Món. La deslocalització consisteix en el trasllat de fases senceres del procés productiu a altres zones amb salaris més baixos (ja sigui dins o fora de la península) per tal d'abaratir els costos laborals, evitar pressions sindicals i aconseguir avantatges fiscals. La producció resultant -que després torna a Mataró per als acabats i per ser distribuïda- arriba al mercat a un preu que la indústria local no pot assumir. Contràriament a l'antiga fàbrica que controlava *in situ* totes les fases del procés productiu, la subcontractació és el procés a partir del qual es fracciona la producció en diferents parts que passen a ser realitzades per empreses externes super-especialitzades. Els dos fenòmens esmentats (deslocalització i subcontractació), als que cal afegir la importació de gènere barat del Sudest asiàtic, fa que bona part de la producció feta a Mataró (sobretot la més tradicional, la roba interior) no resulti rentable, ni tan sols la que es fa de forma semi-legal o submergida.

En segon lloc, l'agricultura, no ha deixat de renovar-se en els últims anys i s'ha anat especialitzant en productes que permeten múltiples collites a l'any i que en el mercat tenen un elevat preu per unitat. Des de començaments dels 70, però, els conreus del Maresme han anat perdent superfície cultivable en mans del continu creixement urbanístic (causat tant pel turisme com per la construcció de segones residències), que permet rendabilitzar millor i més ràpidament unes terres d'alt valor immobiliari. El futur dels pagesos del Maresme està, segons que admeten ells mateixos, amenaçat de liquidació a mig-llarg termini.

Per tant, en un futur no massa llunyà, bona part de la població subsahariana haurà de buscar noves ocupacions o, si vol continuar amb les mateixes, haurà de traslladar-se a d'altres zones. Una altra possibilitat seria la formació i l'especialització: que deixin les feines de peonatge i passin a ocupar càrrecs que requereixen unes majors qualificació i responsabilitat. Perque la hipotètica opció de quedar-se a Mataró sense feina (suposant que puguin acollir-se al subsidi d'atur i a d'altres prestacions) no sembla massa encertada: aplicant a Mataró una de les hipòtesis generals analitzades per Wieviorka (1992) -a saber, la correlació existent entre l'extensió del racisme i els processos de canvi socio-econòmic-, cal assenyalar que la desarticulació socio-econòmica causada per la desaparició o dràstica reducció de les fonts d'ingressos tradicionals (en aquest cas el tèxtil-

confecció i l'agricultura intensiva) no podria ser contrarrestada per la incipient articulació favorable de la societat civil abans descrita, i l'escenari per al sorgiment de conflictes interètnics estaria, així, servit.

VI.

S'ha dit moltes vegades que el nombre total d'immigrants estrangers (sobretot dels no comunitaris) a Catalunya i a Espanya és encara molt reduït⁸, si es prenen com a referència les xifres d'altres països de la CE de llarga tradició immigratòria, com Suïssa, Alemanya i França. Aquest avantatge temporal hauria de servir per a que tots aprenguessim dels errors comesos per aquests països, que durant molt temps (anys 50 i 60, especialment) no van planificar les necessitats dels immigrants perquè se suposava que aquests anaven i venien i no s'assentarien de forma definitiva al país receptor. Després, a partir dels anys 70, els diferents governs europeus van haver d'acceptar i mirar de posar remei a una situació de fet que no havien previst. Aquest antecedent històric hauria de decidir el govern espanyol a dissenyar una política activa i flexible d'immigració, alhora que hauria de donar instruments jurídics i recursos econòmics a les autoritats locals per a que puguin planificar les infraestructures i els serveis necessaris per a fomentar la integració dels immigrants (que no té perquè implicar forçosament la seva completa assimilació, és a dir, la pèrdua de la seva identitat ètnica)⁹.

Facilitar als immigrants l'accés a l'habitatge, doncs, és un element complementari d'un procés d'integració que hauria de tenir altres puntals bàsics, com ara la flexibilitat del marc legal, llocs de treball regular, respecte a les diferències culturals, i accés als serveis socials bàsics. Es a dir, un procés basat en la igualtat de drets amb els ciutadans espanyols i possibilitat real d'exercir aquests drets. Per tot això, i parafrasejant un informe recent (Colectivo Ioé, 1991: 17): qualsevol millora de les condicions de vida (dret a un habitatge digne, inclòs) dels immigrants estrangers ha de passar necessàriament per una millora general de les condicions de vida dels mateixos ciutadans espanyols en situació econòmica precària. No es pot donar una sense l'altra, si volem que el procés d'integració dels migrants no provoqui greuges comparatius per part d'aquests grups de població autòctona.

⁸ Segons un recompte relativament recent, la població total d'immigrants estrangers representa tot just un 2% de la població espanyola total. La proporció és encara més petita (0,7%) pel que fa al mercat de treball regular (Colectivo Ioé, 1991: 22).

⁹ En aquesta feina de planificació (o en la reflexió prèvia que hauria de configurar qualsevol programa d'intervenció social) els antropòlegs tenim un paper a jugar-hi. En aquest punt resulten pertinents les observacions de Teresa San Román (1985) sobre la importància de la participació dels antropòlegs en grups interdisciplinaris encarregats d'elaborar programes socials.

BIBLIOGRAFIA

- Bonfils, Claude (1992) "El escollo de la vivienda en la integración social de los inmigrantes". En: CITE (1993) *Recull anual sobre immigració 1992*. Barcelona: CITE-CONC.
- Cardelús, Jordi i Angels Pascual (1979) *Movimientos migratorios y organización social*. Barcelona: Península.
- Colectivo Ioé (1991) *Situación y problemática de los inmigrantes en España. Informe contextual 1991*. Madrid, 19 de maig.
- Diputació de Barcelona (1992) *Informe sobre el treball social amb immigrants estrangers a la província de Barcelona*. Barcelona: Servei de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona.
- Equip d'Assessorament per a la Rehabilitació d'Habitatges, EARHA (1993) *L'habitatge a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Febrés, Xavier (s.d.) *Estudi de la població. Mataró, 1 de març de 1991*. Mataró: Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Mataró.
- Marx, Karl i Friedrich Engels (1978) *La Sagrada Família. La situación de la clase obrera en Inglaterra. Otros escritos de 1845-1846*. Barcelona: Crítica. OME, vol. 6.
- San Román, Teresa (1985) "Interdisciplinarietà", *Revista de Treball Social*, 98: 84-9.
- Tirado, Isabel et al. (s.d.) *Estudi demogràfic de Mataró II*. Mataró: Ajuntament de Mataró.
- Wieviorka, Michel (1992) *El espacio del racismo*. Barcelona i Buenos Aires: Paidós.

I N D E X

1. Objectius i resultats	3
2. Aspectes treballats	7
3. Qüestions a incorporar	11

Aquestes pàgines pretenen ser un repàs succint i ràpid de la feina realitzada fins el moment (13 de febrer de 1992). Hom entèn que aquest breu informe ha de servir de punt de partida de la reunió del dia 24 de febrer, on podran aportar-se més dades i més detalls de la marxa actual de la recerca.

1. Objectius i resultats

En aquest capítol inicial es tracten fonamentalment dos punts: el primer és discutir la relació entre allò que s'havia previst que es faria (objectius) i allò que finalment s'ha fet (realitzacions concretes). El segon punt consisteix en explicar el "décalage" existent entre ambdós termes.

El present projecte d'investigació, en la seva versió presentada l'abril passat, contenia un calendari en el que s'explicitaven les seves tres fases inicials (familiarització, treball de camp i contrastació d'hipòtesis) i quan serien dutes a terme. L'esmentat projecte no contenia, en canvi, cap periodització de les diferents etapes del treball de camp ni una previsió de les dades que podrien aconseguir-se en cada una d'elles.

No obstant, el proppassat juliol vaig elaborar el disseny de la recerca (comentat amb el professor Joan Estruch el 8 d'octubre), i un calendari del treball de camp, que vaig anar perfilant a mesura que vaig començar a treballar sobre el terreny (mitjan setembre).

A grans trets, el disseny de la recerca pretenia estudiar primer el món del treball (d'entrada en les explotacions agrícoles i més endavant en els tallers de confecció) i després les condicions de vida, doncs la dificultat d'accedir a les unitats domèstiques acostuma a ser major. De la mateixa manera, es pretenia començar per mantenir entrevistes amb africans legals per tal de seguir posteriorment, quan les condicions ho permetessin, amb africans il·legals.

La idea era aconseguir accés als membres de la comunitat subsahariana a partir dels diferents contactes que tenia amb institucions i entitats que s'hi relacionaven de forma habitual. Hom esperava que després de tres mesos, com a màxim, aquesta estratègia començaria a donar els seus fruits i que, després de les primeres entrevistes informals, la tècnica de la bola de neu em permetria anar ampliant el cercle d'entrevistats.

Fins i tot vaig preveure que si, passats aquests tres mesos, les coses no rutllaven, sempre seria a temps de començar l'estudi en altres llocs de menor dificultat que Mataró, com ara Premià de Mar i Calella.

Bé. Fins aquí els objectius o, millor encara, les intencions. En la realitat les coses han anat de manera força diferent. Abans que res, la via de les explotacions agrícoles ha demostrat no ser del tot adequada, doncs les entrevistes fetes als tres primers treballadors no van tenir continuïtat: tot i portar referències, quan arribava el moment que em parlessin de companys seus en una situació similar (mai ho vaig preguntar el primer dia!), no hi havia manera d'obtenir cap nom. Aquestes primeres entrevistes però van permetre'm d'anar acumulant les primeres dades.

Després d'aquest primer estancament (som a la primera setmana de novembre), vaig entrar en relació, a través d'uns amics comuns, amb en Joe Badiane, un dels 6 membres de la direcció de "Jama Kafo", l'associació d'africans de Mataró. Amb el temps, a mesura que la confiança va ser mútua, en Badiane (senegalès de l'ètnia diola) va posar-me en contacte amb altres dirigents de "Jama Kafo" que, ara fa tot just un mes, vaig començar a entrevistar. Així va ser com vaig aconseguir dades i noms alhora.

Tot sembla indicar que a partir d'aquestes entrevistes es podrà anar seguint el fil que condueix a la resta d'individus de la comunitat subsahariana, i d'aquesta manera es podran evitar més interrupcions en el fluxe d'informació a partir de fonts primàries.

De tota manera, hom podria preguntar-se: si et vas posar un límit de tres mesos per aconseguir accés a la comunitat subsahariana, com és que a començaments de gener, quan vas obtenir els primers resultats, encara eres a Mataró? No sabia contestar aquesta pregunta amb precisió, però crec que el doble fet d'haver-me instal·lat finalment a Mataró i, quasi al mateix temps (començaments de novembre), haver conegut en Joe Badiane, va fer-me sentir que estava en el camí correcte, per dir-ho així.

En poques paraules, que poder disposar d'un informant africà que m'ajudés a entrar en contacte amb altres africans, va ser una tasca més difícil i costosa del que havia previst (i això que ja suposava que no seria fàcil!). Per què vaig tardar tant en aconseguir-ho? O, més ben plantejat, quins han estat els principals obstacles?

Tres dels obstacles ja els havia previst en la prèvia que acompanyava al projecte presentat el passat abril: a) el fet que Mataró (com a lloc de residència d'africans) estigués molt "cremat", degut a les indiscriminades incursions dels diferents mitjans de comunicació; b) la tensió creixent que estaven creant les clares restriccions per poder accedir al procés de regularització endegat pel govern espanyol (tensió que arribà als seus límits més alts a començaments de desembre, just abans del tancament del procés); i c) el recel i les sospites que crea tot aquell que mostra interès per saber coses sobre persones (immigrants il·legals) i activitats (l'economia submergida) al marge de la llei.

A més, un cop a Mataró, vaig adonar-me d'una mancança bàsica però que fins aleshores no m'havia resultat evident: no podria fer observació participant, almenys en el sentit que aquest terme té habitualment per als antropòlegs. Es a dir, que la població subsahariana de Mataró està molt distribuïda per tota la vila i, per tant, no hi ha cap "barri negre" ni cap lloc on hom pugui anar i dedicar-se a observar i a prendre notes sobre la mena de vida que porten els africans.

Pot dir-se que, en termes generals, els subsaharians de Mataró fan molt poca vida de carrer. L'única observació participant possible, doncs, ha de limitar-se a ocasions esporàdiques (tals com reunions, manifestacions polítiques o celebracions diverses). Aquesta limitació, no cal dir-ho, complica encara més les coses.

2. Aspectes treballats

Paral·lelament a les entrevistes fetes als immigrants (12 en total), s'han realitzat entrevistes a individus autòctons de Mataró que treballen regularment amb africans, com és el cas de Pep Manté i Josep M. Gasch (del Col·lectiu Ronda), Francesc Colom (cap tècnic d'una explotació de planta ornamental), Marta Daví (del Centre d'Acollida Municipal), Isabel Tirado (de SOS Racisme de Mataró), Mn. Ignasi Marquès (organitzador del Centre d'Acolliment d'Africans, de la Parròquia de St. Pere i St. Pau), Josep Riera (secretari general de la Unió de Pagesos del Maresme) i Paco Miranda (director d'una de les dues oficines de l'INEM de Mataró).

A més, estan programades entrevistes amb representants de Caritas de Mataró, de la regidoria de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró, amb els rectors d'altres parròquies mataronines que també han organitzat serveis pels africans (als barris de Cirera i La Llàntia), amb propietaris de tallers de confecció i d'explotacions agrícoles que donen feina a subsaharians, amb representants sindicals i d'institucions sanitàries i educatives.

Molt breument, es comenten a continuació els principals temes abordats en les entrevistes realitzades, tant amb membres del col·lectiu subsaharià com amb membres de la població autòctona:

a.- El procés de regularització de la situació dels immigrants il·legals (del 10 de juny al 10 de desembre de 1992) ha mostrat les xifres següents:

Persones ateses.....	447
Sol·licituds acceptades.....	341
Marroquins.....	143
Gambians.....	118
Senegalesos.....	49
Mali.....	28

Aquestes xifres són les aportades per l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant, dependent de l'Ajuntament de Mataró. Naturalment, altres immigrants han pogut regularitzar-se a través de gestors i de despatxos d'advocats. Les persones ateses són aquelles que només volien informació. Algunes d'elles procedien d'altres localitats del Maresme, algunes fins i tot ja eren legals. Els 341 expedients acceptats (i tramesos a la Delegació de Treball de Calella) són més o menys els mateixos que s'espera que Madrid accepti, donada la rigidesa dels requisits. Els individus procedents de diferents països (167 si sumem Senegal i Gàmbia) són "persones ateses" i no "sol·licituds acceptades"; aquells que provenen de països amb menys de 20 representants, no han estat considerats.

b.- En relació amb el punt anterior, cal esmentar que durant el període en què ha durat la regularització s'ha portat a terme a Mataró una important experiència d'actuació conjunta entre diferents organitzacions locals, per tal de simplificar la tramitació de les sol·licituds: hi han participat el Col·lectiu Ronda, la Unió de Pagesos (i el seu servei de gestoria), l'Ajuntament de Mataró (a través de l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant, oberta de manera provisional en el Centre d'Acollida Municipal) i "Jama Kafo". Segons les diferents parts, els resultats han estat satisfactoris. A partir d'ara, l'oficina municipal restarà oberta amb una caràcter informatiu més general, no només dedicat a l'assessorament sobre la regularització.

c.- L'economia submergida, està molt desenvolupada per tot el Maresme i, principalment, a Mataró, sobretot per l'estacionalitat d'una part important de l'estructura productiva: agricultura, construcció, turisme i fins i tot el gènere de punt. En el projecte de recerca s'havia posat l'accent sobre dos d'aquests sectors: l'agrícola i el tèxtil. En el primer, tot i que es mantenen certs abusos, sembla que la regla general és fer les coses dins la legalitat vigent, més que res perquè ha acabat sent evident que avui en dia els treballadors subsaharians resulten insubstituïbles. D'altra banda, pel que fa als tallers de gènere

de punt, la reduïda dimensió de les empreses i el tradicional recurs al treball familiar feien molt temptador per a moltes empreses passar a l'economia oculta, sobretot en el cas de subcontractistes de la confecció que podien fer les seves activitats sense gaire projecció exterior. Un cas paradigmàtic d'aquesta manera de fer és el dels tallers de confecció dels barris de Cirera i La Llàntia, a la part alta de Mataró, en que alguns ex-immigrants del sud d'Espanya es dediquen actualment a explotar els nous immigrants procedents de l'Àfrica Occidental. Els primers han llogat les plantes baixes o els garatjos de les seves casetes als africans, i aquests viuen i treballen en el mateix espai: els serveix d'habitatge i de taller de confecció alhora. Mentre els subsaharians han d'acceptar una feina de la qual en depèn el sostre, i viceversa (i poden, per tant, perdre totes dues coses quan ja no siguin necessaris), els ex-immigrants han esdevingut empresaris autònoms del ram de la confecció - donats d'alta o no- i s'ocupen del transport i de la part comercial del seu negoci.

d.- L'accés als serveis sanitaris. Es important ressenyar la temptativa que ha portat a l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena de Mataró a crear un dispensari per a minories ètniques (de fet, per als africans de la ciutat i rodalies), en el qual tant l'atenció mèdica (visites) com el tractament (medecines) són de franc. Tant el plantejament que han fet els responsables d'aquesta unitat de l'Hospital, com els resultats que està obtenint, converteixen aquest servei en un experiment únic a l'Estat espanyol. Aquest dispensari, nascut en embrió el 1977, i coordinat actualment pels doctors Balançó i Fernández Roura (ajudats per algunes ATS i treballadors socials), s'ocupa bàsicament de malalties d'origen tropical i importades. Des de 1989, l'Institut Català de la Salut de la Generalitat de Catalunya aporta una subvenció que cobreix el 60% de les despeses realitzades. Tot i que els aspectes sanitaris no són el principal centre d'interès d'aquest projecte d'investigació, hom pensa utilitzar l'arxiu que l'Hospital manté amb les fitxes i els historials clínics dels pacients africans, ja que les dades que

conté poden donar una visió ajustada d'algunes de les variables incloses en l'index "condicions de vida".

e.- **Quantificació del nombre de subsaharians residents a Mataró.**
El nombre aproximat d'africans presents al Maresme era d'uns 2.500 l'any 1986 (segons fonts de Caritas). No deixa de resultar curiós el fet que els autòctons tendeixen a donar xifres superiors que els immigrants. Els primers assenyalen que la xifra actual no baixaria dels 4.000, dels quals la meitat viurien a Mataró i la resta quedarien repartits per la comarca (Premià de Mar seria el segon municipi en l'acollida de treballadors de l'Àfrica Negra). Diferents membres de "Jama Kafo", en canvi, estimen que el nombre de subsaharians que viuen al municipi de Mataró no sobrepassaria els 1.000 individus. Per tal d'aconseguir una xifra mínimament solvent, hom està contrastant les dades que ofereixen diferents fonts, com són les del Padró d'Habitants elaborat per l'Ajuntament de Mataró en el decurs de 1991, el nombre de socis de "Jama Kafo", les de les sol·licituds de regularització rebudes a l'Oficina d'Atenció a l'Immigrant i les fitxes de l'arxiu de l'Hospital ja esmentades.

Finalment, m'agradaria acabar aquest apartat indicant l'existència de vies indirectes d'enriquir la present tasca de recerca. M'estic referint, per exemple, al fet de viure de rellogat a Mataró amb una família que està molt ben relacionada i que m'està ajudant a fer coneixences força útils. O les assignatures d'Antropologia Aplicada i d'Economia Submergida que estic fent en el curs de doctorat d'enguany. O el curs del CIDOB que vaig fer novembre passat sobre Migracions i Dret d'Estrangeria. O les lectures que vaig fent sobre temes relacionats amb el projecte. Totes elles són vies que aporten coneixements teòrics o relacions humanes que, quasi sense adonar-te'n, influeixen en el curs de la recerca.

- Jordi Gual -

3. Qüestions a incorporar

Els 5 mesos passats (la meitat de la durada de la beca) m'han fet prendre consciència de la importància de certs temes que, en el moment de redactar el projecte, no havia copsat.

a.- **La qüestió de la il·legalitat.** Tot i que encara cal esperar que el Ministeri de l'Interior doni resposta a les sol·licituds de regularització rebudes, diverses fonts consultades es mostren pessimistes i creuen que la il·legalitat d'una gran part dels subsaharians de Mataró es mantindrà. A partir d'aquí, doncs, hom preveu posar més èmfasi en la condició de marginalitat a que es veuen abocats els immigrants sense papers.

b.- **La qüestió ètnica.** No n'hi ha prou amb saber que la majoria de subsaharians provenen de Gàmbia i, en segon lloc, del Senegal. Donada la general arbitrarietat cultural de les fronteres africanes, es fa necessari conèixer el grup cultural o ètnic al qual pertanyen els immigrants subsaharians si hom vol entendre realment certes diferències de conducta (tot i que els africans entrevistats no semblen atorgar una especial significació a aquesta qüestió. Els africans de Mataró pertanyen principalment a les ètnies Soninké i Mandinga. Hi ha grups de tamany intermedi, com el Diola i el Fula, i molt pocs representants d'altres grups (els Wolof, els Bàmbara, els Fang, els Lebu i els Serer).

c.- **La qüestió del racisme.** Tot i que aquest és un tema malauradament recurrent, m'he adonat que no havia estat plantejat en el projecte de forma explícita i, menys encara, articulant-lo a aspectes concrets de la vida quotidiana. Per exemple, el fet que hi hagi propietaris que es neguin a llogar els seus pisos als africans. O aquells que els lloguen casetes d'eines, magatzems o pisos no habitables amb la sola finalitat de fer diners.

d.- **La qüestió de la mobilitat.** La mobilitat de la majoria del col·lectiu subsaharià és molt elevada. Cal tenir present que es tracta de treballadors joves, no qualificats, solters, i en

situació il·legal, la qual cosa vol dir que es veuen obligats a treballar en feines de temporada, i que quan s'acaba la feina en un lloc han de marxar a un altre. Aquesta mobilitat per causes laborals arriba al seu punt àlgid durant l'estiu, que és quan es fa la collita d'un important nombre de conreus. Normalment, l'àmbit de desplaçament és Catalunya, però pot arribar a abarcar el País Valencià i el sud de França. A més, es dona el cas de treballadors amb els papers en regla, que viuen tot l'any a Mataró i que tenen feines fixes, que després de sortir de la seva feina habitual practiquen la venda ambulants dins d'un radi d'acció limitat.

En definitiva, un cop passat l'equador de la durada de la beca, pot dir-se que s'ha tardat bastant temps per encarrilar la investigació vers els objectius previstos, però que finalment s'ha aconseguit. Encara és aviat per avançar dades globals sobre condicions de vida i de treball, però hom confia poder-ho fer en el pròxim informe del mes de juny de 1992.

M E M O R I A

Titol del projecte de tesi doctoral:

TREBALLADORS AFRICANS A CATALUNYA.

Estudi etnogràfic de les condicions de vida i de treball dels
immigrants subsaharians de Mataró.

Marc Dueñas i Sucrana
Barcelona, juliol 1992

I N D E X

1. Introducció.....	1
2. Resum de l'estudi i situació actual de la recerca.....	5
3. La immigració subsahariana a Catalunya.....	7
4. El municipi de Mataró.....	8
4.1. Dades generals.....	8
4.2 L'economia submergida.....	9
4.3 L'assentament africà i la qüestió ètnica.....	13
4.4 L'accés als serveis sanitaris.....	17
4.5 Habitatge.....	21
5. Esmenes al projecte de tesi.....	23

1. Introducció

Aquesta memòria és un resum de la recerca portada a terme durant el curs 1991-92 a Mataró gràcies a la concessió d'una "beca d'investigació per a tesis de doctorat" de la Fundació Jaume Bofill (atorgada el juny de 1991).

Tal com vaig indicar en el calendari presentat l'abril passat per tal d'optar a la renovació de la beca, el treball de camp realitzat en el decurs dels últims mesos tenia per objectiu recollir dades que permetessin la descripció de la comunitat subsahariana de Mataró (és a dir, aquella mena de dades que caldria incloure en el punt 0 ó Introducció de la Part II de l'esquema del projecte, pp. 4-5).

Això no obstant, també he anat treballant de forma paral·lela els dos capítols previs (els corresponents a la Part I del projecte, pàg. 4): "Context demogràfic, econòmic i social de la immigració subsahariana a Mataró" i el "Marc teòric". Tanmateix, el material que forma aquests dos capítols encara està molt verd i incomplet. Es tracta de temes molt diversos: demogràfics (moviments migratoris a Europa, l'immigració estrangera a l'Estat espanyol), jurídics (Llei d'Estrangeria, procés de regularització de 1991), econòmics (situació de l'agricultura i del tèxtil al Maresme, activitats submergides), socials (integració, racisme), etc.

El fet que la Fundació Jaume Bofill hagi decidit (juny 1992) renovar per deu mesos més (setembre 92-juny 93) la concessió de la beca anterior, m'ha decidit a deixar fora d'aquest informe aquells capítols que no estan prou desenvolupats.

D'aquesta manera, el juny de 1993, quan presenti la "versió definitiva" de la memòria (que abarcarà la feina feta al llarg de 22 mesos), hom podrà trobar-hi aquests capítols en una fase d'elaboració molt més avançada. Així, el present informe es centra en el material general i descriptiu abans esmentat.

També s'ha deixat per l'any vinent la inclusió d'una ampla bibliografia sobre els temes que toca el projecte de recerca, la exposició detallada del nombre d'entrevistes fetes i dels informants contactats, així com els aspectes més teòrics, com la discussió del concepte de comunitat o l'elaboració d'una tipologia dels immigrants en funció de diverses variables (documentació, anys d'estada al país, tipus d'habitatge, qualificació professional).

Finalment, m'agradaria suggerir que aquesta memòria sigui llegida conjuntament amb el material lliurat previament a la Fundació, a saber, el projecte de recerca i altres informacions addicionals (abril 1991), el breu informe de la reunió de seguiment (febrer 1992) i el calendari actualitzat de les fases de la investigació (abril 1992).

2. Resum de l'estudi i situació actual de la recerca

A tall de recordatori, m'agradaria insistir en el fet que el meu projecte de tesi té per objecte descriure i analitzar l'organització de la subsistència material d'un grup immigrat en la societat receptora. Aquesta base econòmica és representada per dos conceptes clau: condicions de vida i condicions de treball. La unitat d'anàlisi triada és la comunitat subsahariana que resideix en el terme municipal de Mataró.

El fet que les estructures organitzatives dels immigrants de Mataró estiguin més consolidades que a d'altres localitats catalanes (els primers africans van començar a aparèixer a finals dels anys 60), justifica l'elecció de Mataró per a la recollida de dades.

Aquest projecte d'investigació encara està en les seves fases inicials. Actualment (juliol 1992) s'està perllongant el treball de camp a Mataró més enllà del que estava previst: hauria d'acabar actualment, però he decidit que val la pena fer-lo durar fins a finals de 1992. He estat visquent a Mataró 8 mesos (de novembre 1991 a maig 1992), experiència que considero positiva, doncs m'ha servit per a familiaritzar-me amb la vida de la ciutat i prendre part en les activitats relacionades amb la comunitat subsahariana que s'hi duen a terme.

Les tècniques de recollida de dades emprades han estat l'observació participant en diversos actes organitzats pels immigrants (festes, batejos, assemblees, funerals), diferents tipus d'entrevista (informal, no estructurada, semi-estructurada) i buidats de fonts primàries i secundàries. D'entre les qüestions que m'ocupen ara mateix, les més rellevants són:

- l'operacionalització dels dos conceptes clau de l'estudi (condicions de vida i condicions de treball), tot estudiant quines són les variables que els han de configurar.

- la descripció de l'heterogeneïtat interna de la comunitat subsahariana de Mataró (en termes ètnics, de nivell d'instrucció, d'integració social, de qualificació professional, d'estat civil, de renda econòmica, etc.).
- l'avaluació de la relació existent entre les causes de la migració (i la forma en què aquesta va ser duta a terme) i les condicions de vida i de treball de l'immigrant en la societat receptora.
- l'abast de la influència dels estrictes requisits per a l'adquisició del permís de residència en les possibilitats d'accedir al mercat de treball oficial.
- la importància de l'economia submergida, tradicional en la comarca que, si bé d'una banda ofereix als immigrants la possibilitat de trobar un lloc de treball (altrament improbable, donada la condició d'indocumentats d'un gran nombre d'africans), d'altra banda fa possible la persistència d'unes condicions de treball decimonòniques.
- l'elevada mobilitat geogràfica de gran part dels individus del col·lectiu africà, que dificulta la delimitació de l'objecte d'estudi però que aporta una dimensió territorial inesperada.

Aquest primer treball de camp a Mataró, de caire descriptiu, serà completat amb un treball de camp complementari posterior, que estarà guiat per les hipòtesis extretes del primer. Finalment, per tal de contextualitzar i de tenir una visió global del procés migratori, hom preveu fer un tercer treball de camp, bàsicament contrastador, a Gàmbia, país d'origen de la majoria d'africans de Mataró.

Tot i haver centrat la realització del projecte en el municipi de Mataró, es pretén arribar a formular algunes generalitzacions per a comprendre el procés migratori a través del qual un grup humà es trasllada d'un país a un altre.

3. La immigració subsahariana a Catalunya

A Catalunya, el nombre d'immigrants gambians i senegalesos a l'any 1986 era d'uns 11.000 (9.2% del total d'immigrants estrangers de Catalunya). Les localitats o zones que els acollien eren, per ordre de major a menor importància, Barcelona (uns 6.000 individus), El Maresme (2.500), Costa Brava (1.000) i Lleida (700). Aquestes xifres, (Colectivo IOE, 1987) com d'altres de fonts diverses que han estat igualment consultades (com les del Centre d'Informació per a Treballadors Estrangers, CITE, dependent de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya), són només aproximatives, ja que cap institució -pública o privada- ha fet cap cens rigorós de la població immigrada a cap població o comarca de Catalunya.

Els subsaharians que viuen habitualment al Maresme (majoritariamente gambians) eren, fa quatre anys, uns 2.500. Segons que assenyalen fonts diverses, la xifra actual no baixaria dels 4.000, dels quals la meitat viurien a Mataró i la resta quedarien repartits per la comarca (Premià de Mar seria el segon municipi en l'acollida de treballadors de l'Àfrica Negra). Segons el padró municipal de 1991, la població africana resident a Mataró és de 1.105 persones, tot i que aquesta xifra sigui només orientativa.

4. El municipi de Mataró

4.1 Dades generals

La ciutat de Mataró, a uns 30 Km. de Barcelona, és la capital de la comarca del Maresme. El municipi de Mataró està situat al litoral, entre els municipis de Cabrera de Mar (al SW) i Sant Andreu de Llavaneres (al NE) i compta actualment amb uns 100.000 habitants (99.642 segons el cens de 1986, l'últim cens publicat).

En el període 1900-1986, la població de Mataró va créixer en quasi 80.000 habitants, cosa que vol dir que va multiplicar-se per cinc. El ritme de creixement, però, no ha estat constant, sinó que ha passat per etapes ben diverses. En el període 1960-1975 es produí una fase de creixement demogràfic explosiu per raó de l'afluència d'immigrants procedents d'altres regions d'Espanya, fet que repercutí positivament en un augment del creixement natural i en un rejueniment de l'estructura d'edats.

A partir de 1975, però, els augments demogràfics més importants que s'han produït a la comarca s'han desplaçat des del litoral cap al interior, i des dels municipis més grans i densos cap els menys poblats, en canvi, és molt notable l'esgotament del creixement de Mataró i dels municipis més poblats del Maresme sud. Segons la informació de que disposem, l'impacte demogràfic de les migracions estrangeres a la comarca (i, concretament, a Mataró) encara no ha estat avaluat.

Mataró és una ciutat eminentment industrial, en la que la indústria tèxtil (de gènere de punt) és la més important i tradicional. Les altres indústries existents al municipi són la química, fusta, vidre, tints, maquinària tèxtil, etc. L'agricultura, dedicada bàsicament als productes d'horta (cols, mongetes, cebes, pebrots) i a la floricultura, juntament amb la funció comercial típica de la capçalera de comarca, complementen l'economia de la ciutat.

4.2 L'economia submergida

Mataró va patir-ne les conseqüències de la crisi econòmica de 1973 de forma dramàtica, sobretot al sector industrial: més del 40% de les empreses amb més de 100 treballadors existents el 1974, havien desaparegut a l'any 1980. Aquesta devallada fou compensada per un cert creixement de les empreses més reduïdes i per petits negocis familiars que formen part de l'economia submergida, molt desenvolupada per tot el Maresme i, principalment, a Mataró.

Hom entén per economia submergida (o amagada) aquella que escapa totalment o parcialment de la fiscalitat i de les percepcions sobre cotització social, a més que no està sotmesa a la legislació laboral vigent. En general, hom argumenta que les causes principals del floriment de l'economia amagada han estat la rigidesa de la política laboral i els elevats costos socials que incideixen sobre els salaris, així com la creixent incertesa econòmica i l'elevat nivell d'atur. Al Maresme, concretament, un altre factor que afavoreix la importància de l'economia submergida és l'estacionalitat d'una part important de l'estructura productiva: agricultura, construcció, turisme i fins i tot el gènere de punt.

L'agricultura és, doncs, un sector important d'ocupació semiclandestina. Davant el refús a les tasques agrícoles per part de la població assalariada del país, com a conseqüència de la duresa del treball i dels problemes administratius en relació a la percepció de l'assegurança d'atur, l'agricultura s'ha nodrit bàsicament de mà d'obra nord-africana (a finals dels 70) i subsahariana (a partir de començaments dels 80). La inexistència d'aquesta mà d'obra hauria comportat -segons tot sembla indicar- un accelerat abandonament del conreu agrícola a favor d'activitats econòmiques més rendibles, com és ara el negoci immobiliari.

El municipi de Mataró concentra, ell tot sol, entre el 10 i el 15% del valor de la producció agrícola del Maresme. Els conreus de les rodalies de la ciutat són dedicats, bàsicament, a l'horta (tomàquet, mongeta tendra, enciam, patata, ceba) i a la floricultura (clavell, gladiol i planta ornamental), és a dir, produccions de regadiu d'alta rendibilitat econòmica. Doncs bé, des de fa més d'una dècada, els petits propietaris d'aquests conreus (la propietat de la terra està molt repartida al Maresme) solen agafar immigrants subsaharians per a que treballin les seves terres. En un principi, es feia en condicions de clandestinitat i, des de 1985 (per tal d'evitar les fortes multes estipulades per la Llei d'Estrangeria; vegi's l'apartat 1.5 d'aquesta memòria), intentant fer contractes dins de la legalitat vigent.

En més d'una ocasió s'ha donat el cas del pagès mataroní que es presenta al despatx d'un advocat de la ciutat per regularitzar la situació laboral dels peons negres que feinegen en la seves terres (tot i així, aquesta legalització -tramitació del permís de treball- no sempre ha estat possible, donats els quasi inassolibles requisits que exigeix la llei).

És cert que s'han produït i es produeixen els abusos que permet tota activitat il·legal (en aquest cas la il·legalitat és per partida doble: l'immigrant indocumentat que, si és descobert per la policia, pot ser expulsat de forma immediata del país, i l'empresari que està cometent una falta tipificada com a molt greu i que pot ser sancionat amb una multa considerable), com les jornades de treball de sol a sol, sous de misèria, feinejar quasi sense interrupció en la calor asfixiant dels hivernacles, poguer ser acomiadat en qualsevol moment sense cap contrapartida, etc.

Tot amb tot, actualment les coses tendeixen a fer-se, cada cop més, dins de la legalitat (almenys en l'agricultura). Això no és degut a la hipotètica bona voluntat dels pagesos (que renunciarien així a disposar d'una mà d'obra barata que contribueix a mantenir els costos baixos i a fer més competitiu

els seus productes), ni a la por que els empresaris agrícoles puguin tenir a les multes gubernatives, sinó a la evidència que avui en dia els treballadors subsaharians resulten insubstituïbles. Així ho han manifestat en repetides ocasions representants de les cambres agràries i directius de l'INEM locals: no hi ha ningú, entre la població autòctona, que accepti de treballar al camp, pels motius que s'han esmentat més amunt. A més del retrocés de l'activitat agrícola al Maresme que hom ha observat en els últims decennis, el fet de no poder comptar amb el treball dels immigrants africans hauria abocat molts pagesos a un cul-de-sac: haurien hagut de cedir a la pressió del sector immobiliari, que ha anat absorbint les terres que han deixat de conrear-se.

A banda de l'agricultura, un sector econòmic que també dóna feina submergida als subsaharians de Mataró és el tèxtil. A Mataró, quan es parla del tèxtil s'està fent referència al gènere de punt. De les diferents branques del tèxtil, el gènere de punt ha estat de les menys perjudicades per la crisi general del sector tèxtil català des de mitjan anys setanta, ja que el nombre d'assalariats i d'establiments ha disminuït en una proporció menor al de les altres branques. Segons fonts diverses, aquest fet pot ser degut a les economies d'aglomeració que genera aquest sector a la comarca i a la vitalitat amb què els seus productes es mouen dins els mercats interiors i exteriors.

Una altra explicació del fet que els efectes de la crisi no hagin estat gaire grans en l'àmbit del gènere de punt, pot ser el fet que una part important dels tallers hagin passat a l'economia amagada, millorant així la seva estructura de costos, sobretot amb l'evasió d'impostos. La reduïda dimensió de les empreses i el tradicional recurs al treball familiar feien molt temptador per a moltes empreses passar a l'economia oculta, sobretot en el cas de subcontractistes de la confecció que podien fer les seves activitats sense gaire projecció exterior.

Un cas paradigmàtic d'aquesta manera de fer és el del barri de Cirera, a la part alta de Mataró, en que immigrants subsaharians treballen en petits tallers de confecció clandestins. Cirera, antic terreny de vinyes, és un barri sorgit de l'assentament de l'allau immigratòria que va registrar-se a la ciutat al llarg dels anys 50 i 60. Els nouvinguts (procedents d'Extremadura, Andalusia, Múrcia i altres regions de l'Estat) van anar comprant paulatinament petits solars i s'hi van construir posteriorment les seves casetes. Tot i ser un barri marginal de Mataró, no és dels més degradats. Doncs bé, és en aquesta zona on els antics immigrants es dediquen actualment a explotar els nous immigrants procedents de l'Àfrica Occidental. Els primers han llogat les plantes baixes o els garatjos de les seves casetes als africans, i aquests viuen i treballen en el mateix espai: els serveix d'habitatge i de taller de confecció alhora. Mentre els negres han d'acceptar una feina de la que depèn el llit, i viceversa (i poden, per tant, perdre totes dues coses quan ja no siguin necessaris), els immigrants arribats del sud d'Espanya han esdevingut empresaris autònoms del ram de la confecció -donats d'alta o no- i s'ocupen del transport i de la part comercial del seu negoci.

Així, podem dir que l'economia amagada, tot i representar un cas de competència deslleial vers aquells que no hi recorren, ha contribuït a mantenir ocupats molts actius de la comarca, i per tant a mantenir a les seves famílies. Però també cal recordar que és un recurs que perjudica sobretot aquells grups de la població (els treballadors subsaharians, en aquest cas) que no tenen altre remei que acceptar aquesta mena de feines perquè no tenen recursos propis ni possibilitat de tenir-los, donada la seva situació de clandestinitat i/o de marginalitat.

4.3 L'assentament africà i la qüestió ètnica

La realitat ètnica present en el si de la comunitat africana de Mataró és un dels temes que he anant perfilant en el decurs dels últims mesos, ja que m'era quasi del tot desconegut en el moment d'iniciar el treball de camp el proppassat setembre.

En efecte, després de les repetides visites a Mataró del curs 1990-91 encara tenia una visió bastant monolítica dels immigrants subsaharians que hi vivien. Tot i que en aquest informe es parla sovint de la "comunitat" o del "col·lectiu" africà, com si d'un grup homogeni es tractés, a hores d'ara sé que no tots els negres que resideixen a la capital del Maresme tenen necessàriament un origen i uns trets culturals comuns.

Hom havia arribat a saber que la majoria de treballadors subsaharians provenien fonamentalment de Gàmbia i del Senegal, però tothom sap que les fronteres entre els diferents estats africans no indiquen l'existència de diferents unitats polítiques amb una història i una tradició cultural coherent, sinó que tan sols representen els interessos econòmics i estratègics de les grans potències colonials europees que van fixar-les durant el segle passat. Les fronteres africanes són, per tant, arbitràries pel que fa a la unitat socio-cultural dels diferents territoris. Així com el fet de tenir passaport d'un estat determinat no proporciona massa informació (o la que aporta no resulta del tot útil per a la identificació i coneixement dels individus), el fet de pertànyer a una determinada ètnia subministra tot un seguit de dades que permeten obtenir una idea més precisa de la identitat dels immigrants subsaharians.

Queda clar, aleshores, que el factor ètnic és un dels que més contribueix a reconèixer l'existència de diversos subgrups en el si de la comunitat africana de Mataró. La identitat ètnica també és un factor clau, no cal dir-ho, per entendre les relacions que aquests diferents subgrups mantenen entre ells.

Pel que fa a l'assentament (en alguns casos breu, en altres perllongat) d'immigrants africans a Mataró, cal dir ràpidament que comença a finals dels anys 70, que es produí -bàsicament- per causa de l'enduriment de les condicions d'entrada a França, que durant quasi 10 anys el gruix de la comunitat africana va estar formada per homes joves (de 18 a 30 anys) i solters, els quals s'han dedicat al peonatge (tant agrari com tèxtil), que les dones van començar a arribar a partir de 1988 (i amb elles, o després d'elles, els nens), que en la majoria dels casos la seva situació és irregular, que la majoria dels subsaharians provenen de Gàmbia, que la gran majoria són de religió musulmana, i que el seu nombre actual -només a la ciutat de Mataró- deu rondar els 1.500 individus. Una vegada ha quedat caracteritzada, a grans trets, la comunitat africana de Mataró, entrem en matèria.

Malgrat el lapse de temps d'aquesta beca ha estat massa breu per a poder aprofundir en un tema d'aquesta transcendència (i que no resulta fàcil d'escatir) a continuació segueixen els trets bàsics de les diferents ètnies subsaharianes presents a Mataró:

1. Els SONINKÉ (o SARAKOLE o SERAHULI) formen el grup majoritari a Mataró. En canvi, es tracta d'una ètnia minoritària al seus països emissors, tant al Senegal (on representen el 5% de la població, repartits al llarg del curs del riu Senegal) com a Gàmbia, on viuen a l'interior del país, a la part alta del riu. Procedents originàriament de Mali, professen la religió musulmana, parlen soninké (llengua del grup manding, de la branca nígero-congolesa) i es dediquen a l'agricultura (conreuen principalment mill), aprofitant l'aigua dels rius. Els Soninké de Mataró procedeixen de Gàmbia, de l'àrea rural de Basse i Fatoto, pobles situats terra endins, en una zona semidesèrtica on es cultiva el cacauet. La decisió d'emigrar s'acostuma a prendre en família, i aquesta financia les despeses del viatge. Un cop el primer representant de la família s'ha establert a Mataró, de seguida que pot envia diners a casa per a que un germà o parent pugui reunir-se-li. El pagès de Mataró s'ha adonat amb rapidesa que els Soninké tenen aptituds per a les feines del

camp, que són espavilats, treballadors i amb facilitat per als idiomes: quan han tingut un peó Soninké a les seves terres, no el deixen marxar i no tarden en preguntar-li si no tindria pas algun parent que també vulgués treballar per a ell. També és característica la seva rígida vivència de l'Islam, moltes vegades desaprovada per membres d'altres ètnies més tolerants, com els manding o els diola.

2. Els DIOLA (o DJOLA o JOLA), assentats actualment a la zona occidental de Gàmbia i a la Casamance (regió del sud del Senegal, fronterera amb Guinea-Bissau), representen el 15% de la població del seu país d'origen. Els Diola són una de les ètnies amb més presència a Mataró, sempre lluny però del predomini quantitatiu dels Soninké. Parlen el diola (una llengua del grup manding, de la branca nígero-congolesa) i, a diferència de la resta de la majoria d'ètnies de la regió, acostumen a ser catòlics o animistes (la costa de Senegal i de Gàmbia és potser l'única zona de l'Àfrica Occidental on el cristianisme ha pogut consolidar-se). Per bé que tenen una llarga tradició com a comerciants, a la Casamance es dediquen a l'agricultura, principalment a l'arròs. A Mataró, els Diola també tenen fama de treballadors: encara que pugui semblar reiteratiu, és molt important per a un immigrant -que només posseeix la seva força de treball- que la gent que li ha de donar feina el consideri esforçat i rendible. Tanmateix, els Diola tenen un tarannà més sedentari que els Soninké, grup que mostra una gran mobilitat. En Sheriff Jarju, el president de l'associació africana amb seu a Mataró "Jama Kafo", és un Diola. Els MANDJAK presents a Mataró (ètnia assentada al nord de Guinea-Bissau i, per tant, a tocar de la Casamance) són sovint assimilats als Diola, potser pel fet que també són cristians, que són uns treballadors incansables i que procedeixen originàriament de zones properes.

3. Els MANDING (o MANINKÁ o MALINKÉ) representen el 20% de la població de Gàmbia, on són l'ètnia majoritària. Són musulmans i la seva llengua, el malinké, forma part del grup manding (branca nígero-congolesa). Els seus aliments habituals són el mill, la

canyota i l'arròs, malgrat la varietat dels seus conreus sigui notable. També solen tenir bestiar, per bé que la seva importància cal medir-la més aviat en termes de prestigi i per al pagament de l'aixovar (o preu de la núvia). Nogensmenys, el comerç sempre ha tingut una gran importància econòmica, tant a nivell local com a llargues distàncies amb els àrabs o altres grups. Els Manding van tenir una presència important a Mataró en la primera meitat dels anys 80, on van arribar a ser el grup ètnic més important de la ciutat (a l'entorn del 40%, si cal atorgar certa simetria als historials clínics de l'Hospital de Mataró). Solen anar bastant amb els Diola, per això hi ha gent a la ciutat que confon ambdues ètnies. Actualment, els Manding han cedit el seu lloc hegemònic als Soninké, ja que la seva presència ha disminuït considerablement.

4. Els FULA (o FULANI o PEUL) que viuen a Mataró també són un grup de dimensió mitjana, com els Diola i els Manding, però a hores d'ara no pot precisar-se més la seva quantitat. Els Fula estan escampats per tota l'Àfrica Occidental, des de Nigèria i Camerún fins a la costa atlàntica. Al Senegal, també estan bastant distribuïts per tot el país, i a Gàmbia estan concentrats a la part oriental. Són musulmans, parlen el Fulfulde (o Fula, llengua del grup atlàntic, de la branca nígero-congolesa), ple de particularitats lingüístiques i amb una complexa gramàtica, i es dediquen principalment al pasturatge, cosa que els obliga a ser nòmades. En l'actualitat, molts Fula estan esdevenint agricultors sedentaris, sovint pel fet d'haver-se quedat sense bestiar (per epidèmies, sequera, etc.). A Mataró, els Fula estan molt tancats en el propi grup i tenen certes dificultats per entendre's amb la resta de grups immigrants. No cal dir que Jimmy Baa, ex-secretari de l'associació "Jama Kafo" i representant del CDS a Mataró, és una excepció a aquesta conducta.

5. Tot i que a Mataró n'hi ha pocs, els WOLOF són l'ètnia més nombrosa del Senegal (35% de la població), on tenen un paper preponderant: hi controlen els càrrecs del govern, de l'administració i de l'exèrcit. Tant al Senegal com a Gàmbia, els

Wolof solen viure a la costa i a les ciutats (Dakar i Banjul), on es dediquen a oficis diversos (comerciants, joiers, fusters, mestres, funcionaris, etc.), però també n'hi ha molts que són pagesos (conreuen cacauets per a vendre'l, i mill i canyota per al seu consum). Són musulmans i parlen wolof (llengua del grup atlàntic, pertanyent a la branca nígero-congolesa), que és la llengua nacional del Senegal -tot i que la llengua oficial sigui el francès- i la llengua que acostumen a emprar els diferents grups ètnics de la regió per a entendre's entre ells. Els pocs Wolof que han emigrat al Maresme són, al contrari dels individus dels altres grups ètnics, de procedència urbana i es financien ells mateixos el viatge: treballen al seu país d'origen o en els països veïns fins que aconsegueixen reunir la quantitat necessària. A Mataró no tenen massa bona fama, doncs els pagesos que algun cop els han donat feina diuen que són massa senyors, poc treballadors i que gasten aires de superioritat.

A banda de les ètnies citades (Soninké, Diola, Manding, Fula i Wolof), a Mataró poden trobar-se individus pertanyents a d'altres grups (com els Bàmbara, de Mali; els Fang, de Gabón i Guinea Equatorial; els Lebu i Serer, del Senegal; etc.), però són casos aïllats i no resulta rellevant entrar en detalls.

4.4 L'accés als serveis sanitaris

Val la pena ressenyar la temptativa que ha portat a l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena de Mataró a crear un dispensari per a minories ètniques (de fet, per als negres de la ciutat i rodalies), en el qual tant l'atenció mèdica (visites) com el tractament (medecines) són de franc. Tant el plantejament que han fet els responsables d'aquesta unitat de l'Hospital, com els resultats que està obtenint, converteixen aquest servei en un experiment únic a l'Estat espanyol.

Aquest dispensari, coordinat pels doctors Balançó i Fernández Roura (i ajudats per algunes ATS i treballadors socials), s'ocupa

bàsicament de malalties d'origen tropical i importades. Va sorgir en embrió l'any 1977, per tal d'atendre les diferents patologies que presentaven els primers immigrants subsaharians arribats a la ciutat. Aquests nous i inesperats pacients no podien ser atesos a l'Hospital per cap dels conductes reglamentaris (cartilla de la Seguretat Social, pertanyença a una mútua, o beneficència pública municipal) doncs estaven en situació il·legal al país, i gràcies a un fons destinat a eventualitats de què disposa l'Hospital es va poder atendre els africans a través del servei d'urgències.

Després de gestions intenses per a aconseguir financiació complementària (a través de reunions amb les institucions implicades, premsa i partits polítics), des de 1989, l'Institut Català de la Salut de la Generalitat de Catalunya aporta una subvenció que cobreix el 60% de les despeses realitzades.

El període 1977-1983 fou dedicat a atendre l'impacte del nou fenomen el millor que es va poder, reciclant fins i tot el personal de la nova unitat, doncs moltes de les malalties que es presentaven els eren desconegudes o bé remotes. L'any 1983 es féu una primera avaluació de la feina feta en el decurs dels primers set anys de vida del servei, i hom considerà que tot i que l'atenció al pacient era més o menys satisfactòria (donada la precarietat de mitjans i de coneixements), calia millorar el tractament vers el grup subsaharià entès com un tot.

A continuació, doncs, el període 1983-1987 va veure com el dispensari començava a funcionar de forma més eficient. S'havien vençut les primeres dificultats (de caire idiomàtic, d'hàbits culturals, de discerniment entre patologia comú i específica, etc.), s'havien començat a redactar els primers protocols, s'estimulà l'especialització del personal del servei i es creà un espai assistencial propi, separat de la resta de serveis de l'Hospital.

El 1987, després de 10 anys de funcionament, va poder-se

comprovar que les malalties més freqüents dels pacients africans eren les de transmissió sexual, l'hepatitis, la toxoplasmosi i la tuberculosi. Aquesta última malaltia la contreuen quan arriben a Europa; es tracta d'una malaltia que es troba present a tots els processos migratoris internacionals. Durant els últims anys, africans que viuen a la resta de Catalunya, també han fet la seva aparició a l'Hospital de Mataró, senyal que el "boca-orella" funciona entre els treballadors immigrants i que la unitat de malalties tropical i importades de Mataró gaudeix de bona fama entre el col·lectiu subsaharià.

La relació metge-pacient ha arribat a ser fluïda, gràcies sobretot a la tolerància i flexibilitat que han après a mostrar els professionals d'aquí: respecte pels amulets dels africans, comprensió de la seva diferent concepció del temps (que permet als negres entendre amb facilitat el concepte de malaltia aguda, però no el de malaltia crònica, ja que implica un tractament perllongat i de controls constants, als quals no semblen disposats a sotmetre's), acceptació de la situació d'equilibri a que s'ha arribat entre l'atenció mèdica occidental (per a problemes de salut concrets) i la pràctica del curanderisme vigent en la comunitat subsahariana (per a resoldre problemes d'un altra mena), etc.

Finalment, el període 1988-1992 sembla que serà el de la consolidació del dispensari. De tota manera, ja s'estan preparant plans d'actuació per tal d'atendre les noves realitats que han anat apareixent: les dones (arribades a Mataró a partir de 1988), la segona generació i els magribins. Les dones, per exemple, constitueixen un grup en el que l'analfabetisme és altíssim i el desconeixement dels hàbits alimentaris i de la cura dels nens són molt acusats (en els seus països d'origen les àvies i altres parentes es fan càrrec de les criatures, ja que les mares joves tornen de seguida al camp a treballar). Per aquest motiu, està a punt d'obrir-se un dispensari de pediatria especialitzat en el nen africà, on col·laboraran membres de la comunitat negra local ja sensibilitzats, que ajudaran al bon enteniment amb les mares.

Potser calgui assenyalar, per acabar, que l'Hospital manté un arxiu amb les fitxes i els historials clínics dels pacients africans, i aquesta font d'informació -ben treballada- pot ajudar a donar una visió rica i ajustada d'un dels àmbits més importants de la vida dels immigrants subsaharians (i de la vida de qualsevol persona), l'àmbit de la salut i la malaltia, del naixement i la mort. I a partir d'aquí, també poden anar-se enlluernant altres aspectes de la vida d'aquest col·lectiu en el seu nou país de residència.

4.5 Habitatge

L'accés a l'habitatge sol ser un dels problemes fonamentals amb què topen els immigrants africans a l'hora de fixar la seva residència a Mataró. Les vivendes que ocupen són localitzades als barris perifèrics de la ciutat.

Pel que fa al tipus d'habitatge, la pauta general és el pis de lloguer habitat per un grup d'individus que comparteixen les despeses, cosa que els permet fer front als elevats lloguers. Tot i que els immigrants consideren que 4 és el nombre ideal de persones en un pis, en determinades circumstàncies, un pis de 90 m² pot arribar a servir de casa per a 10 individus, no perquè els agradi especialment viure amuntegats, sinó per la impossibilitat de trobar algú que accepti llogar-els-hi un altre pis.

Els subsaharians que viuen a Mataró són membres d'ètnies que, en el seu país d'origen, conviuen en un mateix territori. Entre molts dels individus hi ha una relació de parentiu o, amb més freqüència, un origen proper. Tot i així, la composició de les unitats domèstiques ha anat variant amb el pas del temps, a mesura que anaven arribant les dones a la ciutat.

Actualment, tot i que segueixen existint pisos formats per solters, també hi ha pisos on hi viuen conjuntament una família nuclear amb alguns parents solters. Algunes d'aquestes parelles desitjarien viure soles però, de moment, donat el costós lloguer dels pisos (a vegades més alt que no el que pagaria una família autòctona), no resulta factible.

Com calia esperar, la distribució dels pisos dels immigrants per Mataró no respon a pautes culturals pròpies de cap dels grups ètnics que hi resideixen, sinó que està condicionada per l'oferta de pisos existent i per la voluntat dels propietaris d'accedir a tenir-los com a llogaters.

Els africans intenten llogar pisos que siguin propers entre si, per tal de facilitar el contacte entre les seves dones, que sempre es desplacen a peu. Les dones es reuneixen entre elles durant el dia, doncs és l'única oportunitat que tenen de fer vida social, davant del fet que no coneixen la llengua i els costums de la població local i que estan la major part del dia tancades a casa.

A excepció feta dels casos de força major per part del propietari (necessitat de vendre'l, casament d'un fill, necessitat d'anar-hi a viure), és interessant assenyalar la tendència dels africans de Mataró a no deixar escapar pisos que hagin tingut llogats en alguna ocasió. Si l'inquilí que té el contracte de lloguer al seu nom decideix anar a viure a un altre pis, no ho anuncia al propietari, el pis segueix tenint oficialment el mateix llogater i els altres inquilins del pis segueixen mantenint de forma estricta la mateixa rutina administrativa d'abans (pagant el lloguer el mateix dia, de la mateixa manera, etc.). D'aquesta manera, el nombre de pisos ocupat per la comunitat subsahariana augmenta paulatinament, i a més assegura la mobilitat dels seus membres més antics i l'existència d'espai per als nouvinguts.

Quan un negre vol llogar un pis, el propietari s'hi nega de manera sistemàtica, al·legant quasi sempre que no vol buscar-se problemes amb els veïns o que no vol que l'excés de gent que viu als pisos provoqui desperfectes al seu habitatge. Aquesta actitud provocava que s'eternitzés el problema dels subsaharians per trobar pis i només els deixava dues sortides: o ocupar cases deshabitades (cas de Can Boada) o marxar a d'altres poblacions de Catalunya on hi hagués una major facilitat per a trobar pis.

L'actitud de l'administració local, en canvi, ha variat amb el temps: ha passat de no intervenir i de mostrar-se indiferent al problema a prendre una sèrie de mesures que demostrin la seva bona voluntat: creació de l'oficina d'informació per a immigrants, acord amb "SOS Racisme" per a trobar pis als africans que viuen a Can Boada o facilitar la seva inscripció en el padró.

5. Esmenes al projecte de tesi

En el decurs dels mesos que porto fent treball de camp a Mataró, he anat veient la necessitat de fer una revisió a fons de diversos aspectes importants del projecte d'investigació.

I.- D'entrada, crec que el projecte necessita algunes *correccions formals*. Per exemple:

1. Afegir un "estat de la qüestió", en el que s'argumentés la importància del tema abordat, es comentés la bibliografia bàsica que penso utilitzar, i es matisés la necessitat de l'estudi.
2. Explicitar les raons per les quals he escollit Mataró com a unitat d'anàlisi: quina és la seva especificitat?
3. Redactar un "pla de treball-calendari" més clar i detallat, tenint en compte també les fases posteriors a la contrastació d'hipòtesis obtingudes a partir del treball de camp de Mataró (p.e., l'anada a Gàmbia, d'on procedeixen la majoria de subsaharians de Mataró; l'anàlisi-comparació de les dades obtingudes en ambdós treballs de camp; l'última fase de redacció de la tesi, etc.).
4. Incorporar un altre apèndix: un llistat bibliogràfic amb els diferents aspectes temàtics que el projecte té previst tractar.
5. Eliminar la secció "Remarca final" (p. 10 del projecte), tot integrant-ne una part a la secció "Esquema del treball" i una altra part a la secció "Calendari". També seria necessari "anunciar" la realització del treball de camp a l'Àfrica al començament del projecte (a les seccions "Resum" i "Objectius"), per tal d'evitar sorpreses posteriors.

II.- D'altra banda, també caldrà reexaminar aspectes de contingut, *qüestions de fons*, com les que segueixen:

1. Per començar, començo a no tenir clara la pertinència dels dos termes clau de l'estudi ("condicions de vida" i "condicions de treball"). Tal com es diu en el "Resum" (p.1 del projecte), "aquest estudi té per objecte el coneixement de l'organització de la subsistència material d'un grup immigrant en la societat receptora". Aleshores, vaig adoptar aquests dos conceptes perquè pensava que podien ser-me útils per acotar l'abast del projecte (que podia haver estat inabastable) i per centrar els punts d'interès. Però actualment començo a sospitar que el projecte segueix sent massa ambiciós (potser encara hauria d'acotar-se més) i, al mateix temps, no estic segur que l'elecció de dos grans conceptes com els esmentats sigui la millor manera d'aconseguir l'objectiu assenyalat en el "Resum" del projecte. Tinc la sensació (de moment és només una sensació) que voler fer passar "l'organització de la subsistència material" a través de les condicions de vida i de treball m'estigués suposant una autolimitació que podria impedir-me obtenir la mena de dades que m'interessien. Estic segur que hi ha d'haver sistemes millors.

2. Suposant que finalment resultés apropiat i viable seguir amb els plans inicials, caldria definir conceptualment els termes "condicions de vida" i "condicions de treball". De fet, es tracta de variables complexes que podrien quedar conceptualment definides a base de reduir-les a unes quantes variables més simples (tal com es proposa en la p. 2 del projecte). Després, hom hauria d'operacionalitzar (o definir operacionalment) aquestes dues macro-variables, és a dir, oferir una sèrie d'instruccions per tal de poder-les mesurar. Sense mesurament no hi ha comparació estricta possible, i a nosaltres ens interessa comparar les condicions de vida i de treball dels immigrants subsaharians amb les dels habitants autòctons de Mataró (i, potser en un futur no gaire llunyà, comparar la situació dels primers amb la d'altres comunitats d'immigrants d'altres poblacions, ja siguin catalanes, espanyoles o europees).

3. Temes a tenir en compte: es tracta de temes que inicialment no vaig considerar rellevants i que per tant no vaig incloure en el projecte (o almenys de manera poc elaborada):

3.1 *La qüestió ètnica*: tot i que no dispo de xifres fiables, a hores d'ara està prou clara la composició multiètnica de la comunitat subsahariana de Mataró. També està clar que els dos grups ètnics més nombrosos -amb diferència- són el Soninké (o Sarakole) i el Mandíng. També comença a estar suficientment clar que la diversitat ètnica no és un factor neutre en les relacions personals entre els subsaharians de Mataró: per exemple, la pertinença a la mateixa ètnia és un criteri important a l'hora de compartir pis o treball amb algú. No resulta gratuït, doncs, preguntar-se: cal seguir operant a nivell general, en el si d'una comunitat heterogènia, o és preferible centrar-se en un sol grup ètnic? Totes dues opcions són lícites i factibles i totes dues tenen avantatges i inconvenients. Aparentment, però, sembla més interessant la segona opció: simplifica les coses de cara a l'aprenentatge d'una llengua i del treball de camp a Gàmbia; permet un major aprofundiment teòric (disponibilitat de bibliografia especialitzada); i facilita les coses a l'hora d'estudiar (i comparar) altres grups d'immigrants de la mateixa ètnia assentats en altres països.

3.2 *Elevada mobilitat geogràfica*: sovint es donen casos d'immigrants que segueixen desplaçant-se després d'haver arribat a Mataró (o a d'altres poblacions), buscant continuament millors habitatges i col·locacions més ben pagades o amb horaris més reduïts. La qüestió és: he de seguir restringint el treball als subsaharians que resideixen al terme municipal de Mataró (amb el risc de perdre de vista individus ja entrevistats), o cal buscar plantejaments alternatius? Una idea podria ser, per exemple, anar seguint la trajectòria d'alguns dels individus que es van desplaçant, per poder així conèixer quins factors els fan posar-se en moviment, com

aconsegueixen saber on hi ha disponibilitat de treball (com funciona la transmissió de la informació i a través de qui es produeix), quin tipus de feines estan disposats a acceptar i quines no, quina és la distància màxima a la qual estan disposats a traslladar-se, etc.

3.3 Un tema la importància del qual encara desconec: la *influència de l'Islam* en la forma de viure dels immigrants africans. La gran majoria són musulmans i a Mataró hi ha una mesquita, dirigida per un imam marroquí. Ara mateix, per exemple, estan en plena celebració del Ramadan. Per tant, hauré d'incloure alguna estratègia en el projecte que em permeti saber el pes específic de les creences religioses en les condicions de vida.

3.4 Intentar saber la *influència de la manca de papers* (il·legalitat) en el grau de mobilitat, en el tipus de feines que s'accepten, en la composició de la unitat domèstica, al grup ètnic al qual es pertany, etc.

3.5 Iniciar un *estudi comparatiu de casos propers d'altres* localitats, per tal de conèixer les causes de les similituds i de les divergències entre les diverses comunitats.

3.6 Escatir els *mecanismes que atorguen el liderat a un individu determinat del grup*, aparentment relacionats amb l'experiència, el prestigi, el matrimoni, el respecte a la tradició i l'honor.

3.7 Dilucidar el *paper que juguen els lligams de parentiu* (i més concretament els llinatges, si és el cas) en les diverses facetes de la vida quotidiana, especialment pel que fa a la territorialitat, l'accés al mercat de treball i a la formació de l'autoritat sobre la resta dels grups immigrants.

4. Disseny de la investigació:

4.1 Quina mena de formulació del(s) problema(es) a investigar és més apropiada? En el projecte actual he fet servir diversos enfocaments: des de la recerca de les "causes" (quins motius van provocar la migració?), fins a la clàssica descripció d'un o diversos dominis socioculturals (quins són els principals trets de les condicions de vida i de treball de la comunitat subsahariana de Mataró?), passant per l'avaluació de les conseqüències de certs esdeveniments o trets culturals (quins són els efectes que el procés migratori ha tingut sobre les condicions de vida i de treball dels africans de Mataró?). Es a dir, que d'una manera més aviat insatisfactòria he intentat fer un disseny complex que combini els tres tipus de formulacions esmentats més amunt. Però no sembla el més adequat. Estava considerant la possibilitat de seguir els consells de l'Aurora González i fer primer un estudi descriptiu del qual extreure una sèrie d'hipòtesis que s'haurien de posar a prova en un treball de camp posterior.

4.2 En el projecte actual hi ha 4 hipòtesis preliminars, que són més aviat decoratives. Si finalment decideixo fer un estudi bàsicament descriptiu, l'elaboració d'hipòtesis (tal com s'ha dit al punt anterior) es farà posteriorment i podria per tant prescindir d'aquestes hipòtesis inicials. No obstant, això no impedeix que ara estigui fent servir hipòtesis simples del tipus "la majoria dels immigrants subsaharians que viuen a Mataró són homes, joves i solters" per tal d'orientar la recerca en determinades direccions.

4.3 En canvi, si que resultaria adequat fer una sèrie d'hipòtesis sobre els dos conceptes clau que faig servir ("condicions de vida" i "condicions de treball"), per tal de mostrar per què són rellevants, quines són les relacions entre ells, com fluctuen aquestes relacions, etc.

5. Qüestions més concretes de disseny:

5.1 ¿Cal seguir entrevistant a tots els individus que pugui anar trobant a través de l'"snowball sampling" (i que quadrin dins els objectius de la recerca), o també valdria la pena fer un petit estudi sobre unitats de producció (tallers de confecció i explotacions agrícoles)? Es tractaria d'un treball exhaustiu però limitat, a l'estil dels treballs de curs de l'assignatura d'Antropologia Econòmica (Ramón Valdés).

5.2 En una comunitat com la de Mataró, en la que la població subsahariana està molt repartida per tota la localitat, ¿resulta realment prioritari anar a viure a casa d'alguna família africana? Obviament, pot tenir molt interès, però ¿fins a quin punt és imprescindible en funció dels objectius del projecte?

Barcelona, 18 d'abril de 1997

Benvolgut Jordi:

Tot i el considerable retard, aquesta carta és una resposta a la teva de 14 de novembre de 1996. En ella deies que entenies els meus motius per no tirar endavant el projecte de tesina (sobre els immigrants subsaharians del Maresme), alhora que em demanaves que fes arribar a la Fundació el "material i primeres interpretacions" acumulat en el decurs de la recerca.

Les primeres interpretacions ja us les vaig entregar en el seu moment, juntament amb una avaluació no massa realista de l'estat en què, aleshores (el 1993?), es trobava el projecte d'investigació esmentat. Pel que fa al material, et faig a mans un parell de textos d'origen divers:

- Arxiu*
- un és una ponència presentada, l'abril de 1993, al IV Col·loqui de l'Institut Català d'Antropologia (ICA),
 - i l'altre és un assaig encarregat per l'Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona, i que formarà part d'un llibre (en premsa) sobre la situació dels immigrants estrangers a la província de Barcelona.

A part d'això, no dispo de més material que us pugui fer arribar. Tanmateix, hi ha dues coses més que poden ser d'utilitat per a d'altres investigadors:

- un llistat de persones i entitats relacionades -en sentit ampli- amb el món de la immigració estrangera,
- un grapat de llibres i revistes sobre el mateix tema, que faran més servei a la biblioteca de la Fundació que no pas als prestatges de casa meua.

Us les portaré personalment abans de final de mes i, de pas, m'agradaria parlar una breu estona amb tu per agrair-te la teua comprensió i la de la Fundació.

Ben cordialment,

Marc Dueñas

P.S. Espero, com preveies en la teua carta de novembre passat, que aviat estiguis en plena forma.